
El sistema internacional global

PID_00246983

Elvira Sánchez Mateos

Temps mínim de dedicació recomanat: 7 hores

Elvira Sánchez Mateos

Elvira Sánchez Mateos és professora lectora de Relacions internacionals. És doctora en Ciència Política (*cum laude*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995) i màster en Relacions Internacionals (The Paul Nitze School of Advanced International Studies, The Johns Hopkins University, 1989). Actualment, és professora col·laboradora de la UOC i professora associada a la Universitat de Barcelona. Ha sigut Coordinadora General de Casa Àsia i investigadora sènior de la Fundació CIDOB. Les seves línies de recerca són la Seguretat Internacional i la Geopolítica en les àrees d'Orient Mitjà i Àsia i ha publicat diversos articles i capítols de llibres sobre aquestes àrees d'estudi. Ha estat professora de Relacions internacionals a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat de Lleida i a l'IBEL i ha participat en cursos i seminaris a Espanya, a Europa, a diferents països mediterranis i als Estats Units. Ha estat investigadora de l'Institut d'Estudis de Seguretat de la UE i de l'OTAN.

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	6
1. Desenvolupament econòmic i globalització.....	7
1.1. La globalització econòmica	8
1.1.1. La globalització comercial i financera	9
1.1.2. El Consens de Washington i els seus efectes	14
1.1.3. El nou regionalisme	20
1.2. La globalització desigual	26
1.2.1. Nivell de desenvolupament humà	26
1.2.2. Països menys desenvolupats	29
1.2.3. Els objectius del Mil·lenni, la debilitat econòmica i la manca d'inversions	31
2. Tendències del sistema internacional de la postguerra.....	35
2.1. Globalització i reptes globals	35
2.1.1. La preocupació pel medi ambient	36
2.1.2. La proliferació d'armaments	39
2.1.3. La defensa dels valors democràtics i els drets humans	42
2.1.4. El terrorisme	46
2.1.5. Noves guerres i vells conflictes	49
2.1.6. Migracions i refugiats	57
2.2. Tendències del sistema internacional	61
2.2.1. L'intervencionisme humanitari i l'intervencionisme unilateral	62
2.2.2. El problema de la seguretat internacional	69
2.2.3. L'erosió de l'estat i el fenomen transnacional	75
2.2.4. Ordre internacional, anarquia i hegemonia en un sistema internacional en canvi	79
Exercicis d'autoavaluació.....	85
Solucionari.....	86
Bibliografia.....	87

Introducció

En aquest tercer mòdul s'estudien els apartats "Desenvolupament econòmic i globalització" i "Tendències del sistema internacional de la postguerra freda".

Quant al primer apartat, començarem centrant-nos en l'anàlisi del sistema econòmic internacional en l'era de la globalització. Tractarem les diferents dimensions de la globalització econòmica des de diferents angles. D'una banda, es desgranen les dimensions i implicacions d'una globalització comercial i financera caracteritzada per la seva naturalesa desigual. D'altra banda, s'analitzen les conseqüències de l'aplicació d'un model de desenvolupament econòmic que havia de guiar l'economia internacional després de la Guerra Freda per a analitzar a continuació la tendència a crear blocs economicocomercials, la qual cosa s'anomena nou regionalisme.

A continuació se subratllen algunes de les manifestacions més importants de la desigualtat econòmica, com la situació de pobresa i el baix nivell de desenvolupament humà en àmplies zones del planeta; així mateix, s'accentuen les iniciatives més importants que s'han posat en marxa des de les organitzacions internacionals per a solucionar aquests problemes i que cada vegada apareixen més vinculades a la qüestió de la bona governança.

En la segona part, ens centrarem en l'anàlisi dels trets característics del sistema internacional contemporani. En primer lloc analitzarem els problemes derivats de sis temes que constitueixen riscos globals: el deteriorament del medi ambient, la proliferació d'armaments, la defensa dels drets humans, el terrorisme, els nous conflictes armats i els reptes derivats de les migracions i l'augment de la problemàtica dels refugiats. A continuació, analitzarem les principals tendències d'un nou sistema internacional en formació, caracteritzat per l'increment de l'intervencionisme humanitari, el concepte canviant de seguretat internacional, les modificacions en el paper de l'estat en les relacions internacionals i els problemes derivats de la tensió entre l'ordre i l'anarquia internacionals.

Objectius

Els objectius d'aquest mòdul es concreten a sintetitzar els grans processos que han transformat el sistema internacional i a introduir elements de reflexió sobre les característiques d'un món en canvi.

D'una banda, comprendre quins són els trets nous, especialment el fenomen de la globalització i els seus efectes sobre el sistema internacional, posant èmfasi en els aspectes econòmics de la globalització i en com aquesta es caracteritza per ser un fenomen desigual que ha agreujat les diferències entre el nord i el sud.

D'altra banda, cal destacar com es tracta la nova problemàtica de la seguretat multidimensional en un món en canvi i amb múltiples turbulències. Aquests nous trets, juntament amb els heretats del sistema bipolar, contribueixen a explicar la naturalesa i les característiques del sistema internacional dels últims quinze anys, un sistema encara inestable que combina elements d'unipolaritat i de multipolaritat, i que és definit per la interrelació creixent entre els actors estatals, els actors transnacionals i les organitzacions intergovernamentals, i en què hi ha simultàniament elements d'ordre, elements d'anarquia i aspiracions hegemòniques per part dels Estats Units, l'estat més poderós del sistema.

1. Desenvolupament econòmic i globalització

La globalització emergeix com a terme en les relacions internacionals en el període de la postguerra freda, a la dècada dels anys noranta del segle XX.

La globalització es pot definir com la interrelació creixent entre els països i els pobles del món, produïda com a conseqüència de la reducció dels costos del transport i de les comunicacions, de la reducció de les barreres als fluxos de béns, serveis i capitals, i de l'augment dels fluxos d'informació, coneixement i mobilitat de les persones a través de les fronteres.

Molts països han pogut créixer més ràpidament gràcies a la globalització, s'ha millorat el nivell de vida i s'ha possibilitat l'accés a una quantitat d'informació i de coneixements impensable fa unes quantes dècades. El fenomen d'Internet ha facilitat la interconnexió entre societats, ha possibilitat les relacions entre les persones i ha animat la generació d'iniciatives que, des de la societat civil, tenen un impacte en les polítiques: informació i debat sobre els temes relacionats amb la pobresa o amb els conflictes, campanyes per a l'eliminació d'armaments o exigència de solucionar el problema del deute extern dels països pobres.

L'aspecte més visible de la globalització per al ciutadà mitjà es produeix en el terreny de la informació i les comunicacions. Les **tecnologies de la informació i de la comunicació** (TIC) són el centre d'una nova economia mundial de la informació. No cobreixen necessitats humanes bàsiques, com el menjar, el refugi, la salut o l'educació, però l'accés a les xarxes de comunicació és acceptat normalment com a mesura del creixement, de la productivitat i de la creació d'ocupació. La revolució que ha implicat l'aparició del web ha multiplicat geomètricament el creixement en la transmissió de dades, ha significat l'aparició del comerç electrònic i ha possibilitat la comunicació sense cable.

Implantació del web

El web no existia quan va finalitzar la Guerra Freda fa 25 anys, però va trigar només set anys a penetrar en una quarta part del mercat nord-americà, un lapse de temps molt breu si ho comparem amb el telèfon mòbil (tretze anys), l'ordinador personal (quinze anys), la televisió (vint-i-sis anys), o el telèfon (trenta-cinc anys).

Les possibilitats de comunicació instantània han tingut efectes sobre els actors i les relacions internacionals.

- D'una banda, els actors disposen de **molta informació**, fins i tot un excés d'informació ja que és impossible controlar la gran quantitat de dades que hi ha avui en dia.

- D'altra banda, ha facilitat la **presa de decisions** descentralitzada i a distància; en tercer lloc, ha erosionat el monopoli de la informació dels actors governamentals, possibilitant que les empreses o les ONG obtinguin informació al mateix temps, si no abans, que els governs.
- Finalment, ha facilitat la **transparència**, fet que ha incrementat les dificultats per a tractar unilateralment els problemes globals.

Tanmateix, una major quantitat d'informació només és útil quan els polítics i els buròcrates la poden gestionar de manera **eficient**, però aquesta circumstància no es dona en tots els casos. De la mateixa manera, facilita la presa de decisions, però allunya els decisors de la **visió propera** als problemes, tan necessària per a optar per les opcions més convenients i eficients.

La globalització informativa també facilita que els **fluxos econòmics** siguin globals, però això debilita les polítiques nacionals. Els governs tenen poc espai per a gestionar les seves polítiques econòmiques i monetàries, ja no poden controlar l'oferta de diners i els tipus de canvi, i les institucions internacionals tampoc no han aconseguit crear marcs adequats en aquests temes. Els esdeveniments van per davant i, probablement, les normes negociades durant anys en les rondes comercials ja són obsoletes quan entren en vigor.

El que hem dit anteriorment implica que la globalització també afecta les **relacions socials**, ja que les intensifica i les transforma en relacions de dimensions mundials. Genera un moviment planetari en què les dimensions espaciotemporals resulten afectades, ja que comporta la reducció de les limitacions que imposa la distància (la geografia).

Així, la globalització és un procés **multidimensional** que augmenta la interdependència entre les activitats humanes, comprimeix el temps i l'espai i facilita la interpenetració de les societats. Però, sobretot, la globalització és un procés **econòmic** i implica la internacionalització de l'economia, un fenomen que ja es desenvolupava durant la segona meitat del segle XX. No obstant això, no significa que la globalització sigui global, en el sentit que afecti de la mateixa manera tot el planeta. Els elements nous serien l'aparició d'un **capitalisme informacional**, com afirma Manuel Castells, i la desterritorialització de l'activitat econòmica, que és part del procés de reestructuració del sistema capitalista, utilitzant les noves tecnologies de la informació i de la comunicació.

1.1. La globalització econòmica

Els efectes més notables de la globalització es produeixen en el terreny econòmic. La **globalització econòmica** ocupa un lloc privilegiat en les agendes d'actors internacionals, especialment dels estats i de tots els organismes internacionals i regionals relacionats amb l'economia. Tots ells, en general, assenyalen les bondats del procés i animen el seu desenvolupament, ja que ha

contribuït de forma cabdal a disminuir la situació d'aïllament de molts països en vies de desenvolupament i ha millorat les possibilitats d'intercanvi entre aquests països i altres països desenvolupats en un mercat internacional.

És cert que l'economia internacional contemporània es caracteritza per una internacionalització i globalització creixents de les activitats econòmiques. Avui en dia és possible produir un bé en qualsevol lloc, usant recursos de qualsevol part del món, per una empresa localitzada a qualsevol país i perquè sigui venut en qualsevol lloc. S'ha fragmentat el procés de producció de molts béns i, paral·lelament, el procés s'ha deslocalitzat geogràficament. El que està emergint és una nova divisió global del treball que ha trencat la amb percepció tradicional d'un centre i una perifèria i d'especialització regional. Però la globalització econòmica no solament afecta la producció; implica també l'increment dels fluxos a llarga distància de béns, serveis i capitals.

La globalització econòmica

La globalització de les activitats econòmiques pot implicar, per exemple, una producció a baix cost laboral a Àsia destinada als mercats europeu i nord-americà.

1.1.1. La globalització comercial i financera

L'increment dels fluxos de béns, serveis i capitals es desenvolupa en el marc d'una globalització comercial que ha tingut repercussions importants per a l'economia mundial, ja que ha augmentat la productivitat, ha incrementat la qualitat dels productes i ha posat una àmplia varietat d'aquests productes a disposició dels consumidors.

És inqüestionable que la globalització ha generat un augment del **comerç internacional** i del **creixement econòmic** a partir dels augments en el volum d'exportacions i importacions. Com mostren les taules següents, el comerç internacional mundial s'ha multiplicat per vuit en les tres últimes dècades, i el percentatge d'augment és encara superior en algunes regions.

No obstant això, l'augment en el comerç internacional no ha estat proporcional en totes les regions. Una observació detallada permet apreciar que el màxim creixement del **comerç de béns** s'ha produït en els països en vies de desenvolupament, especialment les economies asiàtiques, una tendència que ja s'observava des dels anys vuitanta.

Taula 1. Valor de les importacions i exportacions de mercaderies per regions (en milions de dòlars)

Regió	1980	1990	2000	2010	2015
Total mundial	4.141.135	7.104.930	13.106.887	30.722.651	33.158.828
Economies desenvolupades	2.861.327	5.203.715	8.887.948	17.201.484	17.868.456
Economies en desenvolupament	1.110.739	923.037	3.977.527	12.458.557	14.382.828

a) Economies desenvolupades: Amèrica (Bermudes, Canadà, els Estats Units, Grenlàndia, Saint Pierre et Miquelon); Àsia (Israel, el Japó); Europa (Alemanya, Andorra, Àustria, Bèlgica, Bulgària, Croàcia, Dinamarca, Eslovàquia, Eslovènia, Espanya, Estònia, Finlàndia, França, Gibraltar, Grècia, Hongria, Illes Fèroe, Irlanda, Islàndia, Itàlia, Letònia, Lituània, Luxemburg, Malta, Polònia, Portugal, el Regne Unit, Romania, República Txeca, Suècia, Suïssa, Xipre); Pacífic (Austràlia, Nova Zelanda).

b) Economies en desenvolupament: tots els països no esmentats als apartats a i c.

c) Economies en transició: Albània, Antiga República Iugoslava de Macedònia, Armènia, Azerbaidjan, Bielorússia, Bòsnia i Hercegovina, Federació Russa, Geòrgia, Holanda, Kazakhs-tan, Kirguizistan, Montenegro, Moldàvia, Noruega, Sèrbia i Montenegro (fins 2006), Sèrbia, Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraïna, Uzbekistan.

Font: dades estretes d'UNCTAD (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>). Handbook of Statistics 2015, United Nations Conference on Trade and Development.

Regió	1980	1990	2000	2010	2015
Economies en transició	169.069	258.509	241.410	1.062.611	907.544

a) Economies desenvolupades: Amèrica (Bermudes, Canadà, els Estats Units, Grenlàndia, Saint Pierre et Miquelon); Àsia (Israel, el Japó); Europa (Alemanya, Andorra, Àustria, Bèlgica, Bulgària, Croàcia, Dinamarca, Eslovàquia, Eslovènia, Espanya, Estònia, Finlàndia, França, Gibraltar, Grècia, Hongria, Illes Fèroe, Irlanda, Islandia, Itàlia, Letònia, Lituània, Luxemburg, Malta, Polònia, Portugal, el Regne Unit, Romania, República Txeca, Suècia, Suïssa, Xipre); Pacífic (Austràlia, Nova Zelanda).

b) Economies en desenvolupament: tots els països no esmentats als apartats a i c.

c) Economies en transició: Albània, Antiga República Iugoslava de Macedònia, Armènia, Azerbaidjan, Bielorrússia, Bòsnia i Hercegovina, Federació Russa, Geòrgia, Holanda, Kazakhs-tan, Kirguizistan, Montenegro, Moldàvia, Noruega, Sèrbia i Montenegro (fins 2006), Sèrbia, Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraïna, Uzbekistan.

Font: dades estretes d'UNCTAD (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>). Handbook of Statistics 2015, United Nations Conference on Trade and Development.

Tampoc no ha estat proporcional l'augment del volum comercial, ja que més de la meitat del comerç internacional té lloc en les economies desenvolupades.

Taula 2. Percentatge de creixement anual de les exportacions (E) i importacions (I) de mercaderies per regions

Regió	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015
Total mundial	E: 3,6 / I: 4,0	E: 11,4 / I: 11,3	E: 6,3 / I: 5,9	E: 1,5 / I: 1,4
Economies desenvolupades	E: 2,8 / I: 4,6	E: 9,5 / I: 10,0	E: 4,1 / I: 3,2	E: 0,8 / I: 0,5
Economies en desenvolupament	E: 5,8 / I: 3,1	E: 14,4 / I: 13,5	E: 9,2 / I: 10,4	E: 2,7 / I: 3,0
Economies en transició	E: 1,8 / I: -4,9	E: 20,0 / I: 21,8	E: 9,4 / I: 12,1	E: -2,6 / I: -2,9

Font: Dades extrets d'UNCTAD (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>). Handbook of Statistics 2016, United Nations Conference on Trade and Development.

L'increment del comerç internacional de béns no significa que els països tinguin **economies sanejades pel que fa a la seva balança comercial**. L'augment de les importacions ha estat paral·lel al de les exportacions de béns i, en molts casos, ha crescut a un ritme superior, impactant en les balances de pagaments dels països i generant dèficits comercials.

Només uns quants països del món van tenir una **balança comercial positiva** en el període 2013-2015, entre els quals figuren algunes de les grans economies europees desenvolupades i les economies asiàtiques en desenvolupament d'Àsia Oriental (Xina, Corea del Sud i Singapur) i Occidental (països de l'Orient Mitjà).

Per tant, es pot afirmar que per a molts casos l'increment en els fluxos comercials de béns té **conseqüències** directes per a les economies, ja que produeix endeutament i, per tant, disminueix la capacitat d'estalvi.

Taula 3. Percentatge de les importacions en la balança comercial de mercaderies

Regió	2004-2006	2009-2011	2011-2013	2013-2015
Total mundial	- 2,36	- 0,75	- 0,31	- 0,06
Economies desenvolupades	- 10,34	- 7,86	- 7,59	- 6,58
Economies en desenvolupament	10,96	7,42	6,84	6,11
Economies en transició	43,64	32,85	34,37	35,86

Font: Dades extrets d'UNCTAD Handbook of Statistics 2016, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf, United Nations Conference on Trade and Development.

El creixement del **comerç internacional de serveis** és tan espectacular com el del comerç de béns. El total mundial també es va duplicar per al període 2005-2015, i també el total corresponent a les economies en desenvolupament i a les economies en transició (taula 4), però encara per sota de les economies desenvolupades. L'observació de dades adjuntes (taula 5) permet comprovar, a més, quins dels països en desenvolupament són líders en l'exportació de serveis. Entre aquests, hi destaquen, de nou, les economies asiàtiques.

Taula 4. Valor de les exportacions (E) i importacions (I) de serveis per regions (en milions de dòlars)

Regió	2005	2010	2015
Total mundial	E: 2 655 860 // I: 2 586 180	E: 3 913 490 / I: 3 817 100	E: 4 826 030 / I: 4 729 460
Economies desenvolupades	E: 1 981 640 / I: 1 791 350	E: 2 725 400 / I: 2 376 540	E: 3 220 900 / I: 2 730 350
Economies en desenvolupament	E: 620 820 / I: 726 880	E: 1 090 050 / I: 1 318 330	E: 1 497 880 / I: 1 854 000
Europa en transició	E: 53 400 / I: 67 950	E: 98 040 / I: 122 220	E: 107 250 / I: 145 110

Font: Dades extrets d'UNCTAD Handbook of Statistics 2016, United Nations Conference on Trade and Development (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>).

Taula 5. Països líders en comerç de serveis (per categoria de servei per a l'any 2015)

Tipus de servei	País / Exportacions	País / Importacions
Transports	Estats Units, Alemanya, Singapur, França, Regne Unit	Estats Units, Xina, Alemanya, Índia, França
Viatges	Estats Units, Xina, Espanya, França, Tailàndia	Xina, Estats Units, Alemanya, Regne Unit, França
Ús de propietat intel·lectual	Estats Units, Japó, Holanda, Regne Unit, Suïssa	Irlanda, Estats Units, Holanda, Xina, Singapur
Construcció	Xina, Corea del Sud, Japó, Federació Russa, Bèlgica	Xina, Japó, Aràbia Saudita, Federació Russa, Corea del Sud
Telecomunicacions, informàtica i serveis d'informació	Irlanda, Índia, Holanda, Estats Units, Alemanya	Holanda, Estats Units, Alemanya, França, Regne Unit
Assegurances i serveis de pensions	Regne Unit, Estats Units, Irlanda, Alemanya, França	Estats Units, Alemanya, Xina, Irlanda, França
Serveis financers	Estats Units, Regne Unit, Luxemburg, Alemanya, Singapur	Luxemburg, Estats Units, Regne Unit, Alemanya, Irlanda

Font: Dades extrets d'UNCTAD (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>). Handbook of Statistics 2016, United Nations Conference on Trade and Development.

Del que hem afirmat es pot deduir que hi ha països que resulten més beneficiats que altres quan s'aborden els efectes de l'increment del comerç internacional facilitat per la globalització. Aquesta incrementa els avantatges comparatius de les economies desenvolupades i de les economies en desenvolupament de la zona asiàtica. No ocorre el mateix amb la resta de països menys desenvolupats, amb recursos més limitats, economies poc diversificades i que tenen dificultats per a accedir als mercats.

Evidentment, hi ha un **problema de desenvolupament**, de quin és el model que s'ha de seguir i com s'ha d'aplicar. Però també aquesta situació és conseqüència directa del poder desigual que tenen els països pel que fa a la definició de les regles comercials. De fet, els més rics han forçat els subdesenvolupats i en via de desenvolupament a eliminar barreres comercials, obligant-los a obrir els seus mercats als productes dels països industrialitzats. Es tracta d'una política que els països desenvolupats no **acceptarien** en la majoria dels casos, ja que mantenen les seves pròpies polítiques proteccionistes davant els productes dels països en vies de desenvolupament, especialment en l'agricultura.

La relació entre un augment desitjable del comerç internacional, característic del model econòmic liberal, i l'existència de barreres que impedeixen o dificulten el comerç és el tema central sobre el qual es desenvolupen les negociacions de l'Organització Mundial del Comerç.

L'OMC, creada per la **Ronda Uruguai** del GATT, és la organització comercial internacional més gran després de la seva ràpida expansió de la postguerra freda, que la va portar a ampliar el nombre de membres fins a cent quaranta-nou, i trenta-dos observadors, el 2005, integrant, per tant, la majoria de països del món. I és precisament al si de l'OMC on s'evidencien les tensions que crea la globalització en un sistema econòmic marcadament desigual.

Pocs anys després que es tanqués la Ronda Uruguai el 1994, l'OMC va iniciar les negociacions de la **Ronda Doha**, el 2001, orientades a reduir les barreres aranzelàries a tot el món i permetre el lliure comerç entre els països. La Ronda Doha, o Ronda del Desenvolupament, encara en curs i en situació de bloqueig, està polaritzada per dos grups de països: d'una banda, la **Unió Europea** i els **Estats Units**, i de l'altra, el grup de **països en vies de desenvolupament**, conegut com el G20.

El **G20** es va establir el 2003 davant la cinquena cimera ministerial de l'OMC a Cancún i representa el 65% de la població mundial, el 75% dels seus agricultors i dos terços del producte agrícola. Els seus orígens figuren en la Declaració de Brasília, firmada aquell mateix any, pel Brasil, l'Índia i Sud-àfrica, en què s'afirmava que les grans potències comercials encara mantenien actituds proteccionistes en els seus sectors comercials menys competitius. El G20 s'oficialitza a Cancún després que els tres països esmentats i la Xina plantegessin el problema suscitat pel manteniment d'alts subsidis a l'agricultura en la Unió Europea, els Estats Units i altres països desenvolupats.

Tanmateix, a Cancún no va ser possible assolir cap acord i caldria esperar a les negociacions de Ginebra, el 2004, en què es va assolir un marc d'acord pel qual la UE, els Estats Units i el Japó van acceptar un procés gradual per a

posar fi als subsidis per als productes agrícoles d'exportació, reduir els subsidis agrícoles i rebaixar els aranzels, un procés el progrés del qual encara no és possible d'apreciar.

La globalització requereix la **integració funcional** d'un conjunt d'activitats disperses per mitjà d'una xarxa de producció que opera en diferents llocs. És evident que aquest fenomen es produeix en el terreny de la **producció de béns**. De manera similar s'esdevé en el terreny monetari, ja que els mercats de capitals, les monedes i els tipus d'interès són interdependents. No obstant això, a diferència del que succeeix en el comerç internacional de béns i serveis, els mercats de capitals són una xarxa que no constitueix un mercat regulat des de les institucions internacionals o des de marcs multilaterals. De la mateixa manera que en el comerç de béns i serveis, el flux internacional de capitals, provinents de fons públics o privats, també s'ha multiplicat, però també genera distorsions en l'economia internacional.

La globalització financera es deu a l'acumulació d'excedents líquids, a la liberalització dels comptes de capital després del final del sistema de Bretton Woods i a la revolució tecnològica en la informàtica i en les comunicacions. A favor de la globalització financera s'afirma que incrementa l'eficiència en l'assignació de l'estalvi en l'economia mundial i afavoreix el creixement econòmic dels països en què confia l'inversor internacional.

No obstant això, la **llibertat dels moviments** de capital té efectes per a les economies dels països, que no sempre són positives. Com ja s'ha vist en mòduls precedents, el capital que circula a escala internacional prové essencialment de fons privats. Actualment, els bancs dels països desenvolupats tenen un paper central en els mercats de capitals. Els fons privats i públics que es destinen a la inversió estrangera solen ser més estables, ja que la seva rendibilitat és **a llarg termini**. No obstant això, els corresponents a bons, accions o crèdits d'entitats financeres solen ser **a curt termini** i més volàtils, ja que es destinen a l'activitat especulativa. Això condueix a una gran inestabilitat en els fluxos financers, especialment els d'origen privat, que es mouen via Internet entre les fronteres. La recerca de guanys ràpids provoca l'entrada i sortida contínua de diners a les borses locals, la qual cosa genera reaccions en els tipus de canvi de les monedes i problemes monetaris importants i debilita els sistemes bancaris.

Aquesta situació pot col·laborar en l'aparició de **crisis financeres**, com la crisi de Mèxic el 1994, la del sud-est asiàtic el 1997 o la de Rússia el 1998. Precisament, aquesta ha estat una de les grans preocupacions de les institucions financeres internacionals, juntament amb establir pautes de desenvolupament que assegurassin el millor posicionament dels països en l'economia internaci-

onal i la millora de les seves economies. Durant alguns anys el model es va basar en l'anomenat Consens de Washington, que, com es veurà, no va contribuir a solucionar els problemes esmentats.

1.1.2. El Consens de Washington i els seus efectes

El **Consens de Washington** va ser formulat per l'economista John Williamson el 1989 en un document de treball per a un seminari organitzat per l'Institute for International Economics. Per Consens de Washington l'autor entenia el complex institucional que s'ubica a la capital dels Estats Units i que inclou el Banc Mundial i l'FMI, el Congrés i el Govern dels Estats Units.

Taula 6. Les deu reformes del consens de Washintgon, 1989

1. Disciplina fiscal
2. Reordenació de les prioritats de la despesa pública cap a l'educació, la salut i la inversió en infraestructures
3. Reforma fiscal, reduint els impostos dels ingressos mitjans i augmentant els dels ingressos baixos
4. Liberalització dels tipus d'interès
5. Tipus de canvi competitiu
6. Liberalització comercial
7. Liberalització de l'entrada d'inversió estrangera directa
8. Privatització de les empreses estatals
9. Desregulació
10. Seguretat legal per als drets de propietat

Font: Adaptat de John Williamson (2004). *A Short History of the Washington Consensus* (<<https://piie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>>).

El Consens de Washington es va fer popular perquè va omplir un buit ideològic i era fàcil d'utilitzar pels polítics, ja que els proporcionava un pla senzill amb objectius concrets. En el moment que va ser formulat es necessitava una guia per a consolidar el model d'economia liberal de mercat. Va coincidir amb la fi del sistema soviètic i amb la manera socialista d'entendre l'economia, basada en la planificació centralitzada, que també s'havia aplicat en alguns països en desenvolupament.

Després de la Guerra Freda i la desaparició del conflicte est-oest, els països ja no podien alçar la bandera de la seva occidentalitat per a obtenir suports; havien de demostrar la seva eficiència i competitivitat i, per a això, havien d'introduir **reformes econòmiques**. L'aproximació consegüent d'aquest grup d'economies (incloent-hi la de la Xina) a l'economia de mercat feia necessària la concreció d'una recepta econòmica. Es va crear una necessitat urgent per a trobar esquemes alternatius sobre com organitzar l'economia. Així, les idees del Consens de Washington, provinents del país que havia guanyat la Guer-

ra Freda, es presentaven com a interessants per a les noves administracions orientades al mercat, per a justificar les reformes econòmiques que estaven aplicant.

El Consens de Washington també va constituir una reacció a les crisis macroeconòmiques que es van produir a Amèrica Llatina als anys vuitanta, on l'estancament econòmic i les dificultats per a accedir a crèdits estrangers van provocar una gravíssima inflació. De fet les propostes del consens coincidien amb les pressions que exercien el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional per a fer que els préstecs que concedien estiguessin condicionats a la posada en marxa de reformes econòmiques. Això explica que la majoria de països d'Amèrica Llatina introduïssin reformes basades en la nova recepta econòmica.

No obstant això, els resultats van ser molt diferents dels que els polítics esperaven i el Banc Mundial i l'FMI havien anunciat. Mentre es començaven a apreciar els **efectes negatius** de les noves polítiques, s'evidenciava que es necessitarien més reformes per a aconseguir l'estabilitat política i l'èxit econòmic i que no era possible aplicar el model del Consens de Washington a tots i cada un dels països sense tenir en compte les especificitats de cada cas.

Com va il·lustrar la crisi mexicana de 1994, en un context de liberalització de l'entrada de capitals, una taxa interna baixa d'estalvi feia els països molt dependents dels fons externs i, per tant, vulnerables a les fluctuacions dels mercats de capitals. Per tant, es va concloure que el model per als països d'Amèrica Llatina havia de seguir l'assolit als països del sud-est asiàtic, on les taxes d'estalvi eren molt altes i s'havia aconseguit l'equilibri macroeconòmic. No obstant això, aquesta readaptació del model va provar la seva invalidesa quan dos anys més tard es van reduir les taxes d'estalvi a Tailàndia, Malàisia, Indonèsia i Corea del Sud en produir-se la gran crisi financera del sud-est asiàtic, que va afectar les noves economies en desenvolupament de la regió.

Fins a 1997 les economies asiàtiques havien rebut importants fluxos de capital a causa que les seves altes taxes d'interès eren atractives per als inversors internacionals. No obstant això, la recuperació econòmica nord-americana i la pujada dels seus tipus d'interès van generar una **sortida ràpida de capitals** que va enfonsar la moneda tailandesa, el bath, i les borses, arrossegant en un efecte dòmino les economies d'Indonèsia, Corea del Sud i Malàisia. Els governs de la zona, liberalitzant l'entrada i sortida de capitals, haurien afavorit aquesta situació, ja que els capitals estrangers només buscaven un ràpid increment de les taxes de benefici financer. Calia reajustar el model, que s'havia orientat excessivament a la consecució de l'equilibri macroeconòmic i els estalvis, i afegir-hi una tercera precondition per a garantir el seu èxit: les conseqüències de la globalització en l'esfera financera.

En només cinc anys, entre 1994 i 1999, deu països d'ingrés mitjà van tenir **crisis financeres greus** que van debilitar els seus sistemes financers i van conduir molts bancs a la fallida; es van evaporar els beneficis econòmics que havien acumulat durant anys i es va generar una inestabilitat política.

La crisi de Rússia

Una de les més importants va ser la crisi de Rússia el 1998, resultat de l'aplicació de mesures liberalitzadores en una economia en què tradicionalment l'estat controlava totes les activitats productives, i que van provocar més pobresa i desigualtat, un increment espectacular de la inflació, desocupació i un estat de corrupció generalitzada. La política de liberalització de preus exigida per l'FMI va augmentar la inflació i va fer desaparèixer l'estalvi.

Malgrat l'existència d'una moneda sobrevaluada, no se'n va permetre la devaluació; en canvi, es va recomanar recórrer als préstecs financers, que no van fer sinó agreujar el problema del deute del país. Al final el que es va produir va ser una devaluació de la moneda russa en un 45% i una gran fuga de capitals, entre ells els mateixos préstecs concedits per l'FMI per a pal·liar els efectes negatius de la crisi.

La crisi de l'Argentina

La llarga crisi de 1990-2002 a l'Argentina és generalment entesa com a resultat de l'aplicació del Consens de Washington. Després del final de la dictadura a l'Argentina el 1983, els primers governs democràtics es van veure incapaços de resoldre el problema del **deute extern**, l'economia es va col·lapsar i la inflació va augmentar (el 1989 era d'un 200% mensual).

El populista Carlos Menem va introduir unes reformes basades en la liberalització comercial, la desregulació del mercat de treball i la privatització de les empreses estatals. Tanmateix, la inflació no va créixer. Amb la intenció de frenar-la, el 1991, el govern va aprovar la Llei de convertibilitat, per la qual la moneda, el pes argentí, tenia un valor fix respecte al dòlar. Això va reduir la inflació, però la taxa fixa de canvi va provocar un augment de les importacions i una sortida constant de dòlars, mentre el país, immers en la corrupció, necessitava obtenir crèdits addicionals a l'exterior per a pagar el seu deute. Mentrestant, les reformes basades en el Consens de Washington –privatització de les empreses estatals– havien reduït la infraestructura industrial del país i generat una alta desocupació. EL PIB va créixer i el 1999 el país va entrar en una recessió econòmica.

El 2001, el govern de Fernando de la Rúa va aprovar una sèrie de mesures (conegudes com *el corralito*) per a frenar la sortida de capitals del país mitjançant la congelació dels comptes bancaris durant un any. Enmig d'un gran descontentament social i d'una greu crisi política, el 2002 el govern de Duhalde va abandonar la paritat pes-dòlar (el valor del pes va disminuir ràpidament fins

a situar-se en quatre pesos per dòlar) i va decretar la pesificació, o conversió de tots els comptes bancaris denominats en dòlars a pesos al tipus de canvi vigent. La devaluació subsegüent del pes va generar de nou una alta inflació (80%). El tremend impacte de la crisi va provocar que l'economia argentina no es comencés a recuperar fins al 2004.

Crítiques contra el Consens de Washington

Les veus crítiques contra el Consens de Washington subratllen que no serveix com a recepta per a aconseguir el desenvolupament. Joseph Stiglitz, economista cap del Banc Mundial i un dels principals crítics respecte al Consens de Washington, ha discrepat àmpliament de les **deu recomanacions del Consens**, argumentant que les polítiques fiscals conservadores, la liberalització comercial i la privatització no són els instruments adequats per a garantir-lo. Per a Stiglitz, el lliure comerç i l'obertura dels mercats condueix els països en desenvolupament a relacionar-se en un mercat altament competitiu en què les seves indústries són destruïdes per la indústria estrangera; per tant, condueix a la destrucció de la indústria nacional.

Una cosa semblant succeeix amb l'**obertura a la inversió estrangera directa**, que als països subdesenvolupats busca sobretot riqueses naturals a baix preu. Desapareix posteriorment, quan la rendibilitat ja no és tan alta i, consegüentment, condueix a períodes curts de gran creixement (amb l'afluència de capital) i a períodes llargs d'estancament. Quelcom de similar s'esdevé amb la **privatització de les empreses estatals**, ja que són un terreny abonat per a la corrupció.

L'exemple més clar dels defectes del Consens de Washington van ser les **polítiques de condicionalitat** de l'FMI per als països d'Amèrica Llatina. Van empènyer les economies d'aquests països a una crisi rere l'altra a causa de la pressió sobre els bancs centrals d'aquests països perquè augmentessin les taxes d'interès, de la privatització de les empreses estatals, de l'entrada sense condicions del capital estranger i de la reducció de les tarifes proteccionistes. Stiglitz sosté que, en el context de la globalització, per a aconseguir el creixement econòmic dels països en desenvolupament no n'hi ha prou que les institucions internacionals apliquin receptes de creixement, sinó que s'han de respectar les seqüències i els ritmes que exigeixen les economies individuals.

De fet, els països que no es van sotmetre als dictats de l'FMI, com la Xina o Polònia, van aconseguir **consolidar el que havien assolit**. Tots dos països van optar per una privatització gradual.

- **Polònia** va proveir assegurances de desocupació i ajustaments de les pensions a la taxa inflacionària, i una infraestructura institucional per a un mercat econòmic més eficient.
- La **Xina** va decidir crear una situació de competència entre empreses i de creació de noves empreses a les zones rurals abans de procedir a la priva-

Privatització d'empreses

Com ha ocorregut de manera generalitzada a Rússia, les empreses estatals són venudes a buròcrates o a amics polítics que es transformen en oligarques.

tització, de manera que el seu sistema econòmic es va beneficiar dels dos tipus d'empreses, públic i privat, i va consolidar el creixement, encara que aquest no fos tan espectacular com el d'altres països.

En definitiva, les polítiques d'ajustament estructural de les institucions econòmiques internacionals, basades en el model neoliberal, no van servir per a reduir el problema del desenvolupament. Tampoc no van servir per a protegir els països davant els riscos d'un mercat de capitals liberalitzat que escapa al control dels estats i de les organitzacions econòmiques internacionals. La paradoxa que comporta aquesta última afirmació no es troba en via de solució. Però, si més no, la constatació de les deficiències del Consens de Washington sí que va començar a generar una nova aproximació al problema del desenvolupament vinculada al concepte d'estratègies de reducció de la pobresa, intrínsecament associada als aspectes no econòmics del desenvolupament.

Això ha conduït a una nova visió des de les institucions econòmiques i financeres internacionals, en què apareix la preocupació per la **governança**. De fet, l'FMI el 1997 ja va decidir que era important la situació política dels països com a part essencial de la valoració sobre l'aplicació de les polítiques econòmiques que es poguessin aconsellar. L'interès de l'FMI en la governança s'ha reflectit en la revisió de la condicionalitat, ara relacionada amb quatre àrees noves, que no existien abans del final de la Guerra Freda:

- La despesa militar, que ha començat a aparèixer a les publicacions de l'FMI com un dels problemes més rellevants en la distribució dels recursos dels països.
- La corrupció.
- Els assumptes relacionats amb la democràcia.
- Amb menys intensitat que els temes anteriors, el del respecte pels drets humans.

Aquestes noves tendències es van concretar el 2002 en la Conferència de Nacions Unides sobre Finançament del Desenvolupament. La declaració final, anomenada Consens de Monterrey, va tenir el suport de l'FMI, del Banc Mundial, de l'Organització Mundial del Treball i d'una àmplia representació d'ONG internacionals. Tanmateix, només cinquanta-cinc caps d'estat la van firmar i diversos països, com ara els Estats Units, l'han ignorat.

El **Consens de Monterrey** aposta per la mobilització de recursos internacionals per al desenvolupament, especialment:

- La inversió estrangera directa i altres fluxos privats.
- La utilització del comerç internacional com un motor de desenvolupament.
- L'increment de la cooperació tècnica i financera per al desenvolupament.
- El tractament del problema del deute extern d'una manera financerament sostenible.

- L'enfortiment de la coherència i la consistència dels sistemes internacionals comercials, financers i monetaris en suport del desenvolupament.

En el futur es veurà l'aplicabilitat del nou model, que presenta fortes resistències per part d'alguns estats, i que continua sense resoldre els problemes derivats de la lliure circulació de capitals.

La crisi financera i econòmica internacional del 2008

La crisi es va iniciar als Estats Units quan el 2003 el president de la Reserva Federal, Alan Greenspan, va promoure una baixada dràstica del preu del diner, fins a l'1%, per evitar els riscos de deflació i activar el consum. Això va implicar una injecció massiva de liquiditat a l'economia i una relaxació del crèdit, i els bancs van començar a concedir crèdits immobiliaris a gran escala que els clients pagaven amb els interessos de les hipoteques, generant beneficis pels bancs.

Moltes de les hipoteques es van concedir a persones que no podien pagar-les, i els bancs, conscients d'aquest fet, van crear paquets financers tòxics, formats, en part, per aquests crèdits dolents. Al mateix temps, van minimitzar el risc, ja que les agències de qualificació de riscos donaven a aquests productes financers una qualificació excel·lent. Així es va iniciar una carrera de compra i venda de fons no regulats i d'endeutament dels bancs a tot el món.

A partir del 2004 la Reserva Federal va decidir pujar els tipus d'interès de manera gradual. Els efectes es van començar a notar a partir del 2006, any en què l'increment del preu del diner es va combinar amb el problema de pagament de les hipoteques. La Reserva Federal i els principals bancs occidentals van injectar nous diners a l'economia per evitar el col·lapse del mercat, però la mesura no va evitar la transformació del problema en una crisi borsària mundial el 2008 i una crisi econòmica internacional. La situació mundial es va veure encara més agreujada per la crisi alimentària global del 2008, motivada per una època de males collites, de pujada del preu dels aliments i d'increment del preu dels fertilitzants i dels transports per l'augment del preu del petroli.

Els efectes de la crisi van provocar la fallida dels bancs d'inversió, com els nord-americans Lehman Brothers i Merrill Lynch, i la caiguda del crèdit, fet que va generar una depreciació de les principals monedes internacionals (el dòlar i l'euro) i una gran recessió mundial. A Europa, la crisi va provocar el rescat financer de les economies de Grècia, Irlanda i Portugal per part del Banc Central Europeu. La recepta de les institucions financeres internacionals es va centrar en l'aplicació d'estrictes mesures fiscals i monetàries de contenció de la despesa, però això no va evitar l'augment del dèficit fiscal i del deute públic ni la fallida de molts bancs i moltes empreses, amb el consegüent augment de la desocupació. Tot i que algunes economies van començar a sortir de la crisi a partir del 2010, encara s'està lluny de superar-la. Aquest fet posa en evidència els efectes nocius de la desregulació dels mercats financers, de la

pèrdua de poder dels estats en front del mercat i de la necessitat de reformar les institucions financeres internacionals per tal de crear normes internacionals que previnguin crisis futures.

1.1.3. El nou regionalisme

En el context d'una economia global, han proliferat les iniciatives de **cooperació regional** en el terreny econòmic. L'exemple europeu d'integració que s'ha revisat en apartats precedents és un fenomen únic al món. No obstant això, la interacció entre la globalització i els esforços per a integrar les economies a escala regional s'ha desenvolupat també en altres àrees geogràfiques. Des dels anys noranta s'ha incrementat de manera substancial la cooperació institucionalitzada entre estats, en una relació dinàmica en què a mesura que s'anaven concretant esforços d'integració en una zona, es produïen més esforços en altres zones per a contrarestar els efectes de la primera.

El **nou regionalisme**, com s'ha denominat aquest procés, es dóna essencialment en el terreny **comercial**, mitjançant la creació d'acords preferencials i, en alguns casos, acords de lliure comerç, que són tractats subscrits entre diversos països que es comprometen entre si a eliminar els aranzels sobre els productes importats. En alguns casos també s'han creat **unions duaneres**. La taula següent mostra els acords regionals comercials actualment en vigor en diferents regions del món.

Taula 7. Acords regionals comercials en vigor que han estat notificats al GATT/OMC

Any d'entrada en vigor	Nom de l'acord	Països membres	Tipus d'acord
1958	Comunitat Europea (tractat de Roma) – Unió Europea	Alemanya, Àustria, Bèlgica, Xipre, Dinamarca, Eslovènia, Espanya, Estònia, Finlàndia, França, Grècia, Holanda, Hongria, Irlanda, Itàlia, Letònia, Lituània, Luxemburg, Malta, Polònia, Portugal, Regne Unit, República Txeca, República Eslovaca, Suècia	Lliure comerç / Unió duanera
1960	EFTA (Associació Europea de Lliure Comerç) (Convenció d'Estocolm)	Islàndia, Liechtenstein, Noruega, Suïssa	Lliure comerç
1961	CACM (Mercat Comú Centreamericà)	Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Hondures, Nicaragua	Unió duanera
1968	TRIPARTITE (Acord Tripartit)	Egipte, Índia, Iugoslàvia	Acord preferencial
1973	PTN (Protocol sobre Negociacions Comercials entre Països en Desenvolupament)	Bangla Desh, Brasil, Xile, Corea del Sud, Egipte, Filipines, Israel, Mèxic, Pakistan, Paraguai, Perú, Romaniaa, Tunísia, Turquia, Uruguai, Iugoslàvia	Acord preferencial
1976	Acord de Bangkok	Bangla Desh, Corea del Sud, Xina, Índia, Laos, Sri Lanka	Acord Preferencial
1981	LAIA (Associació d'Integració Llatinoamericana)	Argentina, Bolívia, Brasil, Xile, Colòmbia, Cuba, Equador, Mèxic, Paraguai, Perú, Uruguai, Veneçuela	Acord preferencial

No s'hi inclouen els acords bilaterals entre països ni entre els diferents TLC i països individuals; només s'indica l'any d'entrada en vigor, i no s'especifiquen els anys de les successives ampliacions o reformes. Font: Dades extretes de l'Organització Mundial de Comerç.

Any d'entrada en vigor	Nom de l'acord	Països membres	Tipus d'acord
1981	SPARTECA (Acord de Cooperació Econòmica i Comercial de la Regió del Pacífic Sud)	Austràlia Fiji, Illes Cook, arxipèlag Marshall, Illes Solomon, Kiribati, Micronèsia, Nauru Niue, Nova Zelanda, Papua Nova Guinea, Samoa Occidental, Tonga, Tuvalu, Vanuatu	Acord preferencial
1988	CAN (Comunitat Andina)	Bolívia, Colòmbia, Equador, Perú, Veneçuela	Acord preferencial
1989	GSTP (Sistema General de Preferències Comercials entre Països en Desenvolupament)	Algèria, Argentina, Bangla Desh, Benín, Bolívia, Brasil, Camerun, Xile, Colòmbia, Corea del Nord, Corea del Sud, Cuba, Equador, Egipte, Filipines, Ghana, Guinea, Guyana, Índia, Indonèsia, Iran, Iraq, Líbia, Malàisia, Mèxic, Marroc, Moçambic, Myanmar, Nicaragua, Nigèria, Pakistan, Perú, Romania, Singapur, Sri Lanka, Sudan, Tailàndia, Trinitat i Tobago, Tunísia, Tanzània, Veneçuela, Viet- nam, Iugoslàvia, Zimbabwe	Acord preferencial
1991	MERCOSUR (Mercat Comú del Sud)	Argentina, Brasil, Paraguai, l'Uruguai	Unió duanera
1992	AFTA (àrea de Lliure Comerç) – ASEAN (Associació de Nacions del Sud-Est Asiàtic)	Brunei, Cambodja, Filipines, Indonèsia, Laos, Malàisia, Myanmar, Singapur, Tailàndia, Vietnam	Acord preferencial
1992	ECO (Organització de Cooperació Econòmica)	Afganistan, Azerbaidjan, Iran, Kazakhstan, Kirguizistan, Pakistan, Tadjikistan, Turquia, Turkmenistan, Uzbekistan	Acord preferencial
1993	ECOWAS (Comunitat Econòmica d'Àfrica Occidental)	Benín, Burkina Faso, Cap Verd, Costa d'Ivori, Gàmbia, Ghana, Guinea, Guinea Bissau, Libèria, Mali, Mauritània, Níger, Nigèria, Senegal, Sierra Leone, Togo	Acord preferencial
1993	MSG (Grup Capdavanter de Melanèsia)	Fiji, Illes Solomon, Papua Nova Guinea, Vanuatu	Acord preferencial
1994	CIS (Comunitat d'Estats Independents)	Azerbaidjan, Armènia, Bielorússia, Rússia, Geòrgia, Moldàvia, Kazakhstan, Ucraïna, Uzbekistan, Tadjikistan, Kirguizistan	Lliure comerç
1994	COMESA (Mercat Comú d'Àfrica Oriental i del Sud)	Angola, Burundi, Comores, Djibuti, Egipte, Eritrea, Etiòpia, Kenya, Madagascar, Malawi, Maurici, Namíbia, República Democràtica del Congo, Rwanda, Seychelles, Sudan, Swazilàndia, Uganda, Zàmbia, Zimbabwe	Acord preferencial
1994	EEA (Espai Econòmic Europeu)	Comunitat Europea, Islàndia, Liechtenstein, Noruega	Acord de liberalització comercial i de serveis
1994	NAFTA (Acord de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord)	Canadà, Estats Units, Mèxic	Lliure comerç
1995	SAPTA (Acord Comercial Preferencial d'Àsia del Sud)	Bangla Desh, Bhutan, Índia, Maldives, Nepal, Pakistan, Sri Lanka	Acord preferencial

No s'hi inclouen els acords bilaterals entre països ni entre els diferents TLC i països individuals; només s'indica l'any d'entrada en vigor, i no s'especificuen els anys de les successives ampliacions o reformes. Font: Dades extretes de l'Organització Mundial de Comerç.

Any d'entrada en vigor	Nom de l'acord	Països membres	Tipus d'acord
1997	CARICOM (Comunitat i Mercat Comú del Carib)	Antigua i Barbuda, Bahames, Barbados, Belize, Dominica, Grenada, Guyana, Haití, Jamaica, Montserrat, Saint Christoher i Nevis, Santa Lucia, Saint Vincent i les Grenadines, Surinam, Trinitat i Tobago	Unió duanera
1997	EAEC (Comunitat Econòmica Euroasiàtica)	Bielorússia, Kazakhstan, Kirguizistan, Rússia, Tadjikistan	Unió duanera
1999	CEMAC (Comunitat Econòmica i Monetària d'Àfrica Central)	Camerun, Txad, Congo, Guinea Equatorial, Gabon, República Centrafricana	Acord preferencial
2000	EAC (Cooperació d'Àfrica Oriental)	Kenya, Tanzània, Uganda	Acord preferencial
2000	SADC (Comunitat de Desenvolupament de l'Àfrica del Sud)	Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Maurici, Moçambic, Namíbia, Sud-àfrica, Swazilàndia, Tanzània, Zàmbia, Zimbabwe	Lliure comerç
2000	WAEMU/UEMOA (Unió Econòmica i Monetària d'Àfrica Occidental)	Benín, Burkina Faso, Costa d'Ivori, Guinea Bissau, Mali, Níger, Senegal, Togo	Acord preferencial
2003	GCC (Consell de Cooperació del Golf)	Àràbia Saudita, Bahrein, Emirats Àrabs Units, Kuwait, Oman, Qatar	Unió duanera
2015	Unió Econòmica Euro-Asiàtica	Armènia, Bielorússia, Federació Russa, Kazakhstan, Kirguizistan	Unió duanera
2016	Aliança del Pacífic	Colòmbia, Mèxic, Perú, Xile	Lliure comerç

No s'hi inclouen els acords bilaterals entre països ni entre els diferents TLC i països individuals; només s'indica l'any d'entrada en vigor, i no s'especifiquen els anys de les successives ampliacions o reformes. Font: Dades extretes de l'Organització Mundial de Comerç.

No obstant això, la cooperació del nou regionalisme és diferent de manera substancial de la dinàmica d'integració. La cooperació regional implica un procediment intergovernamental de presa de decisions per consens, un arbitratge i una solució de disputes centrat en casos particulars, la concentració en la cooperació econòmica, i especialment en el comerç i la inversió, i una coordinació de polítiques exteriors limitada a les negociacions comercials multilaterals.

Al contrari, la **integració** implica l'existència d'institucions supranacionals autònomes que sostenen les polítiques comunes, un procediment intergovernamental de presa de decisions per majoria, un tribunal permanent que desenvolupa l'ordenament jurídic supranacional, el desenvolupament de les competències i polítiques no exclusivament econòmiques i l'establiment d'una unió política.

El nou regionalisme dels anys noranta va significar l'emergència de diverses iniciatives de cooperació regional a Amèrica i Àsia. A Amèrica la realitat de la cooperació regional és complexa, ja que hi havia més d'una dotzena d'esquemes bilaterals, subregionals i regionals amb alguns països pertanyent simultàniament a diverses agrupacions.

El Tractat de lliure comerç nord-americà

El Tractat de lliure comerç nord-americà (més conegut per les seves sigles en anglès, NAFTA) és un acord subscrit el 1992 pel Canadà, els Estats Units i Mèxic, pel qual aquests països es comprometen a una reducció gradual d'aranzels i altres barreres comercials per als productes fabricats als països membres, i també a l'eliminació de les barreres a la inversió internacional.

Es tracta d'un acord estrictament de caràcter comercial que es basa en procediments intergovernamentals de decisió.

Dimensions del NAFTA

El NAFTA és el segon espai de lliure comerç més gran del món, després de l'espai econòmic europeu, de creació paral·lela en el temps, que va integrar les economies de la Unió Europea i de l'EFTA (l'Associació Europea de Lliure Comerç).

El NAFTA és un acord que beneficia especialment l'**economia nord-americana**, ja que significa la supressió dels aranzels que gravaven la meitat de les seves exportacions a Mèxic. De fet, se'l pot considerar part d'una estratègia nord-americana que consisteix a ampliar els acords de lliure comerç a altres països de la regió, a Amèrica Central i a Amèrica del Sud. Com va ocórrer en el cas de Mèxic, aquesta estratègia significa un alt risc per a l'agricultura i per a les manufactures de la resta de països, que podrien tenir serioses dificultats per a sostenir-se al mercat davant la competència dels productes nord-americans subsidiats.

En el marc del NAFTA, els Estats Units han iniciat el finançament de grans projectes d'infraestructura.

El Pla Puebla Panamá

El Pla Puebla Panamá és un programa de construcció d'un sistema integrat de transport, que facilitaria les connexions entre els centres de producció de matèries primeres i els centres d'exportació. Aquest pla convergeix amb el del Banc Interamericà de Desenvolupament, de desenvolupament de la infraestructura viària i interconnexió energètica. Per als Estats Units, en el referència d'aquests plans està l'interès a facilitar les comunicacions amb l'àrea de Puebla a Mèxic, on hi ha les grans reserves petrolíferes i gasistes del país i la producció de petroquímics, i també facilitar la connexió comercial amb la resta del continent.

Per a Mèxic, el Pla Puebla Panamá és important ja que li permetria desenvolupar una economia basada en el turisme i les maquiles. Les maquiles són empreses destinades a la fabricació de productes (tèxtils, calçat..) per a l'exportació que utilitzen mà d'obra barata, essencialment femenina, i que s'ubiquen en zones franques, lliures de càrregues fiscals i sense estar sotmesa a la legislació laboral; a Mèxic, en diverses zones frontereres, hi ha centenars d'aquestes empreses, que són subcontractades per grans empreses nord-

americanes. Un interès adicional per a Mèxic és industrialitzar el sud camperol. No és aliena a aquesta situació la violència armada que s'ha desenvolupat en l'última dècada al país, il·lustrada pel conflicte de Chiapas.

El Mercosur

Pel que fa a la resta del continent americà, des dels anys seixanta s'havien desenvolupat projectes per a integrar les economies del sud en una àrea de lliure comerç, i les economies de Centreamèrica en un mercat comú. D'aquestes iniciatives, la que finalment es va consolidar és la de Mercosur, el Mercat Comú del Sud, entre el Brasil, l'Argentina, el Paraguai i l'Uruguai.

L'objectiu de Mercosur és la reducció progressiva de les barreres aranzelàries, crear un aranzel comú i enfortir la relació entre aquestes economies. Igual com ocorre amb el NAFTA, l'entramat institucional és molt feble i es basa en procediments intergovernamentals de decisió.

APEC i ASEAN

A Àsia, les dues iniciatives de cooperació regional més importants són l'APEC i l'ASEAN.

L'APEC no és una organització regional, sinó un **fòrum de cooperació econòmica** de la regió d'Àsia-Pacífic que sorgeix com a fòrum informal el 1989. Integra en l'actualitat vint-i-un països: Austràlia, Brunei, Canadà, Xile, Xina, Xina – Hong Kong, Indonèsia, Japó, Corea del Sud, Malàisia, Mèxic, Nova Zelanda, Papua Nova Guinea, Perú, Filipines, Rússia, Singapur, Taiwan, Tailàndia, Estats Units i Vietnam.

L'APEC té com a objectius la reducció progressiva de les barreres aranzelàries, la coordinació de les polítiques econòmiques i l'enfortiment de la seva posició negociadora en l'Organització Mundial del Comerç.

La gran virtut d'aquest fòrum, que no ha pogut desenvolupar el progrés cap a una àrea de lliure comerç, és que la seva flexibilitat permet abordar qüestions no estrictament econòmiques, sinó relacionades amb assumptes **polítics** i de **seguretat**.

Per la seva part, l'ASEAN, l'Associació de Nacions del Sud-Est Asiàtic, va ser creada el 1967 i les seves successives ampliacions fins a deu membres han permès incorporar-hi alguns dels països anomenats tigres asiàtics. El 1992 va crear l'àrea de Lliure Comerç de l'ASEAN, l'AFTA, però el desenvolupament de l'organització encara no s'ha produït, tot i que ja s'han posat en marxa mesures de reducció d'aranzels intraregionals. No obstant això, serveix adequadament

als objectius de **concertar posicions** entre els seus membres respecte a altres economies asiàtiques més poderoses, com la Xina, el Japó i Corea del Sud, i com a fòrum de debat d'altres problemes no econòmics.

Des del 2003, l'ASEAN ha anat avançant en la construcció d'una comunitat en els àmbits econòmic, polític i de seguretat i també en els social i cultural. A la cimera de Kuala Lumpur del 2015 es va establir un ambiciós pla de treball per arribar a la Comunitat Econòmica Europea el 2025. ASEAN ha anat establint una xarxa de cooperació amb els països del seu entorn, especialment amb les economies asiàtiques més desenvolupades. Així doncs, ASEAN +3 (amb el Japó, Corea del Sud i la Xina) és un fòrum que funciona informalment des del 1997, i ASEAN +6, des del 2007, inclou, a més dels països esmentats, l'Índia, Austràlia i Nova Zelanda.

Els BRICS

L'acrònim *BRICS* fa referència a un grup de països (Brasil, Rússia, l'Índia, la República Popular de la Xina i Sud-àfrica, des del 2010) que simbolitzen el canvi en l'economia global. Aquests països, pel seu creixement econòmic en els primers anys del segle XXI i per la seva participació en el comerç mundial (on van passar del 8% l'any 2000 al 18% l'any 2014), ocupen un lloc entre les economies molt desenvolupades i les que es troben en procés de desenvolupament.

Els cinc BRICS van celebrar la primera cimera el 2009 a Ekaterinburg, en el marc de la crisi financera mundial, on els líders van demanar la reforma de les institucions financeres internacionals per a donar més poder a les economies en desenvolupament i dotar-les d'un procés de decisió més democràtic i transparent.

L'evolució dels BRICS ha estat ràpida, no tan sols per les seves dades econòmiques i per la seva demografia (més del 40% de la població mundial), sinó per la voluntat expressa de cooperar en els àmbits comercial, polític i cultural; per la posada en marxa el 2011 de l'Associació BRICS per a la Seguretat Global, la Pau i la Prosperitat, i per la creació, el 2014 a la cimera de Fortaleza, del Nou Banc de Desenvolupament amb seu a Xangai (la Xina) amb la missió de promoure el desenvolupament sustentable, les infraestructures dels BRICS i altres economies emergents.

Taula 8. Els BRICS: creixement econòmic i poder comercial

Països BRICS	Població en milions	Creixement econòmic del 2000	Creixement econòmic del 2014	PIB per càpita del 2014	Percentatge de les exportacions de mercaderies en el comerç mundial del 2014	Percentatge de les importacions de mercaderies en el comerç mundial del 2014
Brasil	203	4,4	0,1	11.571	1,25	1,25
Rússia (Federació Russa)	146	10,0	0,6	12.874	2,6	1,6
Índia	1239	7,6	11,5	1.633	1,7	–
Xina (República Popular Xinesa)	1364	8,4	7,4	7.795	12,3	10,3
Sudàfrica	54	4,2	1,5	6.483	0,48	0,63

Font: dades extretes de *Brics Joint Statistical Publication 2015* (<http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/brics_eng.pdf>) i de l'Organització Mundial del Comerç

1.2. La globalització desigual

Com s'ha assenyalat abans, la globalització és un fenomen que no solament no ha resolt les desigualtats al món sinó que les ha aguditzat. Ha augmentat les diferències entre països rics i països pobres, i ha incrementat els nivells de pobresa a escala global i especialment a l'Àfrica subsahariana i Àsia del Sud.

El fons del problema de la desigualtat és la qüestió de l'accés al desenvolupament, un problema que no s'origina amb la globalització i que no solament implica l'existència de diferències econòmiques entre països, sinó de distàncies en el terreny educatiu, sanitari, social i polític entre un grup de països molt ampli (la majoria del món) i els estàndards i nivells de vida del món desenvolupat.

1.2.1. Nivell de desenvolupament humà

En la taula 9 s'aprecia el **nivell de desenvolupament humà** per a diversos països desenvolupats, en via de desenvolupament i de l'Àfrica subsahariana, partint d'alguns indicadors clau, com el producte interior brut per càpita, les taxes de natalitat i mortalitat, l'esperança de vida, l'accés a aigua potable i instal·lacions sanitàries, la taxa d'analfabetisme, l'accés a Internet i el percentatge de població infectada del virus de la SIDA.

Taula 9. Selecció d'indicadors de desenvolupament humà de països desenvolupats, en via de desenvolupament i de l'Àfrica subsahariana, 2015

País	PIB per càpita (en milers de dòlars, 2011 PPP)	Expectativa de vida en néixer	Percentatge població alfabetitzada (majors de 15 anys)	Percentatge metges per cada 10.000 persones	Percentatge usuaris d'internet
Països desenvolupats					
Noruega	67,614	81,7	100	42,8	96,8
Japó	37,268	83,7	100	23,0	93,3
Espanya	32,779	82,8	98,1	49,5	78,7
Països en desenvolupament					
Índia	7,081	68,3	72,1	7,0	26,0
Algèria	13,533	75,0	80,2	12,1	38,2
Argentina	22,589	76,5	98,1	38,6	69,4
Països de l'Àfrica subsahariana					
República Democràtica del Congo	680	59,1	77,3	0,8	3,8
Moçambic	1,098	55,5	58,8	0,4	9,0
Eritrea	1,490	64,2	73,8	0,5	1,1

Font: Dades extretes de l'Informe de Desenvolupament Humà 2016 del PNUD (<http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2016-human-development-report.html>).

Com es pot comprovar a la taula 10, la situació global és especialment alarmant a l'Àfrica subsahariana, una situació que es fa extensiva a altres països d'altres regions (com Haití). Les difícils condicions de vida a l'Àfrica es mostren en la taula següent, que evidencia el llindar de pobresa a l'Àfrica, a partir de l'indicador internacional de **mesurament de pobresa**, i que situa el llindar en uns ingressos diaris inferiors als dos dòlars.

Taula 10. El llindar internacional de pobresa a l'Àfrica

País	Percentatge de població per sota del llindar internacional de pobresa (ingressos diaris inferiors a 1,90 dòlars PPP)	Percentatge de població per sota del llindar nacional de pobresa
Benín	53,1	36,2
Burkina Faso	43,7	40,1
Burundi	77,7	64,6
Camerun	24,0	37,5
Txad	38,4	46,7
Congo	37,0	46,5

Font: Dades extretes de l'Informe de Desenvolupament Humà 2016 del PNUD <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2016-human-development-report.html>

País	Percentatge de població per sota del líndar internacional de pobresa (ingressos diaris inferiors a 1,90 dòlars PPP)	Percentatge de població per sota del líndar nacional de pobresa
Costa d'Ivori	29,0	46,3
Etiòpia	33,5	29,6
Gabon	8,0	32,7
Gàmbia	–	48,4
Ghana	25,2	24,2
Guinea	35,3	55,2
Guinea Bissau	67,1	69,3
Kenya	33,6	45,9
Lesotho	59,7	57,1
Libèria	68,6	63,8
Madagascar	77,8	75,3
Malawi	70,9	50,7
Mali	49,3	43,6
Mauritània	5,9	42,0
Moçambic	68,7	54,7
Namíbia	22,6	28,7
Níger	45,7	48,9
Nigèria	53,5	46,0
República Centreafricana	66,3	62,0
República Democràtica del Congo	77,1	63,6
Rwanda	60,4	44,9
Senegal	38,0	46,7
Sierra Leone	52,3	52,9
Somàlia	–	–
Sud-àfrica	16,6	53,8
Sudam del Sur	42,7	50,6
Sudan	14,9	46,5
Swazilàndia	–	–
Tanzània	46,6	28,2
Togo	54,2	55,1

Font: Dades extretes de l'informe de Desenvolupament Humà 2016 del PNUD <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2016-human-development-report.html>

País	Percentatge de població per sota del llindar internacional de pobresa (ingressos diaris inferiors a 1,90 dòlars PPP)	Percentatge de població per sota del llindar nacional de pobresa
Uganda	34,6	19,5
Zàmbia	64,4	60,5
Zimbabwe	21,4	72,3

Font: Dades extretes de l'informe de Desenvolupament Humà 2016 del PNUD <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2016-human-development-report.html>

1.2.2. Països menys desenvolupats

La desigualtat del desenvolupament no és un fenomen que impacti negativament només l'Àfrica subsahariana i el sud d'Àsia. Des de 1971, les Nacions Unides han denominat "països menys desenvolupats" (LDC en les sigles angleses) un conjunt de països que tenen greus problemes estructurals de desenvolupament econòmic i que tenen un risc més elevat de caure en la pobresa.

Fins a la data s'han fet diverses conferències de Nacions Unides sobre aquests països. En l'última, que va tenir lloc a Istanbul l'any 2011, es va adoptar un programa d'acció per a la dècada 2011-2020, en què es va posar en relleu especialment la necessitat que s'incrementessin les mesures per augmentar la seva capacitat productiva i el seu desenvolupament humà i social.

Les Nacions Unides utilitzen **tres criteris bàsics** per considerar que un determinat país pertany a aquesta categoria:

- 1) L'existència d'un ingrés per càpita inferior als 1035 dòlars anuals en el període 2011-2013.
- 2) Uns actius humans febles mesurats a partir de l'índex de desenvolupament humà (nutrició, salut, educació i índex d'alfabetització).
- 3) La vulnerabilitat econòmica.

Els 48 països menys desenvolupats segons les Nacions Unides

En l'actualitat formen part de la llista un total de quaranta-vuit països, trenta-quatre dels quals són africans: Afganistan, Angola, Bangla Desh, Benín, Bhutan, Burkina Faso, Burundi, Cambodja, República Centreafricana, Txad, Comores, República Democràtica del Congo, Djibouti, Guinea Equatorial, Eritrea, Etiòpia, Gàmbia, Guinea, Guinea Bissau, Haití, Kiribati, Laos, Lesotho, Libèria, Madagascar, Malawi, Mali, Mauritània, Moçambic, Myanmar, Nepal, Níger, Rwanda, Sao Tomé i Príncep, Senegal, Sierra Leone, Illes Solomon, Somàlia, Sudan, Sudan del Sud, Timor-Leste, Togo, Tuvalu, Uganda, Tanzània, Vanuatu, Iemen i Zàmbia.

El reconeixement dels problemes específics dels països LDC ha fet que les Nacions Unides impulsin programes i iniciatives que inclouen **mesures especials de suport** que les economies desenvolupades han de dur a terme amb l'objectiu de reduir els seus desavantatges comparatius en l'economia global, i també per tal d'enfortir les seves institucions i desenvolupar la seva infraestructura i els seus recursos humans:

- D'una banda, es fan **concessions** cap a aquests països des del sistema comercial multilateral, com ara preferències d'accés no recíproc als mercats.
- D'altra banda, s'anima al **finançament del desenvolupament** per mitjà d'institucions financeres i de donants bilaterals, regionals i multilaterals.
- Finalment, en els programes de cooperació de les Nacions Unides es prioritza l'**assistència tècnica** als LDC, i s'anima que els països desenvolupats facin el mateix en els seus.

Tot menys armes

Un exemple de les concessions que es fan als països menys desenvolupats és la iniciativa de la Unió Europea "Tot menys armes", que facilita l'entrada al mercat europeu de productes d'aquests països.

Les Nacions Unides també han reconegut el problema dels **països sense litoral** (*land-locked developing countries* o LLDC en les sigles angleses). En l'actualitat un total de trenta-dos països estan inclosos en la llista de LLDC, i molts d'aquests països tenen la doble condició de ser també països menys desenvolupats.

Països sense litoral

La llista inclou Afganistan, Armènia, Azerbaidjan, Bhutan, Bolívia, Botswana, Burkina Faso, Burundi, República Centreafricana, Txad, Etiòpia, Kazakhstan, Kirguizistan, Laos, Lesotho, Malawi, Mali, Mongòlia, Nepal, Níger, Paraguai, Moldàvia, Rwanda, Swazilàndia, Tadjikistan, Antiga República Iugoslava de Macedònia, Sudan del Sud, Turkmenistan, Uganda, Uzbekistan, Zàmbia i Zimbabwe.

Els problemes d'aquests països se centren en les seves greus dificultats per a créixer i desenvolupar-se a causa d'un conjunt de problemes, entre els quals destaquen:

- La pobresa de les seves infraestructures.
- La debilitat institucional i de les seves capacitats productives.
- L'existència de mercats interns molt petits.
- La seva llunyania respecte dels grans mercats internacionals.
- La seva alta vulnerabilitat als xocs externs.

Dificultats per a créixer

Alguns dels països d'Àsia Central estan ubicats en una distància de més de tres mil cinc-cents quilòmetres del port més proper; o les seves mercaderies per a l'exportació han de travessar el territori de més d'un estat i utilitzar diversos mitjans de transport, amb el consegüent encariment dels costos i de reducció de la competitivitat.

Precisament el **problema del trànsit** ha estat un dels tractats des dels fòrums internacionals. L'Assemblea General de Nacions Unides va aprovar el 1995 el Marc General per a la Cooperació en el Transport i Tràfic entre aquest conjunt de països, els LLDC i els països de trànsit, a fi de trobar solucions a la marginalització d'aquestes economies.

Posteriorment, el 2003, les Nacions Unides van afavorir una conferència ministerial a Alma Ata (Kazakhstan) entre els dos grups de països, de la qual va sorgir un programa d'acció per al desenvolupament d'infraestructures, políti-

ques de trànsit i mesures que facilitin el comerç. Poc després, i en relació amb la Cimera de Desenvolupament de Doha, el 2005 els ministres de comerç dels països sense litoral es van reunir a Asunción (Paraguai) per a harmonitzar les seves posicions amb vista a les negociacions comercials multilaterals.

Posteriorment, el 2014 es va celebrar una segona conferència a Viena entre els països sense litoral i els països de trànsit, on es va aprovar el programa d'acció 2014-2024 que inclou l'aprovació de mesures per a facilitar el lliure trànsit, el desenvolupament d'infraestructures i l'increment de la cooperació i la integració regionals.

1.2.3. Els objectius del Mil·lenni, la debilitat econòmica i la manca d'inversions

La preocupació per aquesta situació de desigualtat i de greus dificultats per al desenvolupament va generar l'actuació de les Nacions Unides, que l'any 2000 va convocar una gran cimera internacional per a abordar aquests problemes. La **Cimera del Mil·lenni** va definir com a objectius de desenvolupament (ODM) una sèrie de problemes i temàtiques la millora substantiva o eradicació dels quals havia de ser clarament assequible el 2015. Es tractà dels vuit objectius següents: 1) reduir a la meitat la pobresa extrema i la fam; 2) aconseguir l'ensenyament primari universal i 3) la igualtat entre els sexes; 4) reduir la mortalitat dels menors de cinc anys i 5) la mortalitat materna; 6) aturar la propagació del VIH/SIDA i el paludisme i d'altres malalties; 7) i garantir la sostenibilitat del medi ambient. També comprenen 8) el foment d'una associació mundial per al desenvolupament.

Poc després de la Cimera del Mil·lenni, el 2002 va tenir lloc la Conferència Internacional sobre Finançament per al Desenvolupament, a Monterrey, que va establir un marc d'àmbit mundial en què els països desenvolupats i els països en desenvolupament van convenir a adoptar mesures conjuntes per a reduir la pobresa. Aquell mateix any, els estats membres de les Nacions Unides es van reunir de nou a Sud-àfrica en la Cimera Mundial de Desenvolupament Sostenible, reafirmant els objectius del mil·lenni com a objectius de desenvolupament. Aquests ODM es van veure modificats el 2015 en el marc de la cimera de Desenvolupament Sostenible celebrada a Nova York, on es va aprovar també el pla d'acció Agenda 2030, per tal d'assolir-los. Els nous objectius de desenvolupament sostenible (ODS) són disset i, com es mostra a la imatge de sota, inclouen els ODM de l'any 2000 i els objectius de l'Agenda de Sostenibilitat aprovada a la cimera de Rio del 1992 i relançada el 2012 (cimera de Rio + 20).

Font: Generalitat de Catalunya (<http://exteriors.gencat.cat/web/.content/saeue/Imatge/Imatge_noticia_ODS.png_2088622265.png>)

No obstant això, el progrés en la consecució dels objectius és un camí lent i difícil, especialment a l'Àfrica subsahariana i Àsia del Sud, evidenciant que la globalització econòmica, per si sola, **no ofereix solucions** a aquests problemes. Es poden destacar **diversos motius generals** per a explicar la situació actual.

1) En primer lloc, la **mala governança**, en el pla nacional, caracteritzada per la corrupció, les polítiques econòmiques desencertades i la falta de respecte pels drets humans. El desenvolupament econòmic no progressa quan els governs no duen a terme funcions bàsiques, com promoure l'imperi de la llei, desenvolupar una política econòmica adequada, fer les inversions públiques necessàries, gestionar l'administració pública, vincular la societat civil en les grans decisions a escala nacional o que protegeixin els drets humans fonamentals.

2) En segon lloc, la mateixa **debilitat de les economies** impedeix fer les inversions necessàries. Molts països pobres estan endeutats i es veuen obligats a destinar part dels seus ingressos impositius al pagament del deute. Addicionalment, aquests països, en general, disposen de taxes d'estalvi baixes, ingressos impositius baixos i inversions estrangeres escasses. Les taules 11 i 12 mostren algunes dades d'especial rellevància:

- En la taula 11 figuren els fluxos d'inversió estrangera directa i s'hi mostra clarament la preferència dels inversors per les economies ja desenvolupades o per les zones en desenvolupament més puixants en detriment de les zones menys desenvolupades, com Àfrica.
- La taula 12 ofereix dades sobre l'ajuda oficial neta per al desenvolupament procedent de fonts bilaterals o multilaterals als països en vies de desenvolupament. Permet observar l'evolució d'aquests en els vint-i-cinc darrers

anys i partint de criteris geogràfics i d'un altre tipus. Les dades demostren que des de 1995 l'ajuda va disminuir per a determinat grups de països (Àsia Oriental i el Pacífic, Amèrica Llatina i el Carib, Orient Mitjà i el nord d'Àfrica i Àfrica Subsahariana) i que es recupera o augmenta a partir del 2005, excepte pel països d'Àsia Oriental i el Pacífic. L'increment de l'ajuda als grups d'Amèrica Llatina i el Carib, Orient Mitjà i el nord d'Àfrica, i l'Àfrica subsahariana s'ha d'entendre tenint en compte que els destinataris són preferentment països en situació de conflicte o crisi interna (Colòmbia, Egipte, Àfrica Oriental, Turquia, l'Iraq, Síria, Afganistan). Moltes vegades l'ajuda oficial al desenvolupament no té en compte els objectius de desenvolupament sostenible. Hi prevalen consideracions de política exterior, per al cas bilateral, o models de desenvolupament centrats en criteris macroeconòmics, com és el de les institucions multilaterals.

Taula 11. Inversió estrangera directa (en milions de dòlars)

Regió	1980		1990		2000		2010		2015	
	Fluxos entrants	Fluxos sortints	Fluxos entrants	Fluxos sortints	Fluxos entrants	Fluxos sortints	Fluxos entrants	Fluxos sortints	Fluxos entrants	Fluxos sortints
Total mundial	54.396	52.085	204.914	243.882	1.358.820	1.163.064	1.388.821	1.391.918	1.762.155	1.474.242
Economies desenvolupades	46.976	49.357	170.195	230.767	1.120.508	1.071.257	699.889	983.405	962.496	1.065.192
Economies en desenvolupament	7.396	2.728	34.657	13.115	232.390	88.639	625.330	358.029	764.670	377.938
Economies en transició	–	–	–	–	5.924	3.167	63.601	50.484	34.988	31.112
Economies desenvolupades: Estats Units	16.918	19.230	48.422	30.982	314.007	142.626	198.049	277.779	379.894	299.969
Economies desenvolupades: Europa	21.764	–	102.659	140.955	708.821	845.573	431.688	585.478	503.569	576.254
Economies en desenvolupament: Àfrica	400	1.097	2.845	658	9.651	1.532	43.571	8.670	59.079	11.325
Economies en desenvolupament: Amèrica	6.303	432	837	1.367	79.642	8.086	167.118	57.251	167.582	32.992
Economies en desenvolupament: Àsia	573	1.188	22.973	11.076	142.798	79.014	412.407	291.487	540.722	331.825
Economies en desenvolupament: Àsia de l'Est	980	–	9.143	9.654	11.798	66.538	203.579	196.311	322.144	226.070

Font: dades extretes d'UNCTAD (<http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat41_en.pdf>; Handbook of Statistics 2016, United Nations Conference on Trade and Development.

Taula 12. Evolució de l'ajuda oficial neta per al desenvolupament de procedència bilateral i multilateral, 1990-2015 (en milers de milions)

Grups de països	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Àsia Oriental i el Pacífic (excloent països de renda alta)	7.677	9.823	8.636	9.680	9.777	8.483
Europa i Àsia Central (excloent països de renda alta)	1.360	3.145	4.481	4.880	7.315	8.543

Font: dades extretes del Banc Mundial

Grups de països	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Amèrica Llatina i el Carib (excloent països de renda alta)	4.665	5.855	4.700	6.340	10.536	10.084
Orient Mitjà i Nord d'Àfrica (excloent països de renda alta)	11.717	5.502	4.655	28.222	12.295	24.227
Àfrica subsahariana (excloent països de renda alta)	17.746	18.589	13.012	32.783	44.218	45.863
Total parcial	43.165	42.914	35.484	81.905	84.141	97.200
Total mundial	58.233	58.980	49.830	108.200	130.748	152.512

Font: dades extretes del Banc Mundial

2. Tendències del sistema internacional de la postguerra

2.1. Globalització i reptes globals

Malgrat l'evidència del fenomen de la globalització en el terreny econòmic, subsisteixen dificultats per a definir-ho adequadament i per a establir l'impacte de la globalització en el sistema internacional, molt més per a poder qualificar-lo com a sistema global.

Alguns autors, com Keohane i Nye, sostenen que la globalització és diferent de la **interdependència**. Interdependència era una situació que podia canviar segons les èpoques històriques, ampliant-se, com havia ocorregut des del final de la Segona Guerra Mundial, o reduint-se, com va succeir en el terreny econòmic després de la Gran Depressió dels anys trenta.

Per contra, per a aquests autors, globalització sempre significa **increment**, i es relacionaria amb l'existència de relacions que impliquen múltiples connexions en distàncies multicontinentals, en les quals les activitats tenen efectes en xarxa. Tanmateix, no és un procés homogeni ni equitatiu: com ja s'ha evidenciat en l'apartat anterior, al món moltes persones es connecten a Internet, però hi ha països en què les possibilitats d'accés són molt limitades; el nivell de vida en general ha augmentat, però s'ha ampliat la distància entre rics i pobres.

Però, a més de l'impacte que la globalització ha tingut en el terreny econòmic, també ha possibilitat que determinats problemes adquireixin la categoria de **preocupacions globals**, ja que alguns fenòmens, avui en dia, no es poden circumscriure a límits espacials i temporals determinats.

Preocupacions globals

Les pandèmies, com la SIDA, o el deteriorament de la capa d'ozó no respecten els límits imposats per les fronteres, i el seu tractament efectiu i responsable és una responsabilitat de tots els actors del sistema internacional, ja que afecta el conjunt dels éssers humans i les generacions futures.

En l'actualitat, es pot afirmar que l'era de la globalització defineix una **agenda global** en què apareixen determinades problemàtiques que la Cimera Mundial de les Nacions Unides de 2005 no ha dubtat a qualificar de **reptes globals**. Al problema del desenvolupament al món, ja tractat en altres apartats, s'hi afegeix la preocupació pel medi ambient, la proliferació d'armaments, la defensa dels valors democràtics i els drets humans, la lluita contra el terrorisme, l'existència de conflictes violents i els moviments migratoris. Aquests reptes globals no són un subproducte de la globalització, encara que aquesta els facilita. Es tracta d'assumptes que ja existien en el període de la Guerra Freda, però

que han adquirit noves dimensions i, sobretot, formen part de la nova agenda de les grans organitzacions internacionals. Tanmateix, com veurem, són reptes complexos que impliquen la **interacció entre diversos actors** –estatal i no estatal– i al voltant dels quals és difícil organitzar consensos respecte a la seva pròpia naturalesa i respecte a la seva gestió.

2.1.1. La preocupació pel medi ambient

En el terreny mediambiental la globalització implica l'increment del **transport de matèries** i l'ús i la disseminació de **substàncies químiques o biològiques** que afecten la salut i el benestar humà, com per exemple l'ús de substàncies que han fet malbé la capa d'ozó o l'extensió del virus de la SIDA des de l'Àfrica a la resta del món.

Els temes mediambientals van emergir a l'agenda internacional en les últimes dècades del segle XX. Evidentment els temes mediambientals no sorgeixen *ex novo*, però sí la preocupació pels efectes que la sobreexplotació dels recursos naturals i la degradació mediambiental tenien sobre el planeta. En efecte, es tracta d'un dels temes més globals de la globalització, ja que molts dels problemes mediambientals són transnacionals.

Les primeres iniciatives relacionades amb la protecció del medi ambient es van produir la primera meitat del segle XX i es vinculaven a la protecció de la vida salvatge, com la **Convenció Internacional de les Balenes**, de 1946.

La Conferència d'Estocolm

No obstant això, l'increment de la contaminació a causa de la creixent industrialització va ampliar l'agenda internacional i va conduir a la realització el 1972 de la Conferència de Nacions Unides sobre el Medi Ambient Humà, coneguda com la **Conferència d'Estocolm** per ser la ciutat on va tenir lloc. El seu objectiu era crear un marc institucional en què es poguessin coordinar temes relacionats amb la contaminació i els problemes mediambientals, i els seus treballs van definir els assumptes que serien centrals en la política mediambiental internacional de les dècades següents. Es va institucionalitzar la importància dels temes mediambientals i es va establir el principi que els estats tenien la responsabilitat de cooperar en el tractament d'aquests problemes. Els països en desenvolupament van afirmar que tenien una responsabilitat menor en el deteriorament mediambiental i que les accions que calia adoptar per a protegir el medi ambient havien d'anar lligades als esforços per a promoure el desenvolupament. Així, es va formalitzar la relació entre desenvolupament i medi ambient en el context de la relació nord-sud.

La Conferència d'Estocolm va possibilitar, a més:

- La identificació dels recursos que constitueixen el patrimoni comú de la humanitat.

- L'establiment de xarxes de monitoratge de problemes mediambientals, com la contaminació marina o el deteriorament de la capa d'ozó.
- La creació del Programa de Medi Ambient de les Nacions Unides (PNUMA).

Les dècades següents es van desenvolupar les polítiques mediambientals i es van generar múltiples acords regionals i internacionals amb la implicació dels estats i de les organitzacions internacionals i múltiples ONG especialitzades, orientats sobretot a la protecció mediambiental.

L'informe Brundtland

La marginació dels temes relacionats amb el desenvolupament en l'agenda mediambiental va afavorir la creació d'una Comissió Mundial sobre Medi Ambient i Desenvolupament, que el 1987 va fer públic el seu informe, l'**Informe Brundtland**, la ministra noruega que el va presidir. En l'informe es va promoure el concepte de **desenvolupament sostenible**.

S'entén per desenvolupament sostenible un desenvolupament que satisfà les necessitats del present sense comprometre les possibilitats que les generacions futures satisfacin les pròpies, i incorporant la preocupació per l'eradicació de la pobresa i la satisfacció de les necessitats humanes bàsiques.

La Conferència de Rio i els seus efectes

L'Informe Brundtland va preparar el camí per a la realització el 1992, una vegada acabada la Guerra Freda, de la **Conferència de Nacions Unides sobre la Terra**, a Rio de Janeiro, una de les cimeres mundials més importants que s'han dut a terme i que va reunir representants de cent cinquanta estats i representants de més de deu mil ONG. La Conferència de Rio va comportar avenços gegantins en el règim internacional sobre el medi ambient. La **Declaració** va proclamar vint-i-set principis que havien de guiar les accions relacionades amb el medi ambient i el desenvolupament, entre els quals es troben les responsabilitats nacionals en la protecció del medi ambient, la necessitat del desenvolupament i de l'eradicació de la pobresa, i els drets dels ciutadans, de les dones i dels pobles indígenes. Així mateix, es va adoptar l'**Agenda 21**, un programa d'acció per al desenvolupament sostenible, la Convenció Marc sobre el Canvi Climàtic, la Convenció sobre la Diversitat Biològica i la Convenció per a Combatre la Desertificació.

L'Agenda 21 va desenvolupar posteriorment trobades específiques, com la Conferència sobre Població i Desenvolupament del Caire, el 1994; la Conferència sobre el Desenvolupament Social de Copenhaguen, el 1995; la Conferència sobre el Paper i els Drets de les Dones de Pequín, el 1995, i la Conferència sobre Desenvolupament Urbà d'Istanbul, el 1996. Per la seva part, la Convenció Marc sobre el Canvi Climàtic donaria lloc, després de les negociacions

dels anys següents, al Protocol de Kyoto sobre el Canvi Climàtic el 1997, que tenia com a objectiu reduir un 5% fins al 2012 les emissions de sis gasos que provoquen l'escalfament global, especialment orientat als països industrialitzats, que són responsables d'almenys un 55% de les emissions d'un dels gasos més contaminants, el diòxid de carboni.

La firma, el 2015, dels acords de París en el marc de la Convenció de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic va suposar un gran pas endavant. Els països es van comprometre a mantenir l'augment de la temperatura global per sota dels 2 graus.

Encara que el procés de firma i ratificació dels acords ha permès la seva entrada en vigor, com mostra la taula 13, i que la majoria d'estats participen de l'entramat internacional de protecció del medi ambient encara estem lluny de fer un pas significatiu per reduir l'escalfament global.

Així mateix, cal dir que els instruments internacionals per a vetllar pel compliment dels acords i dels seus objectius són molt febles; en definitiva, el problema del deteriorament mediambiental queda a les mans de la discrecionalitat dels estats. A aquests efectes, es pot assenyalar l'existència d'una paradoxa entre les activitats contaminants, de procedència privada, i els marcs legislatius i judicials que han de vetllar pel medi ambient i que són propis dels estats. El problema resideix tant en la necessitat d'adequar els marcs legals de molts països com en la recerca, no sempre fàcil, de la complicitat dels agents econòmics privats pel que fa al cas.

Escalfament global

Els Estats Units, la Xina i el conjunt de països de la Unió Europea representen més del 50% de les emissions mundials de diòxid de carboni.

Taula 13. La protecció internacional del medi ambient

Acord	Any	Entrada en vigor	Països que l'han ratificat
Tractat antàrtic	1959	1961	45
Convenció sobre el Dret del Mar	1982	1994	150
Conveni de Viena per a la protecció de la capa d'ozó	1985	1988	197
Protocol de Montreal, relatiu a les substàncies que esgoten la capa d'ozó	1987	1989	197
Conveni de Basilea sobre el control dels moviments transfronters dels rebuigs perillosos i la seva eliminació.	1989	1992	168
Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el canvi climàtic	1992	1994	197
Conveni sobre la Diversitat Biològica	1992	1993	188
Protocol de Kyoto de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic	1997	2005	192
Acord de París de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic	2015	2016	146
Protocol de Cartagena sobre seguretat de la biotecnologia. Conveni sobre la Diversitat Biològica	2000	2003	170

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

Acord	Any	Entrada en vigor	Països que l'han ratificat
Convenció de les Nacions Unides de lluita contra la desertificació als països afectats per sequera greu o desertificació, en particular a l'Àfrica	1994	1998	196

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

2.1.2. La proliferació d'armaments

El problema de la proliferació d'armaments també és un problema global i s'associa normalment a la proliferació d'armes de destrucció massiva (especialment de les armes nuclears, i les biològiques i químiques), encara que recentment a aquesta preocupació s'ha afegit la de les armes convencionals.

- **Armes nuclears**

El coneixement de les conseqüències de l'ús de les armes nuclears va alimentar els esforços per a **prevenir la proliferació nuclear**, que es remunten a la dècada dels anys seixanta del segle passat. El règim de no-prolifерació que preveu el **Tractat de no-prolifерació nuclear** de 1968, la seva extensió el 1995 i la seva revisió de 2000 va constituir la primera pedra d'un règim internacional al qual s'han anat afegint un altre tipus d'armament de destrucció massiva, tal com preveuen diversos tractats multilaterals (vegeu la taula 14) i mesures sobre el control d'armaments i procediments internacionals de verificació.

Taula 14. Principals acords sobre control d'armaments i desarmament

Acord	Any	Entrada en vigor	Països que l'han ratificat
Tractat sobre Prohibició de Proves Nuclears a l'atmosfera, a l'espai exterior o submarines	1963	1963	113
Tractat per a la Prohibició de Proves Nuclears a l'Amèrica Llatina i al Carib (Tlatelolco)	1967	1968	33
Tractat de No-prolifерació nuclear	1968	1970	187
Convenció sobre la prohibició de desenvolupament, producció i emmagatzemament d'armes biològiques i tòxiques i la seva destrucció	1972	1975	155
Convenció sobre prohibicions o Restriccions de l'ús de certes armes convencionals que es puguin considerar excessivament nocives o d'efectes indiscriminats	1980	1983	47
Tractat sobre la Zona Lliure d'Armes Nuclears al Pacífic Sud (Rarotonga)	1985	1986	12
Tractat sobre Forces Convencionals a Europa	1990	1992	30
Convenció sobre la prohibició del desenvolupament, la producció, l'emmagatzemament i l'ús d'armes químiques i sobre la seva destrucció	1993	1997	165

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

Acord	Any	Entrada en vigor	Països que l'han ratificat
Tractat de la Zona Lliure d'Armes Nuclears al Sud-est Asiàtic (Bangkok)	1995	1997	10
Tractat de Zona Lliure d'Armes Nuclears d'Àfrica (Pelindaba)	1995	2009	39
Tractat Global de Prohibició de Proves Nuclears	1996	NO	166
Convenció sobre la prohibició de l'ús, l'emmagatzemament, la producció i la transferència de mines antipersona i sobre la seva destrucció	1977	1999	162
Convenció internacional per a la supressió d'actes de terrorisme nuclear	2005	2007	109
Tractat de la Zona Lliure d'Armes Nuclears a l'Àsia Central	2006	2009	5
Convenció sobre bombes de dispersió	2008	2010	100
Tractat de Comerç d'Armes	2013	2014	89

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

En el terreny nuclear, algunes regions, com Amèrica Llatina, Àfrica, Àsia Central i el Sud-Est Asiàtic s'han anat culminant acords que van més enllà del simple control i que han promogut les **zones lliures d'armes nuclears**. Però aquesta circumstància és l'excepció.

Actualment hi ha cinc potències nuclears reconegudes en el Tractat de no-proliferaçió nuclear (Xina, Rússia, Estats Units, França i Regne Unit). A aquestes cal afegir l'Índia, Pakistan i Corea del Nord, que han realitzat proves nuclears, i la probable capacitat nuclear d'Israel.

Israel, l'Índia i el Pakistan no formen part del TNP i les seves extensions. Corea del Nord va anunciar la seva retirada del TNP l'any 2003. El fet que hi hagi un conjunt de països interessats a aconseguir aquest tipus d'armament o que es generin greus tensions internacionals a propòsit de les intencions d'altres (la crisi sobre el programa nuclear de l'Iran tancada el 2016, és un exemple), demostra que en àmplies àrees del món, i especialment a l'Orient Mitjà o al Nord d'Àsia, el problema de la proliferació nuclear persisteix.

Per als estats, després de dècades de dissuasió nuclear en el període de la Guerra Freda basada en la no-guerra precisament per temor al poder destructiu de les armes nuclears, bé es podria entendre que les armes són una garantia de no-agressió.

No s'ha d'oblidar que subsisteixen **queixes serioses i fundades** respecte a la discriminació que impliquen els acords de no-prolifерació nuclear, ja que permeten que les cinc grans potències nuclears mantinguin el seu armament mentre que els prohibeix per als països que desitgin romandre en els marcs definits pel règim internacional. És més, hi ha una manifesta falta de consens internacional entre les potències nuclears i les que aspiren a ser-ho en un subproducte de la proliferació nuclear: la prohibició de proves nuclears.

Com es pot comprovar en la taula 16, el Tractat de 1996 sobre prohibició global de proves nuclears encara no ha pogut entrar en vigor perquè no ha estat ratificat per uns quants països, com Corea del Nord, la Xina, l'Índia, Israel, Pakistan i Estats Units, entre altres.

Més enllà d'aquest debat, el problema de la proliferació nuclear està relacionat amb la **disseminació** de la tecnologia nuclear per a usos civils i militars per tot el món. El 1945 només els Estats Units posseïen la capacitat tecnològica per a fabricar una arma nuclear. Actualment, a més dels Estats Units i les altres potències nuclears, països com Alemanya, el Japó o les antigues repúbliques soviètiques comercien amb aquest tipus de productes.

De la mateixa manera, els **mitjans de desplegament** de les armes nuclears s'han sofisticat. Als anys cinquanta es necessitaven bombarders de llarg abast, però després la tecnologia va desenvolupar els míssils balístics, que durant alguns anys estaven restringits a uns quants països; en l'actualitat almenys trenta països disposen de tecnologia balística de diferents abasts.

Els arsenals nuclears

No estem parlant d'unes quantes desenes d'armes. Segons l'Oficina de les Nacions Unides per als Afers de Desarmament actualment hi ha 22.000 armes nuclears, la majoria de les quals són nord-americanes i russes. El SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) va reduir la quantitat a 15.400 el 2016, de les quals 4.120 estan en funcionament i operatives.

A les dimensions dels arsenals nuclears, s'hi afegeix un risc addicional: que les armes nuclears o els materials per a fabricar-les puguin ser adquirides o robades per **grups terroristes**.

- **Armes biològiques**

Respecte a les **armes biològiques**, no hi ha cap estat que admeti estar-ne en possessió o disposar de programes per a desenvolupar-les. És possible que els Estats Units i Rússia (que van disposar en el passat d'arsenals), i alguns països de l'Orient Mitjà i d'Àsia Oriental, disposin d'algunes capacitats. La preocupació pel seu ús eventual per grups terroristes és menor que en el cas de les armes nuclears, ja que comporten moltes dificultats tècniques en el seu maneig i la seva utilització.

- **Armes químiques**

Incidents de robatori

L'Agència Internacional per a l'Energia Atòmica (AIEA) afirma que entre 1993 i 2015 es van produir més de 2.800 incidents relacionats amb material nuclear i radioactiu, 762 dels quals de robatori o pèrdua.

Sobre el tema de les armes químiques, Rússia i els Estats Units han estat els països amb estocs més grans. No hi ha dades fefaents sobre quants països disposen d'aquesta capacitat en l'actualitat, però sí que es coneix que l'incompliment de la Convenció d'armes químiques, que obliga els països a destruir els seus estocs d'agents químics, és un fet, ja que només una quarta part del material declarat havia estat destruïda el febrer de 2006. Aquest tipus d'armes poden ser adquirits o fabricats per grups terroristes amb molta més facilitat que en el cas de les armes comentades anteriorment.

- **Armes convencionals**

En el terreny de les armes convencionals, la proliferació d'armaments és gairebé tan preocupant com el cas de les armes de destrucció massiva. D'entre totes, les **armes petites i lleugeres** són les més mortíferes, ja que normalment són les utilitzades en situacions de violència (guerres, conflictes, delinqüència, tràfic de droga).

El comerç d'armes lleugeres

Les armes petites i lleugeres representen no menys del 15% del comerç mundial d'armaments.

Malgrat la poca atenció que s'ha prestat a aquest tipus d'armes, el seu control és molt més difícil que en el cas de les armes de destrucció massiva, i el seu ús està molt més lligat a tot tipus d'activitats, no solament la militar. Només el 2005, van ser les responsables de la mort de mig milió de persones en diferents conflictes. Segons dades de les Nacions Unides, hi ha al món més de 500 milions d'aquestes armes, una per cada dotze persones, moltes d'elles a mans privades. Els grups de pressió de la indústria d'armament han impossibilitat que, de moment, s'assoleixi un acord internacional sobre aquesta matèria.

2.1.3. La defensa dels valors democràtics i els drets humans

La idea que els éssers humans són portadors de drets té un origen europeu, que apareix en el dret positiu de diversos països a finals del segle XVIII, amb la Llei de drets dels Estats Units de 1791 i la Declaració sobre els drets de l'home i del ciutadà de França el 1789.

No obstant això, l'acceptació de l'existència de drets humans de manera universal només apareix en el període posterior a la Segona Guerra Mundial. El primer acte internacional, la **Declaració Universal dels Drets Humans**, es produeix el 1948 quan l'aprova l'Assemblea General de les Nacions Unides. Des de llavors, s'han succeït els acords internacionals i regionals, que configuren un règim internacional de protecció dels drets humans i que inclou acords internacionals contra l'ús de la força en situacions específiques, com el genocidi, el tractament dels presoners de guerra, i ha possibilitat la creació del Tribunal Penal Internacional el 2002.

Taula 15. La protecció internacional dels drets humans i contra l'ús de la força

Acord	Any	Entrada en vigor	Països que l'han ratificat
Declaració Universal dels Drets Humans	1948	--	--
Convenció per a la prevenció i el càstig del crim de genocidi	1948	1951	130
Convenció de Ginebra relativa al tractament dels presoners de guerra	1949	1950	194
Convenció europea per a la protecció dels drets humans i les llibertats fonamentals	1950	1953	46
Convenció internacional per a l'eliminació de totes les formes de discriminació racial	1966	1969	155
Convenció internacional sobre els drets civils i polítics	1966	1976	144
Convenció internacional sobre els drets econòmics i socials	1966	1976	142
Convenció interamericana sobre els drets humans	1969	1978	25
Convenció internacional sobre la supressió i el càstig del crim d' <i>apartheid</i>	1973	1976	101
Convenció internacional sobre l'eliminació de la discriminació contra les dones	1979	1981	165
Carta africana sobre els drets humans i dels pobles (Carta de Banjul)	1981	1986	53
Convenció contra la tortura i altres tractes o càstigs cruels inhumans o degradants	1984	1987	118
Convenció sobre els drets del nen	1989	1990	191
Convenció internacional sobre la protecció dels treballadors migrants i les seves famílies	1990	NO	12
Declaració de Viena i Programa d'acció sobre drets humans	1993	--	--
Estatut de Roma del Tribunal Penal Internacional	1998	2002	102

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

No obstant això, hi ha una diferència marcada entre l'existència d'un règim internacional de drets humans i el respecte a aquests drets. De fet, en absència d'organismes que tinguin jurisdicció universal i sobre els estats, són el **dret intern** de cada país i els seus tribunals els que han de dirimir si hi ha pràctiques que impliquen una violació dels drets humans.

Els **delictes de genocidi** han estat els únics sobre els quals s'han creat jurisdiccions internacionals. El delicte de genocidi no és nou. El més recordat és l'Holocaust contra els jueus perpetrat pel règim nazi. Durant la Guerra Freda, el genocidi més conegut va ser el dut a terme pel règim dels khmers roigs liderat per Pol Pot contra el poble cambodjà, i que va ocasionar més de dos milions de morts. Però només molt recentment ha estat possible crear un Tribunal Penal Internacional per a determinats delictes, encara que només té jurisdicció sobre els estats que en formen part. Creat el 1988 sota els auspicis de les Nacions Unides, encara que no forma part del sistema, és un tribunal de justícia inter-

nacional permanent la missió del qual és jutjar les persones que han comès crims de genocidi, de guerra i de lesa humanitat, com l'esclavitud, l'*apartheid*, l'extermini, els assassinats, les desaparicions forçades, les tortures, els segrestis i l'agressió. Té la seva seu a La Haia.

La idea de crear un **Tribunal Penal Internacional** no va prosperar fins als genocidis de Bòsnia i Rwanda. L'integren cent dos països, però no ha estat firmat ni ratificat pels Estats Units, Rússia, la Xina (tres dels cinc membres permanents del Consell de Seguretat), Israel i el Japó. Els primers casos coneguts per la Cort van ser situacions de greus violacions dels drets humans a la República Democràtica del Congo, Uganda i Sudan (Darfur). En aquests països, la situació de conflicte armat va generar una violència que bé es pot qualificar de genocidi: més de tres milions i mig de morts en el cas congolès la segona meitat dels anys noranta, i més de quatre-cents mil en el conflicte de Darfur.

A més del Tribunal Penal Internacional, hi ha altres dos tribunals especials, creats per les Nacions Unides.

- El **Tribunal Penal Internacional per a l'ex-Iugoslàvia** va ser establert el 1993. Té jurisdicció sobre els culpables (només persones naturals) dels delictes de violacions de la Convenció de Ginebra de 1949, violacions de les convencions internacionals sobre la guerra, crims contra la humanitat, genocidi, delictes sexuals i tortura vinculats amb el genocidi bosnià, de la primera meitat dels anys noranta, i que va produir més de dos-cents mil morts.
- El **Tribunal Especial per a Rwanda** jutja els delictes de genocidi comesos en el conflicte d'aquest país als anys noranta i que van ocasionar la mort de més de vuit-cents mil persones.

Malgrat que el delicte de genocidi és una de les atrocitats més grans que es puguin cometre contra els éssers humans, no constitueix la violació més freqüent en matèria de respecte pels drets humans. Les dimensions d'aquest problema apareixen ben reflectides en els documents de les organitzacions no governamentals especialitzades en aquest camp, com Amnistia Internacional o Human Rights Watch. S'hi evidencia que els països que no respecten les convencions internacionals o bé no en formen part són molt nombrosos.

En absència d'una jurisdicció internacional en l'àmbit del respecte pels drets humans, el càstig de conculcar-los **depèn de cada país**. Evidentment, això no és possible quan les violacions es produeixen en estats en què no hi ha imperi de la llei. Les pressions que es puguin exercir des de la comunitat internacional perquè es respectin els drets humans depenen de les circumstàncies polítiques del moment.

Durant la Guerra Freda, per exemple, aquest tema va ser una arma llancívola declaratòria dels Estats Units contra la Unió Soviètica i els països de l'est, sense que comportés la posada en pràctica d'accions punitives sobre això. De

la mateixa manera, les violacions de drets humans que es produïen als països aliats dels Estats Units, molts d'ells dictadures cruentes, no van implicar conseqüències per als governs que les practicaven.

Aquesta aproximació, basada en conveniències de política exterior i emmascarada amb el respecte a la sobirania de l'estat, s'ha modificat en la postguerra freda, quan la violació dels drets humans s'ha començat a considerar un **problema global** que requereix una resposta més decidida. El debat s'ha centrat en diversos aspectes.

1) D'una banda, en l'**existència o no de drets humans universals**. No és que hi hagi desacords fonamentals respecte a la bondat del respecte pels drets humans, sinó que, com que el règim internacional sobre drets humans inclou aspectes molt amplis que van des dels drets econòmics fins als drets dels pobles, l'universalisme destrueix les diferències entre diverses societats i cultures.

Drets humans específics

El debat contemporani sobre l'existència d'uns drets humans des del **punt de vista àrab** (la Carta àrab de drets humans, aprovada pel Consell de la Lliga àrab el 1994, en què s'accepta la restricció dels drets humans per raons de seguretat nacional i que atorga un paper central a la família per damunt de l'individu), **musulmà** (la Declaració del Caire sobre els drets humans a l'Islam, de 1990, que afirma la llibertat de l'home i el dret a una vida digna d'acord amb la Llei islàmica i la subordinació de l'individu a Al·là i) o **asiàtic** (la proposta de Carta asiàtica de drets humans, de 1998, que atorga un paper primordial al respecte per les cultures i tradicions de les comunitats) són bones il·lustracions de les dificultats que trobem en l'aplicabilitat universal d'aquests drets.

2) D'altra banda, el debat també inclou la **relació entre drets humans i govern democràtic**. Es tracta d'afirmar que els governs democràtics respecten més que els autoritaris els drets humans, i també d'associar el respecte pels drets humans i el lliure exercici de les llibertats públiques als principis de separació de poders i la seva garantia, al bon govern i a la governança democràtica.

Així, s'ha anat forjant en els últims anys el criteri de vincular el respecte pels drets humans amb el progrés en la bona governança, que inclou els processos pels quals les autoritats són elegides, són monitoritzades i són reemplaçades, la transparència i la participació dels ciutadans. Al seu torn, la bona governança està indissolublement associada a la consecució d'un desenvolupament sostenible, tal com reflecteixen nombrosos documents de les Nacions Unides, el Banc Mundial o la mateixa Unió Europea. No obstant això, i malgrat que les polítiques de condicionalitat de les grans organitzacions internacionals incorporen cada vegada més el respecte pels drets humans, la pràctica de les relacions interestatals o fins i tot de les mateixes organitzacions internacionals o regionals és molt diferent; hi prevalen els interessos de política exterior sobre la resta de consideracions. Totes les potències del sistema internacional, fins i tot la Unió Europea, pateixen de **falta de coherència** referent a això.

3) Finalment, el debat incorpora la relació entre **les violacions dels drets humans** per part d'un estat determinat i la **responsabilitat de la comunitat internacional**, que deriva en justificació per a l'ús de la força i la intervenció hu-

manitària davant situacions de genocidi, tortura o abusos dels drets humans. Precisament, la idea d'intervenció, que es desenvoluparà més endavant, entra en contradicció amb els principis bàsics sobre els quals s'assenta la societat internacional –la sobirania dels estats, la no-ingerència, la no-intervenció en els assumptes interns– i ha implicat conseqüències per al dret internacional.

De nou, com ja s'ha assenyalat, ens trobem aquí davant el dilema entre els principis i l'existència de situacions en què els governs i els estats no compleixen les seves funcions bàsiques de protecció de la seguretat dels seus ciutadans, sinó que, al contrari, són ells mateixos la font d'inseguretat.

2.1.4. El terrorisme

Després dels atacs terroristes de l'11 de setembre de 2001, el fenomen del terrorisme ha entrat de ple en l'agenda global. Fins a aquell moment, l'agenda estava dominada pels temes econòmics i humanitaris. Tanmateix, el tema del terrorisme ha tornat a col·locar els temes relacionats amb la seguretat i la geopolítica en el primer lloc de l'agenda internacional, especialment arran de l'activitat terrorista a tot el món de xarxes com Al-Qaeda o el Daesh (també conegut amb el nom d'Estat Islàmic).

- La inseguretat davant el terrorisme ha tornat a renacionalitzar, reestatalitzar les polítiques, reafirmant la idea de la sobirania en tots els estats.
- La por que les fronteres difuses de la globalització també puguin servir per a la mobilitat dels terroristes i el seu finançament i les seves idees, impulsen els estats a reconstruir les fronteres.
- Els esforços per a prevenir que els terroristes utilitzin els seus recursos han conduït a un control més ferri sobre els bancs i els fluxos de capital.
- La por que les fronteres poroses permetin la penetració dels terroristes ha conduït al desenvolupament de noves normes sobre control de fronteres, visats i viatges; a una reducció, en molts països, de les llibertats públiques, i a una posada en marxa de mesures d'emergència que, també en molts casos, contravenen o suspensen les garanties jurídiques.

El terrorisme s'associa normalment a la globalització, però tampoc, com en els casos anteriors, no és un fenomen nou. Actes terroristes hi ha hagut al llarg de la història. Un dels primers referents és el grup dels sicaris zelotes, terroristes jueus que al segle I abans de Crist atemptaven contra el govern romà, o la secta dels Assassins, que al segle XI operava a l'Orient Mitjà. El terrorisme modern apareix amb la Revolució Francesa. El terme *terror* es va emprar el 1795 per a referir-se a una política per a protegir el govern republicà de Robespierre dels anomenats contrarevolucionaris.

Actes terroristes recents

Els exemples d'actes terroristes recents els trobem en l'atac contra les ambaixades nord-americanes a Kenya i a Tanzània el 1998; els atacs contra Nova York i Washington el 2001, a Madrid el 2003, o a Londres el 2005; la matança a l'escola de Beslan l'any 2004

o a un tren a Bombai el 2006, o els nombrosos atemptats a l'Iraq, Síria o el Pakistan, entre d'altres.

Es tracta d'un terrorisme transnacional, com el d'Al-Qaeda o Daesh, que opera en xarxa i creua les fronteres dels estats, i que s'ha vist facilitat per la globalització. És imprevisible i prové d'actors no estatals.

El terrorisme és un terme difícil de definir, en part per la seva pròpia evolució i en part perquè és una activitat que implica subjectivitats. Els objectius del terrorisme no són les víctimes que són assassinades o pateixen ferides en un atemptat, sinó els governs als quals els grups terroristes volen fer reaccionar en un determinat sentit. No hi ha una definició objectiva de terrorisme, ja que no hi ha consens sobre quines accions constitueixen un acte de terrorisme. No obstant això, hi ha alguns **trets comuns** que cal assenyalar.

- 1) En primer lloc, el terrorisme és un **acte polític**, ja que implica la comissió de determinades activitats amb finalitats polítiques.
- 2) En segon lloc, el terrorisme és una activitat que utilitza la violència, de la mateixa manera que la guerra, però **no està realitzada per actors estatals**, ni encara en cas que qual els grups terroristes rebin suport militar, polític o econòmic d'alguns estats. Evidentment, hi pot haver estats que utilitzin la violència i terroritzin la seva població (mitjançant l'estat de terror i l'opressió) o l'usin contra altres països (mitjançant un acte de guerra), però aquests actes no es poden considerar com a part de l'actual fenomen de terrorisme transnacional.
- 3) En tercer lloc, el terrorisme és un **acte de violència deliberada** contra persones innocents.
- 4) I en quart lloc, el terrorisme és un acte de **violència asimètrica** que difícilment es pot combatre amb mitjans militars.

El sistema internacional en el qual emergeixen els grups terroristes influeix la seva naturalesa i les seves motivacions. El terrorisme actual és un terrorisme que conté **elements d'identitat i doctrina religioses**, una característica que el diferencia d'altres terrorismes basats en la identitat nacional o la lluita anticolonial.

A finals dels anys noranta, es van fer aparents quatre **tendències del terrorisme modern**:

- Un increment en els atacs amb motivació religiosa.
- Una reducció del nombre total d'atemptats.
- Un augment de la letalitat en cada acte.
- Un augment dels objectius contra els Estats Units i els seus aliats.

L'**era de la Gihad**, que cobra carta de naturalesa i notorietat internacional amb els atemptats de l'11 de setembre de 2001, requereix solucions polítiques per abordar alhora el problema de l'existència de fanàtics religiosos, els terroristes, i de seguidors, la gent, els estats o les entitats que els donen suport i que estan motivades per raons més polítiques. Hi **ha dos nivells d'anàlisi**:

1) El **primer nivell d'anàlisi** és el de la motivació altament religiosa de grups petits de terroristes. El terrorisme religiós és especialment perillós per diversos motius.

- En primer lloc, implica una lluita entre el bé i el mal, entre creients i no creients.
- En segon lloc, aquests grups tenen una conducta violenta per a plaure o per a complir, explícitament o implícitament, el que demana la deïtat, recorrent a visions apocalíptiques de destrucció.
- En tercer lloc, els grups no es consideren compromesos per valors o lleis seculars i romanen relativament allunyats del sistema social. En aquesta situació, les mesures més adequades per a combatre el terrorisme inclouen la negació de suport financer i d'accés a les armes. Les mesures militars que han desenvolupat alguns països, com per exemple els Estats Units a l'Afganistan, són inadequades i ineficaces, com ja s'ha demostrat.

2) El **segon nivell d'anàlisi**, relacionat amb els suports a aquests grups, és el d'un medi de mal govern, pobresa i manca de serveis bàsics que es dona sobretot en el món no desenvolupat. El problema no és solament el desmantellament d'aquestes xarxes terroristes, sinó canviar les condicions que permeten a aquests grups adquirir aquest poder, i que està vinculat, per als que els donen suport, amb la lluita entre els països rics i els pobres o entre l'elit i els no privilegiats a l'interior dels països. Des de diversos fòrums, com les Nacions Unides, s'apunta a aquestes consideracions, en el sentit d'afrontar les situacions que puguin ser aprofitades pels terroristes, i que inclouen les ideologies extremistes i la deshumanització de les víctimes, els conflictes violents, la mala governança, la falta de drets civils i els abusos contra els drets humans, la discriminació per motius religiosos o polítics, l'exclusió política i la marginació socioeconòmica.

Cal subratllar un últim aspecte d'especial rellevància. La circumstància que el terrorisme gihadista, sigui musulmà o àrab, ha conduït a l'aparició de **sentiments d'arabofòbia i islamofòbia** especialment preocupants per dues raons.

- La primera deriva del fenomen migratori i de l'existència de comunitats d'origen musulmà en diferents països, europeus per exemple, que corren el risc de **veure's estigmatitzades** pel pànic antiterrorista que associa el terrorisme al fet arabomusulmà.
- La segona raó és que el gihadisme prové d'una zona molt convulsa, poc desenvolupada, amb règims allunyats de manera substancial de la idea de democràcia liberal, creuada per diversos conflictes sense resoldre, en què s'han produït en els últims anys diferents intervencions militars internacionals i la qual es percep com una causa d'inestabilitat internacional, amb el risc consegüent que s'animin els riscos de **fractura politicocultural** en el futur.

2.1.5. Noves guerres i vells conflictes

La situació internacional durant el període de la Guerra Freda havia estat el resultat directe de la divisió europea i mundial en dos blocs politicomilitars antagònics immediatament després de finalitzar la Segona Guerra Mundial. Els conflictes interns, les friccions interestatals i els afanys hegemònics quedaven subjugats i vinculats a la supremacia politicomilitar de dues superpotències, posseïdores d'armes nuclears, que van utilitzar l'increment constant dels seus arsenals com a mitjà per a mantenir un cert ordre mundial (i europeu) favorable als seus interessos i com a dissolvent de divergències (intrablocs i interblocs) davant el risc real d'escenificació del pitjor cas possible: la guerra nuclear. No és que no hi hagi guerres durant la Guerra Freda, sinó que aquestes eren enteses com a part integrant, directament i indirectament, de la confrontació entre les dues superpotències.

El problema que es planteja **després de la Guerra Freda** implica diversos nivells d'anàlisi.

- D'una banda, un augment de la conflictivitat internacional, que s'allibera dels límits bipolars, ocasionada per motius clàssics, de lluita pel territori i els recursos i d'enfrontament interestatal o entre governs i altres grups no estatals.
- De l'altra, un increment de les guerres internes, causades per rivalitats ètniques i per la competència per recursos escassos.
- Finalment, la continuació de la implicació de grans potències (i d'organitzacions regionals com l'OTAN) en els conflictes armats, com és el cas de Rússia en el conflicte de Txetxènia, o dels Estats Units i el Regne Unit a l'Iraq o a l'Afganistan.

Guerras internes

De les quaranta-sis guerres considerades com a tals ocorregudes després de 1989, vint-i-tres són guerres intraestatals.

Un altre nivell d'anàlisi és el que correspon a la **naturalesa de les guerres**. Ja no es tracta de guerres tradicionals, entaulades entre exèrcits. Es tracta de guerres en què almenys una de les parts és privada, és a dir, no és un estat, i en què es produeix una barreja de guerra, crim organitzat i violacions dels drets humans, que genera genocidi i milions de desplaçats i refugiats. Igualment, es revitalitzen conflictes que s'originen en la Guerra Freda, com els de l'Orient Mitjà, paral·lelament a l'aparició de la violència que era latent en altres zones, com a la regió dels Grans Llacs.

Les guerres a l'ex-Iugoslàvia

En finalitzar la Guerra Freda es va produir un moment d'eufòria, a Europa i a escala internacional. El desmembrament de la Unió Soviètica en quinze nous països (les revolucions de vellut, com s'han denominat) i la divisió de

Txecoslovàquia en dos estats no va comportar un augment significatiu de la violència armada. S'aspirava a un nou ordre internacional en què la guerra o la probabilitat de guerra fos eliminada.

Tanmateix, al cap de poc temps, la guerra va esclatar de nou a Europa, després de quaranta-cinc anys d'absència de conflicte armat. La caiguda del mur de Berlín i el procés de desintegració del bloc de l'est i de la mateixa Unió Soviètica van coincidir amb l'apogeu d'aspiracions independentistes i secessionistes a la zona central i oriental d'Europa (i potser el van facilitar), en una espècie de renovada reinterpretació del **principi d'autodeterminació dels pobles** i de manifestació de la voluntat de **reordenar el mapa europeu** segons les aspiracions de diferents nacionalitats.

Iugoslàvia, l'estat dels eslaus del sud constituït a partir de diverses nacionalitats (serbis, croats i eslovens) i confessions (catòlics, ortodoxos i musulmans), s'havia consolidat durant el període de la Guerra Freda com una illa "no ali-neada" ni amb l'est ni amb l'oest respecte a la seva política exterior i a la seva actuació internacional, però en la seva política interna, la Iugoslàvia del mariscal Tito es va assentar sobre l'hegemonia sèrbia en detriment dels altres grups nacionals.

Les desiguals dinàmiques econòmiques de les diferents repúbliques iugoslaves i l'intricat procés de recerca d'equilibris intercomunitaris després de la desaparició política del "titisme" poden haver condicionat que a partir de mitjan anys vuitanta s'iniciés el procés desintegrador a Iugoslàvia, que culminaria el 1991, sota la síndrome de la libanització, amb la proclamació d'independència d'Eslovènia i de Croàcia.

Amb una barreja d'incertesa i suport polític, la majoria de països europeus, sens dubte influïts per la política alemanya pel que fa al cas, van donar la seva benedicció al procés desintegrador de Iugoslàvia. No obstant això, la situació interna ja feia augurar una complicació del conflicte, que es va anar encadenant progressivament fins a arribar a la **confrontació militar**. L'exèrcit iugoslau va reaccionar negativament a la "secessió" eslovena i es va iniciar una breu lluita armada (de només deu dies) que va finalitzar el juny de 1991. Immediatament després, es va iniciar el conflicte armat entre Sèrbia i Croàcia, una guerra que va durar set mesos i va finalitzar el gener de 1992 amb un alto el foc supervisat per les Nacions Unides.

L'eufòria nacionalista a l'ex-Iugoslàvia també es va ampliar a Bòsnia i Hercegovina, una altra de les repúbliques federades, que va proclamar la seva sobirania el 15 d'octubre de 1991. La cadena de reconeixements internacionals va

començar immediatament (el dia 6 d'abril la Unió Europea, el dia 7 els Estats Units) i Bòsnia i Hercegovina va ser admesa com a membre de les Nacions Unides el 22 de maig de 1992, juntament amb Croàcia i Eslovènia.

L'abril de 1992 es va iniciar la **guerra a Bòsnia**. Essencialment, la guerra va ser conseqüència de les aspiracions de Croàcia i de Sèrbia, que no havien acabat de liquidar les seves diferències, i podien haver entès l'esclat del conflicte armat a Bòsnia i Hercegovina com un mitjà per a prosseguir la seva disputa bilateral al territori dels altres. D'aquesta manera, el conflicte de Bòsnia, que esclata en un moment de redefinició i reajustament del sistema internacional, es pot entendre com una disputa territorial i política per l'hegemonia a la península balcànica entre els dos estats més poderosos sorgits del mapa de l'antiga Iugoslàvia, Croàcia i Sèrbia, i com un conflicte civil entre diferents comunitats, recolzades des de l'exterior.

El conflicte a Bòsnia va ser, de fet, tant el resultat directe de la **desintegració de l'antiga Iugoslàvia** com de la **falta de reacció de la comunitat internacional** davant una realitat canviant a l'inici de la postguerra freda.

Des de l'inici, la **comunitat internacional** es va mostrar preocupada pel conflicte. Es va témer que el conflicte s'ampliés a altres repúbliques ex-iugoslaves (Macedònia) i es regionalitzés, incloent-hi Albània i Grècia –pels problemes de les minories albaneses a Kosovo (Sèrbia) i a Grècia i pel problema macedoni. Els esforços de la comunitat internacional, representada pels equips de negociació de les Nacions Unides i de la Unió Europea, es van centrar en la combinació de dos tipus de mesures: la recerca d'una solució política i l'amenaça d'utilitzar la força militar com a instrument de pressió.

La **inacció internacional** va ser fruit de la falta de consens entre les grans potències (europees i extraeuropees) respecte al disseny polític desitjable per a la zona balcànica i respecte a les prioritats de les respectives agendes polítiques.

- Per als Estats Units, les prioritats eren l'economia i les zones d'interès vital (Àsia, Orient Mitjà i el Carib), de les quals no formava part Bòsnia.
- Per a Rússia, els assumptes principals estaven vinculats al manteniment de l'estabilitat política interna i de les bones relacions amb els Estats Units i amb l'OTAN.
- Per als països europeus, els temes fonamentals eren l'enfortiment de la Unió Europea i les relacions amb els països de l'est.
- Per als països de l'est, les relacions amb la Unió Europea i l'OTAN.
- Per a l'Aliança Atlàntica, el manteniment de l'equilibri entre els països europeus i els Estats Units.

Per tant, Bòsnia **ocupava un lloc molt allunyat** de les prioritats polítiques.

60 resolucions sense aplicar

Així mateix, la guerra de Bòsnia va evidenciar la **debilitat** i els **límits** d'actuació de les Nacions Unides en la postguerra freda. Entre 1991 i 1995 es van aprovar més de seixanta resolucions sobre la situació a l'ex-Iugoslàvia que implicaven formes de coerció variades: aïllament diplomàtic, expulsió d'organitzacions multilaterals, embargaments d'armes, embargaments econòmics, bloqueig naval, zones d'exclusió aèria, corredors aèris i terrestres d'ajuda humanitària, control de peces d'artilleria, línies d'alto el foc i establiment d'enclavaments sota protecció de les Nacions Unides, sense que cap d'elles es pogués aplicar completament.

Les Nacions Unides van crear quatre grans missions al territori de l'antiga Iugoslàvia. De totes elles, la UNPROFOR, o Força de Protecció de les Nacions Unides al territori de Bòsnia i Hercegovina, per a missions humanitàries i de protecció de la població, va posar en evidència les contradiccions derivades de **la inadequació entre mitjans i finalitats, especialment respecte a la declaració com a zones protegides d'un conjunt de ciutats que no podien ser defensades militarment de manera adequada, i on es van produir grans matances, com la de Srebrenica, contra la població bosniana.**

Les possibilitats d'intervenció militar directa per a acabar la guerra es van veure enfosquides per la **falta de consens** entre els països del Grup de Contacte, més proclius a permetre que la dinàmica militar "ordenés" el problema bosnià i a actuar només quan la situació militar permetés una capitalització ràpida –per a alguna de les grans potències– d'una sortida negociada. No és casual que fossin precisament els Estats Units el país que animés en un moment crucial de la guerra els bombardeigs de l'OTAN contra les posicions serbobosnianes i que, d'aquesta manera, forcéss les parts a un pacte de partició –els acords de Dayton de la tardor de 1995–, emergint com el principal artífex de la pau i relegant els països de la Unió Europea a una posició secundària.

Els **resultats** de la guerra de Bòsnia van ser la creació d'un estat "protegit" per forces internacionals i un terrible sofriment per a la població civil. A més, no es va impedir el trasllat del conflicte a Kosovo. L'oposició albanesa a la sobirania de Iugoslàvia (Sèrbia) va conduir a la creació d'un grup separatista, l'Exèrcit d'Alliberament de Kosovo, que va començar les seves activitats armades a partir de 1996. El 1998 la guerra era ja de baixa intensitat i a partir de 1999 era una guerra oberta. La controvertida decisió de l'OTAN d'intervenir en la guerra en contra de Iugoslàvia per a protegir la població kosovar segurament va impedir una mortaldat més gran, però va significar la creació d'un altre "protectorat" a la zona balcànica. Kosovo va proclamar la seva independència l'any 2008 i ha estat reconegut per 114 països de l'ONU fins al moment (incloent-hi la majoria de membres de la UE i de l'OTAN).

Guerres a la regió dels Grans Llacs

Aquesta convulsa regió no ha estat l'única africana on han tingut lloc guerres cruentes en la postguerra de la Guerra Freda. A les guerres civils de Rwanda i la República Democràtica del Congo, i les seves derivacions regionals, cal afegir-hi les de Somàlia, Libèria, Sierra Leone, el Sudan i Algèria. Excepte en l'últim cas, totes tenen en comú la **rivalitat interètnica** pel control dels recursos i el

poder que desemboca en violència armada. Així mateix, totes comparteixen la seva condició de **guerres oblidades** per les grans potències i el fet de ser conflictes armats en què la privatització de la violència, l'aferriament contra la població civil, unit a les desastroses condicions econòmiques i sanitàries, han provocat genocidis gravíssims, milions de refugiats i un debilitament addicional dels ja fràgils estats.

La **guerra a Rwanda** s'inicia el 1994. Rwanda era un país amb dos grans grups ètnics, una majoria hutu, dominant en l'estat des de la independència de Bèlgica, i una minoria tutsi, marginada del poder. La rivalitat ètnica, motivada per la debilitat econòmica del país, es va incrementar a partir del 1989 després de la caiguda del preu mundial del cafè, principal recurs per a l'exportació. El 1999, grups tutsis refugiats a Uganda i amb el suport del govern d'aquell país van iniciar una activitat armada amb l'objectiu de qüestionar l'hegemonia hutu. Aquesta primera guerra va finalitzar amb l'acord de pau d'Arusha el 1993, que va propiciar la creació d'un govern de transició format per representants dels dos grups ètnics. L'aplicació dels acords havia de ser garantida per una missió de les Nacions Unides, la UNAMIR.

Tanmateix, a partir del 1994 les milícies radicals hutus, anomenades *Interhamwe*, van començar a fustigar i assassinar els tutsis, en un genocidi animat des de sectors governamentals, ja que es va finançar amb diners provinents dels programes internacionals d'ajuda. L'abril del 1994, l'assassinat del president rwandès Juvenal Habyarimana i del president de Burundi Cyprien Ntaryamira, tots dos hutus, va desencadenar l'inici de les matances contra els tutsis i contra els hutus moderats, fet que provocà que milions de rwandesos es refugiessin al Zaire i a Tanzània, en un context d'inacció internacional, ja que les exigües forces franceses i belgues de la UNAMIR es van retirar del país.

El conflicte es va **traslladar al Zaire**, l'actual República Democràtica del Congo, que va reaccionar expulsant i matant tutsis i hutus, i incrementant les dimensions del genocidi contra els dos grups ètnics (la mort d'almenys vuit-centes mil persones) i grans violacions d'altres drets humans (tortures, amputacions, violacions).

Després del genocidi rwandès, el conflicte armat a la República Democràtica del Congo va prosseguir, el 1996, enfrontant el govern del dictador Mobutu Sese Seko amb l'opositor Laurent Kabila, que finalment va aconseguir ocupar el poder el 1997. No obstant això, la guerra en aquest país va continuar fins al 2003, una segona fase del conflicte armat en què el govern de Kabila, amb el suport d'Angola, Zimbabwe, Namíbia, el Txad, Líbia i el Sudan, es va enfrontar a la guerrilla que tenia el suport de Rwanda i Uganda.

Les guerres de l'Orient Mitjà

Al mateix temps que se succeïen les declaracions que donaven per finalitzada la Guerra Freda i es clamava per un nou ordre internacional basat en un enfortiment del multilateralisme, va esclatar la crisi provocada per la invasió iraquiana de Kuwait, coneguda com a **guerra del Golf**, el 1990.

Les causes d'aquesta guerra estan relacionades amb la situació del mateix Iraq i amb el context regional quan finalitza la guerra entre l'Iran i l'Iraq el 1988. La feble situació de l'economia iraquiana i la seva autopercepció com a potència hegemònica a l'Orient Mitjà en el terreny polític i militar, després del suport que li van brindar els països del golf i els Estats Units en l'esforç de la guerra contra l'Iran, van fer que els dirigents iraquians, liderats per Saddam Hussein, decidissin perpetrar un cop de mà contra el seu petit veí kuwaitià, del qual el separaven diversos contenciosos.

La **reacció internacional**, com no podia ser d'una altra manera tractant-se d'un país i d'una regió rics en petroli, va ser immediata i es va produir en el terreny militar i diplomàtic. Als Estats Units es va afegir el Consell de Seguretat de les Nacions Unides, que van crear una gran **coalició internacional** per a alliberar Kuwait, la qual cosa es va produir diversos mesos després, el febrer de 1991. Les diferències internes en la coalició van permetre que, malgrat la seva aclaparadora inferioritat militar, el règim de Saddam Hussein romangués en el poder. Tanmateix, la situació al final de la guerra distava de ser estable.

- D'una banda, s'havien animat les **aspiracions secessionistes** de la població kurda al nord i de la població xiïta al sud del país. Per a protegir-les, els Estats Units i el Regne Unit van decidir imposar unes zones d'exclusió, que coincidien amb les zones de majoria d'aquestes comunitats, en què les forces armades iraquianes no podien actuar, encara que aquesta mesura es va convertir, de fet, en una possibilitat per a continuar la fustigació militar contra Saddam Hussein.
- D'altra banda, l'Iraq es va veure sotmès a **dures sancions internacionals**, que, entre altres, li prohibia d'exportar petroli, excepte per a la compra d'aliments i medicines.

Aquesta situació, que no va produir canvis substancials en el règim d'Hussein però sí que va **precaritzar les condicions de vida** de la població del país, va romandre invariable fins al 2003, quan es produeix la decisió unilateral nord-americana d'**envair Iraq**. Els arguments esgrimits pel govern de George Bush –l'amenaça que representarien les armes de destrucció massiva que posseiria Iraq i la seva relació amb el terrorisme d'Al Qaeda– eren **falsos**.

És més adequat entendre la decisió nord-americana en el context d'una política exterior més agressiva després dels esdeveniments de l'11 de setembre i la invasió consegüent de l'Afganistan per a enderrocar al règim talibà i desmantellar Al-Qaeda, propòsit aquest últim que de moment no s'ha pogut materi-

alitzar. Així, la intervenció i l'ocupació nord-americanes de l'Iraq i el posterior enderrocament de Saddam Hussein representarien un **factor de distracció** orientat al consum intern, en un país la població del qual necessitava trobar culpables després dels atemptats terroristes de l'11 de setembre, i permetria, a més, un moviment estratègic dels Estats Units cap a l'Orient Mitjà i Àsia Central, una zona convulsa i inestable que concentra els grans recursos energètics del món.

Aquesta segona guerra dels Estats Units contra l'Iraq va ser una guerra inacabada, que amenaçà amb ocasionar danys majors en un país immers en una cruenta guerra civil que ja havia provocat més de mig milió de morts, i en la qual no es van fer passos eficaços que conduïssin a l'estabilitat interna.

A més de les guerres de l'Iraq, a l'Orient Mitjà el **conflicte palestinoisraelià** es va aguditzar després de la Guerra Freda. La font d'aquest conflicte té arrels històriques que es remunten al final de la Primera Guerra Mundial. El seu punt d'inflexió més important és 1967, any en què es desencadena la Guerra dels Sis Dies (la tercera guerra àrab-palestina-israeliana), quan Israel va ocupar un conjunt de territoris àrabs: d'una banda, els que segons el Pla de partició de les Nacions Unides de 1947 corresponien a l'hipotètic estat palestí i que havien estat integrats en l'armistici de 1949 a Egipte (franja de Gaza) i a Jordània (Cisjordània); d'altra banda, territoris àrabs, com la península del Sinaí (Egipte) i els Alts del Golan (Síria), a més d'ocupar el sector oriental de Jerusalem.

Les crítiques internacionals constants a Israel per la negativa a retirar-se dels territoris ocupats, el constant domini militar israelià, el pes polític i militar que el gran aliat israelià (Estats Units) té a Orient Mitjà, l'atomització del món àrab i les escasses possibilitats de mantenir un front militar obert per part palestina contra Israel van ser factors que van propiciar que, a finals de la dècada dels vuitanta, Jordània, l'Organització per a l'Alliberament de Palestina (OAP) i el mateix govern israelià s'inclinessin per buscar una solució negociada al conflicte.

Malgrat la paralització de les negociacions durant la guerra del Golf (1990-1991), motivada pel suport jordà i palestí a l'Iraq, l'octubre de 1991 es va iniciar un procés obert de negociació entre les parts en la **Conferència sobre l'Orient Mitjà** inaugurada a Madrid. Els resultats més importants d'aquest procés van ser dos: una autonomia palestina limitada en algunes zones de Cisjordània i a Gaza, a partir de 1993, i el Tractat de pau entre Israel i Jordània de 1994.

Els dos grans èxits del procés van ser el fet que estava basat en l'acceptació per les dues parts –Israel i els palestins– que la solució pacífica del conflicte s'havia de basar en el principi de pau per territoris i en el reconeixement per part del govern d'Israel de l'Organització per a l'Alliberament de Palestina, que va obrir la porta a la normalització de l'activitat política dels grups palestins i a la creació d'un incipient entramat semiestatal, l'Autoritat Nacional Palestina, amb un govern i un Parlament elegits per sufragi.

En segon lloc, l'ambigüitat dels acords, alimentada per la dinàmica política interna a Israel i per les deficiències organitzatives i d'exercici efectiu de lideratge palestí van propiciar una difícil concreció d'aquests acords. Després de 1995, quan es produeix l'assassinat del primer ministre israelià, Isaac Rabin, els acords es van bloquejar un cop la coalició del Likud va accedir al govern israelià. A partir de llavors, la política israeliana d'ampliació de les colònies en territori palestí i de construcció d'un mur de separació entre les dues comunitats va aguditzar les tensions que van acostar a l'esclat d'una cruenta segona **intifada palestina** (aixecament popular) durament reprimida per l'exèrcit israelià. Els esforços dels mitjancers internacionals –reunits en el Quartet, format pels Estats Units, Rússia, les Nacions Unides i la Unió Europea– no han aconseguit que es produeixin avenços significatius que permetin augurar l'acabament d'aquest conflicte en un futur pròxim.

Conflictes intractables i guerres de la primavera àrab

La postguerra freda també s'ha caracteritzat per l'increment d'un tipus de guerres –que alguns autors anomenen *de quarta generació*– que enfronten les forces militars dels estats amb els oponents no estatals, que a vegades operen transnacionalment. Són, a la vegada, guerres internes i guerres regionals que entrecreuen diverses causes, essent les més importants el fracàs de les institucions a l'hora de respondre les demandes de diferents grups, les ambicions dels actores externs i l'emergència de xarxes transnacionals violentes que són veritables franquícies amb objectius desestabilitzadors, com Al-Qaeda o Daesh (Estat Islàmic).

Les primeres manifestacions d'aquestes guerres es van produir a l'Afganistan i l'Iraq després de les invasions angleses i nord-americanes del 2001 i del 2003, respectivament. La destrucció de l'estat i la incapacitat de dissenyar noves estructures consensuades entre les diferents identitats i sensibilitats van condemnar aquests països a convertir-se en exemples de conflictes "intractables", en el sentit que es recorre a la violència per a resoldre profunds clivatges ètnics, culturals o racials o de lluita per recursos escassos. Les regions del Cauques, del Sahel o de la Banya d'Àfrica són exemples il·lustratius d'aquest tipus de conflicte. En tots els casos han provocat una gran pèrdua de vides humanes i greus crisis humanitàries i de refugiats.

Les regions del nord de l'Àfrica i de l'Orient Mitjà es van sumar a aquest grup de guerres contemporànies a partir del 2011. Les protestes multitudinàries i populars contra règims dictatorials de principis del 2011 –conegudes amb el nom de *primaveres àrabs*– es van estendre a pràcticament tots els països en una onada de mobilitzacions sense precedents: Tunísia, Egipte el Iemen, Líbia, Síria, Bahrain i, amb menys incidència, a Algèria, Jordània, Mauritània, l'Aràbia Saudita, Oman i el Líban.

Tot i que la pressió popular va fer caure els règims de Mubarak a Egipte, Gaddafi a Líbia i Ben Ali a Tunísia, les revolucions només es van consolidar a aquest darrer país. Una intervenció militar saudita l'any 2011 a Bahrain i un cop d'estat militar el 2013 a Egipte van avortar les possibilitats de canvi. Al Iemen i Síria la resistència dels governs al canvi van desembocar en guerres civils, intervenció estrangera de diversos països i aparició en l'escenari de la guerra d'actors armats transnacionals (Al-Qaeda i DAES), complicant addicionalment els conflictes. A Líbia, el buit de poder posterior al derrocament de Gaddafi va ser ocupat per diversos grups armats locals, provocant la milicianització del país, i per les xarxes transnacionals abans esmentades.

Aquests conflictes estan lluny de resoldre's. A la complexitat derivada dels factors interns i transnacionals s'afegeix la intromissió de les potències regionals (Aràbia Saudita, Turquia) o internacionals (els Estats Units, Rússia), cadascuna amb els seus interessos i objectius.

2.1.6. Migracions i refugiats

El fet migratori i la mobilitat de les persones han augmentat en les últimes dècades com a conseqüència dels canvis econòmics que han convertit el món en un mercat global.

No obstant això, no s'ha d'inferir de les dades globals que el fenomen migratori sigui un fenomen que tendeixi a incrementar-se de la mateixa manera en tot el planeta. Si s'observa la taula 16, que mostra els percentatges de migrants al món diferenciats per regions i períodes entre el 1990 i el 2015, es pot apreciar que la tendència s'incrementa de manera notable només a Europa i a Amèrica del Nord. Malgrat la crisi econòmica i financera, la vitalitat econòmica i la forma de vida en aquestes regions exerceix de pol d'atracció per a les persones procedents d'altres països menys desenvolupats.

Taula 16. Migració al món

Regió	Percentatge de migrants sobre població el 1990	Percentatge de migrants sobre població el 2000	Percentatge de migrants sobre població el 2015
Àsia	1,6	1,4	2
Àfrica	2,6	2,1	2
Europa	6,7	7,7	10
Amèrica Llatina i el Carib	1,6	1,1	1
Amèrica del Nord	9,8	13,0	15
Oceania	18,0	19,1	21
Regions desenvolupades	7,1	9	13
Regions menys desenvolupades	1,8	1,5	1
Països menys avançats	2,1	1,6	1

Font: dades extretes de l'*International Migration Report 2015*, Nacions Unides (<http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf>).

Les migracions al segle XIX

Al fenomen migratori contemporani li queda molt per acostar-se a les dimensions que va tenir l'altra era de la globalització, el segle XIX, quan milions d'europaus van emigrar cap als països d'Amèrica del Nord, Austràlia, Argentina i altres regions.

El fenomen migratori, per tant, manté una estreta relació amb l'economia i es produeix des dels països en vies de desenvolupament cap als països desenvolupats i industrialitzats en virtut de dos factors: la necessitat de mà d'obra en determinats sectors de l'activitat econòmica i les expectatives d'un futur millor dels individus.

Addicionalment, interessa destacar que els treballadors migrants solen ser una **font d'ingressos** per a les economies dels seus països d'origen. A la taula 17 es mostra una selecció de països en què les remeses de treballadors representen un percentatge significatiu de les seves economies. I en la taula 18 es mostren els països amb les diàspores més grans; el fet que no tots aquests països siguin menys desenvolupats posa en evidència que l'increment de la mobilitat és un fenomen lligat a la globalització.

Taula 17. Alguns països en què les remeses de treballadors representen més d'un 10% del seu PIB

País	2000	2010	2015
Armènia	9,53	18,03	14,73
El Salvador	13,43	16,21	16,74
Gàmbia	n.d.	12,15	19,35
Hondures	6,60	16,53	18,39
Jordània	21,81	13,71	14,71
Libèria	n.d.	2,93	23,34

Font: dades extretes d'UNCTAD.

País	2000	2010	2015
Nepal	n.d.	21,28	32,69
Moldàvia	13,78	23,25	23,71
Senegal	4,99	11,43	11,59
Palestina	20,03	10,40	16,54

Font: dades extretes d'UNCTAD.

Taula 18. Els països amb les diàspores més grans (en milions de persones)

País	2000	2015
Índia	8	16
Mèxic	9	12
Rússia	11	11
Xina	6	10
Bangladesh	5	7
Pakistan	3	6
Ucraïna	6	6
Filipines	3	5
Síria	–	5
Regne Unit	4	5
Afganistan	5	5
Polònia	2	4

Font: dades extretes del *Migration Report 2015*, Nacions Unides (<http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migration-report/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf>).

No obstant això, el fenomen migratori s'ha convertit en un fenomen problemàtic, no tant per les seves dimensions, sinó perquè part de la migració és **irregular** i perquè implica l'emergència de **minories etnicoculturals** en molts països.

Els estats reclamen l'autoritat absoluta sobre qui té dret a entrar i sortir del seu territori. La globalització econòmica anima la lliure circulació de béns, serveis i capitals, però no ha inclòs la lliure circulació de persones. Els països s'esforcen a crear normes que regulin i controlin la migració, basant-se en arguments com la demanda de mà d'obra, la protecció del benestar o, fins i tot, la naturalesa d'una societat i la seva cultura. En relació amb aquest tema, el fenomen de les **màfies que trafiquen amb migrants irregulars**, de vegades amb la connivència de sectors governamentals, són un fet preocupant, ja que el que

s'ha dit anteriorment se suma al **problema humanitari** que això genera i el **desenvolupament d'una activitat delictiva** davant la qual els estats i les organitzacions internacionals no han pogut crear encara polítiques adequades.

L'emergència de minories etnicoculturals als països d'acollida sol tenir un impacte en els usos socials, les perspectives de prosperitat econòmica, la política interna i les relacions que es mantenen amb els països d'origen, especialment quan les minories mantenen filiacions i contactes extraterritorials.

Tanmateix, com s'ha assenyalat quan hem parlat dels diferents aspectes de la globalització en la seva relació amb l'economia, aquest problema, el de les migracions, juntament amb els altres derivats de l'existència de desigualtat, no es poden abordar eficientment si no es produeix **més cooperació** entre els **actors econòmics**, essencialment privats, els estats i les **organitzacions internacionals**, un fet que, de moment, no sembla entreveure's en el futur immediat.

Les dades que s'han mostrat permeten deduir que les migracions contemporànies no solament es deuen a factors econòmics ni són exclusivament intrarregionals, a diferència del que passava fa una dècada. Actualment, un alt component de les migracions al món està motivat per l'existència de guerres, persecució política o situacions de debilitat extrema de les estructures estatals, que provoquen la fugida de la població cap a altres països, fet que els converteix en refugiats. Com mostra la taula 19, és un fenomen que afecta totes les regions del món i està directament relacionat amb la por i la violència.

Taula 19. Refugiats al món segons ACNUR-UNHCR, 2015

Regió	Total de refugiats a finals de 2015
Àfrica Central i Grans Llacs	1,189,300
Àfrica Oriental i Banya d'Àfrica	2,739,400
Àfrica del Sud	189,800
Àfrica Occidental	295,000
Total Àfrica	4,413,500
Amèrica	746,800
Àsia i el Pacífic	3,830,200
Europa	4,391,400
Orient Mitjà i nord d'Àfrica	2,739,500
Total mundial	16,121,400

Font: adaptat de *Global Trends. Forced Displacement in 2015*. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); (<<http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html>>).

La crisi dels refugiats a Europa

Aquesta crisi humanitària, la més gran a Europa des de la Segona Guerra Mundial, va començar l'any 2011 quan els primers refugiats sirians van arribar al Líban, a Turquia, a Jordània i al Kurdistan iraquetà. L'ACNUR va denunciar el 2013 que el nombre de refugiats sirians era de més de dos milions i que aquest fet s'havia convertit en l'èxode de refugiats més gran des del genocidi de Rwanda. A mesura que el Daesh va anar conquerint territori a Síria i a l'Iraq, l'èxode es va anar incrementant. El col·lapse de les capacitats per allotjar refugiats dels països propers al conflicte va generar la migració cap a Europa.

A mitjans de novembre del 2015 ja s'havien produït més de 800.000 arribades per mar concentrades majoritàriament en dos països europeus: Grècia, amb més de 600.000, i Itàlia, amb 142.000. Segons Eurostat (l'Oficina Estadística de la Unió Europea), fins al novembre del 2015 més de 800.000 persones havien demanat asil als països de la UE, la majoria a Alemanya i a Hongria. El 52% procedien de Síria, i un 19%, de l'Afganistan.

Europa va respondre tard i d'una manera insuficient a aquesta crisi humanitària. El setembre de 2015, quan l'arribada de refugiats ja havia desbordat les capacitats de Grècia i Itàlia i els mitjans de comunicació mostraven a l'opinió pública europea el drama dels refugiats que arribaven per mar o creuaven a peu les fronteres d'alguns països europeus, com Hongria, la Comissió Europea va fer una proposta per a distribuir entre els membres de la UE 120.000 refugiats segons un sistema de quotes obligatòries. Els ministres de l'Interior i Justícia de 23 dels 28 països de la UE, però, només van tenir en compte el repartiment de refugiats sobre una base voluntària i no obligatòria. Paral·lelament, una cimera extraordinària del Consell de la Unió Europea per tractar el problema va decidir posar en marxa mesures per tal de contenir l'onada de refugiats: per una banda, ajudes als països veïns de Síria (Turquia, Jordània i el Líban); per l'altra, reforçament de les fronteres exteriors de la UE. En alguns països (Bulgària, Eslovènia, Àustria, Hongria) els governs van tancar les fronteres per impedir l'entrada de refugiats, amb el suport de part de l'opinió pública.

2.2. Tendències del sistema internacional

El sistema internacional que s'inaugura amb la Guerra Freda perd part dels seus elements definidors després de la desaparició de la Unió Soviètica, ja que es posa fi a la bipolaritat. No obstant això, el sistema internacional de la postguerra freda integra elements de l'anterior. No es poden fer divisions taxatives entre un sistema i l'altre, ja que la mateixa evolució de la Guerra Freda, com hem vist, va alterar els supòsits bàsics de funcionament del sistema i va incorporar noves fractures, dinàmiques i problemàtiques que continuen existint en l'actualitat.

La fractura nord-sud, els problemes de desenvolupament econòmic, la conflictivitat armada, l'augment de les dinàmiques de cooperació i d'integració són fenòmens que s'evidencien durant el sistema bipolar i, a causa de la seva permanència, són elements que contribueixen a definir el sistema contemporani. L'altra tasca, la de distingir els elements nous que incorpora aquest nou sistema internacional, és una tasca complexa, ja que es tracta d'un sistema que, a més d'estar en formació, ha sofert diverses convulsions en la seva curta existència.

No obstant això, diverses tendències interrelacionades apareixen com a **trets definidors** del sistema internacional de l'era de la globalització:

- La tendència que els estats i les organitzacions internacionals tinguin un paper més actiu en la gestió i resolució dels conflictes armats, que ha conduït a l'intervencionisme humanitari.
- Un enfocament multidimensional de la seguretat internacional en què interactuen actors públics i privats.
- Una erosió del paper de l'estat com a actor internacional en benefici d'altres actors, sobretot dels actors transnacionals.
- Un sistema internacional en què es produeix una certa coexistència i tensió entre l'anarquia, la cooperació multilateral i l'ambició hegemònica dels Estats Units.

2.2.1. L'intervencionisme humanitari i l'intervencionisme unilateral

L'increment dels conflictes després de la Guerra Freda, essencialment conflictes interns amb derivacions regionals, va difuminar l'esperança d'aconseguir el final de les guerres i va augmentar la preocupació per com gestionar-los. L'activitat de les organitzacions internacionals, regionals i d'alguns estats per a frenar o reduir aquests conflictes es va incrementar notablement i va donar lloc a nombroses intervencions en aquests conflictes.

En la majoria dels casos, aquesta intervenció es va produir en el terreny clàssic de les missions de pau de les Nacions Unides. Com mostra la taula 20, les missions de manteniment de la pau es van multiplicar en tots els continents després de 1989, com a conseqüència del desbloqueig del Consell de Seguretat i l'actuació renovada de la Secretaria General de l'organització.

Taula 20. Missions de manteniment de la pau de les NU posteriors a 1989

Zona	Nom	Missió	Anys
Àfrica	UNAVEM 1 (missió de verificació de l'ONU a Angola)	Verificar la retirada de tropes cubanes.	1988-1991
Àfrica	GANUPT (grup d'assistència de l'ONU per al període de transició a Namíbia)	Garantir la independència de Namíbia.	1989-1990
Àfrica	UNAVEM II (missió de verificació de l'ONU a Angola)	Verificar l'alto el foc entre el govern i l'UNITA.	1991-1995

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

Zona	Nom	Missió	Anys
Àfrica	MINURSO (missió de l'ONU per al referèndum del Sàhara Occidental)	Supervisar l'alto el foc i organitzar i assegurar la celebració d'un referèndum.	1991-actualment
Àfrica	ONUSOM I (operació de l'ONU a Somàlia)	Supervisar l'alto el foc.	1992-1993
Àfrica	ONUMOZ (operació de l'ONU a Moçambic)	Ajudar en el compliment de l'acord de pau entre el govern i la RENAMO.	1992-1994
Àfrica	UNOMIR (missió d'observació de l'ONU per a Uganda i Rwanda)	Supervisar la frontera.	1993-1994
Àfrica	ONUSOM II (operació de l'ONU a Somàlia)	Establir un entorn segur per a l'assistència humanitària.	1993-1995
Àfrica	UNAMIR (missió d'assistència de l'ONU a Rwanda)	Ajudar el compliment de la pau	1993-1996
Àfrica	UNOMIL (missió d'observadors de l'ONU a Libèria)	Donar suport a l'aplicació dels acords de pau.	1993-1997
Àfrica	UNAVEM III (missió de verificació de l'ONU a Angola)	Restaurar la pau i la reconciliació nacional.	1995-1997
Àfrica	MONUA (missió d'observadors de l'ONU a Angola)	Consolidació de la pau	1997-1999
Àfrica	UNOMSIL (missió d'observació de l'ONU a Sierra Leone)	Supervisar la situació de seguretat i militar.	1998-1999
Àfrica	MINURCA (missió de l'ONU a la República Centrafricana)	Mantenir i millorar la seguretat i estabilitat.	1998-2000
Àfrica	MONUC (missió de l'ONU a la República Democràtica del Congo)	Vigilar l'alto el foc i les zones de possible inestabilitat.	1999-2010
Àfrica	UNAMSIL (missió de l'ONU a Sierra Leone)	Col·laborar en la posada en pràctica dels acords de pau.	1999-2005
Àfrica	MINUEE (missió de l'ONU a Etiòpia i Eritrea)	Supervisar l'alto el foc.	2000-2008
Àfrica	UNMIL (missió de l'ONU a Libèria)	Aplicar l'alto el foc i el procés de pau.	2003-actualment
Àfrica	ONUB (missió de l'ONU a Burundi)	Instaurar la pau i la reconciliació nacional.	2004-2006
Àfrica	ONUCI (operació de l'ONU a Costa d'Ivori)	Missió política de vigilància de l'alto el foc i suport al procés de pau	2004-actualment
Àfrica	UNMIS (missió de l'ONU al Sudan)	Donar suport a l'aplicació de l'acord de pau entre el govern i el moviment i l'exèrcit d'alliberament del poble sudanès.	2005-2011
Àfrica	UNAMID (operació de l'ONU i la Unió Africana a Darfur (Sudan)	Protegir els civils a la frontera amb el Txad i la República Centrafricana.	2007-actualment
Àfrica	MONUSCO (missió d'estabilització de l'ONU a la República Democràtica del Congo)	Protegir la població civil i ajudar el govern en l'estabilització del país.	2010-actualment
Àfrica	UNISFA (força interina de l'ONU per Abyei (Sudan)	Protegir la població civil i facilitar la distribució d'ajuda humanitària.	2011-actualment
Àfrica	UNMISS (missió de l'ONU a Sudan del Sud)	Consolidar la pau i la seguretat al nou estat de Sudan del Sud.	2011-actualment

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

Zona	Nom	Missió	Anys
Àfrica	MINUSMA (missió d'Estabilització Integrada Multidimensional de l'ONU a Mali)	Donar suport a l'estabilització i a les autoritats de transició.	2013-actualment
Àfrica	MINUSCA (missió d'Estabilització Integrada Multidimensional de l'ONU a la República Centrafricana)	Protegir civils i donar suport al procés de transició política.	2014-actualment
Amèrica	ONUCA (grup d'observadors de l'ONU a Amèrica Central)	Verificar el compliment dels compromisos de posar fi a l'ajuda als moviments de la regió per part de Costa Rica, el Salvador, Hondures, Guatemala i Nicaragua.	1989-1992
Amèrica	ONUSAL (missió d'observadors de l'ONU al Salvador)	Verificar l'aplicació d'acords entre el govern i el Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional.	1991-1995
Amèrica	UNMIH (missió de l'ONU a Haití)	Prestar assistència per a la preservació d'un entorn estable.	1993-1996
Amèrica	UNSMIH (missió de suport de l'ONU a Haití)	Ajudar el govern a mantenir un entorn estable.	1996-1997
Amèrica	MINUGUA (missió de verificació de l'ONU a Guatemala)	Verificar l'acord d'alto el foc entre el govern i la Unitat Revolucionària Nacional Guatemalena.	1997
Amèrica	UNTMIH (missió de transició de l'ONU a Haití)	Suport al govern i per a la professionalització de la policia.	1997
Amèrica	MIPONUH (missió de policia civil de l'ONU a Haití)	Treballar per la professionalització de la policia nacional.	1997-2000
Amèrica	MINUSTAH (missió d'estabilització de l'ONU a Haití)	Donar suport a la creació d'un medi estable i al govern de transició.	2004-actualment
Àsia	UNAMIC (missió avançada a Cambodja)	Ajudar les quatre parts cambodjanes a mantenir l'alto el foc i en les tasques de desminatge.	1991-1992
Àsia	APRONUC (autoritat provisional de l'ONU a Cambodja)	Garantir l'aplicació dels acords sobre una solució polític.	1992-1993
Àsia	MONUT (missió d'observació de l'ONU al Tadjikistan)	Vigilar l'alto el foc entre el govern i l'oposició Tayika Unida.	1994-2000
Àsia	UNTAET (administració de transició de l'ONU per a Timor Oriental)	Administrar el país fins a la independència.	1999-2002
Àsia	UNMISSET (missió de suport de l'ONU a Timor Oriental)	Contribuir a la viabilitat i estabilitat del país.	2002-2005
Europa	UNPROFOR (força de protecció de l'ONU)	Garantir zones protegides i vigilància preventiva a Croàcia, Bòsnia i Hercegovina, República Federativa de Iugoslàvia (Sèrbia i Montenegro) i a l'ex-República Iugoslava de Macedònia.	1992-1995
Europa	UNOMIG (missió d'observadors de l'ONU a Geòrgia)	Comprovar l'alto el foc entre el govern i les autoritats a Abkhaz.	1993-2009
Europa	ONURC (operació de l'ONU per al restabliment de la confiança a Croàcia)	Facilitar l'aplicació dels acords del 1994.	1995-1996
Europa	UNPREDEP (força de desplegament preventiu a l'ex-República Iugoslava de Macedònia)	Treballar per l'estabilitat i seguretat del país.	1995-1999
Europa	UNMIBH (missió de l'ONU a Bòsnia i Hercegovina)	Treballar pel compliment de la llei, per l'ajuda humanitària i pels refugiats, la rehabilitació i la reconstrucció.	1995-2002

Zona	Nom	Missió	Anys
Europa	UNTAES (administració de transició de l'ONU a Eslavònia Oriental, Baranja i Srijem Occidental)	Facilitar la reintegració pacífica d'aquestes regions a Croàcia.	1996-1998
Europa	MONUP (missió d'observadors de l'ONU a Prevlaka)	Supervisar la desmilitarització d'aquesta península, disputada per Croàcia i la República Federativa de Iugoslàvia.	1996-2002
Europa	UNMIK (missió d'administració provisional de l'ONU a Kosovo)	Establir una administració civil provisional.	1999-actualment
Orient Mitjà	UNIKOM (missió d'observació de l'ONU per a l'Iraq i Kuwait)	Supervisar la zona desmilitaritzada entre els dos països.	1991-2003

Font: Dades extretes de les Nacions Unides.

Paral·lelament es van començar a desenvolupar un altre tipus de missions, tant a les Nacions Unides com des d'altres organitzacions regionals i alguns estats. Aquestes noves missions tenien una naturalesa diferent, ja que no es tractava de garantir acords conduents a la pau entre les parts en conflicte o vigilar un alto el foc, sinó que tenien com a objectiu imposar, per mitjà de l'ús de la força, el final de les hostilitats en una guerra o prevenir-la per frenar o impedir el sofriment de la població i una catàstrofe humanitària.

Aquest nou tipus d'operacions, genèricament agrupades entorn de la prevenció dels conflictes, el *peace-enforcement* (forçar la pau), o la construcció de la pau, es vinculen a la idea d'intervenció humanitària, tal com van ser qualificades les operacions de les Nacions Unides al nord de l'Iraq a la dècada dels noranta o a Somàlia, o la intervenció de l'OTAN a Kosovo. No obstant això, el significat d'aquesta expressió, *intervenció humanitària*, és objecte de debat, ja que no hi ha una definició comunament acceptada sobre el que constitueix aquest tipus d'intervenció militar.

Podríem definir la intervenció humanitària com el reconeixement del dret d'un estat o organització a exercir el control sobre els assumptes d'un altre estat pel que fa a la seva sobirania quan les seves accions contravenen les lleis de la humanitat.

La intervenció humanitària, doncs, està associada a l'**acció coercitiva** d'un o diversos estats, usant la força militar, contra un altre estat, amb autorització o sense del Consell de Seguretat de les Nacions Unides, per tal de prevenir o posar fi a violacions massives dels drets humans i el dret internacional humanitari.

Evidentment, la pràctica de la intervenció humanitària és un **acte d'ingerència** en els assumptes interns d'altres estats per mitjà de la força militar. La intervenció humanitària s'emmarca en l'àmbit del dret a la guerra (*l'ius ad bellum*), és a dir, de quan un estat té dret a recórrer a l'ús de la força.

El tema de si les Nacions Unides o els estats tenen l'obligació d'intervenir davant les catàstrofes humanes, un debat sobre la difícil distinció entre les qüestions legals i les morals, ha estat abordat per les Nacions Unides fa relativament poc temps, a partir de 2001, establint el principi de la responsabilitat de protegir que té la comunitat internacional davant violacions greus i a gran escala dels drets humans. És un **principi moral** que se situa per damunt de les consideracions legals i polítiques sobre les quals s'ha assentat el sistema interestatal dels últims cinquanta anys i que consagraven la no-ingerència i l'entesa de la pau i la seguretat internacionals de manera restringida, com el manteniment de l'ordre interestatal.

Un dels problemes que es deriva d'aquesta situació és la consideració del que pròpiament és una **necessitat humanitària**.

L'humanitarisme és un producte dels sentiments humans basats en una cultura i societat específiques i tenen una difícil translació al món de la política internacional, o si més no ambivalent.

No es tracta només de trobar exemples fàcils: encara que l'esclavisme fos una pràctica socialment acceptada a les societats del segle XIX, aquesta pràctica es rebutja arreu del món en l'actualitat. El problema deriva de l'**establiment de les prioritats** al món i de **qui les estableix**.

Les prioritats

Per esmentar exemples posteriors a la Guerra Freda, els atacs contra la població kurda a l'Iraq el 1991 o a Bòsnia el 1995 són violacions clares dels drets humans comunament acceptades i que van generar una reacció internacional; tanmateix, no va ocórrer el mateix amb els atacs contra la població a Rwanda o a Darfur (Sudan), guerres en què les violacions dels drets humans no van provocar la mateixa reacció.

Més greu encara, pel poc que ha estat debatut, és el cas de les violacions dels drets humans derivades de situacions de pobresa extrema i escassetat de recursos per a garantir les necessitats bàsiques de subsistència. Aquí es fan evidents les dificultats per a traslladar al pla polític els sentiments personals, basats en una percepció no universal dels problemes, i traslladar la visió política a una acció internacional efectiva en el terreny de la intervenció humanitària.

De fet, el debat sobre la intervenció humanitària també s'ha traslladat a les escoles de pensament sobre les relacions internacionals. Per als **realistes** i els **pluralistes neoliberals**, la intervenció mina l'ordre internacional:

- Els **realistes** entenen les relacions internacionals com a relacions entre estats en un medi anàrquic i afirmen que la moralitat se circumscriu a l'estat, i que els estats i els ciutadans no tenen obligacions morals amb els ciutadans d'altres estats.

El recurs de la força

Les excepcions a la prohibició del recurs de la força en les relacions internacionals es preveuen en el capítol VII de la Carta de les Nacions Unides: els casos en què la pau i la seguretat internacionals estan amenaçades.

- Els **pluralistes neoliberal**s entenen que la societat internacional és una comunitat d'entitats sobiranes i independents; encara que accepten que hi ha uns mínims morals universals, rebutgen la intervenció perquè atempta contra les bases normatives de l'ordre mundial.

Tots dos corrents estan d'acord que no hi ha consens sobre la universalitat dels drets humans ni sobre els principis que guien l'intervencionisme humanitari.

- Per contra, per als **normativistes cosmopolites i solidaris**, un corrent reflectivista que emfatitza els valors que subjauen en les explicacions sobre les relacions internacionals i que aposta per la inclusió en l'anàlisi de principis morals que se situarien per sobre del debat polític, la intervenció és una obligació moral. Els drets humans serien normes universals i la justícia, un component important de l'ordre internacional. Per tant, la sobirania seria condicional i estaria vinculada a la legitimitat interna i al respecte per part dels governs d'uns drets humans bàsics. Aquest corrent clama per l'existència d'un dret legal i d'un deure moral que justifiquen la intervenció humanitària.
 - La **base legal** es trobaria en la mateixa Carta de les Nacions Unides, que compromet els estats a garantir els drets humans fonamentals, i en la missió de l'organització, especialment del Consell de Seguretat, de garantir la pau i la seguretat internacionals.
 - El **deure moral** seria un imperatiu no legal que justificaria l'acció i exigiria que els conculcadors del dret internacional humanitari fossin castigats com a criminals i se'ls jutgés per jurisdiccions nacionals o per tribunals penals internacionals, com els que ja s'han esmentat.

L'acceptació que té la intervenció humanitària és àmplia avui en dia i s'accepta el principi que les violacions dels drets humans i del dret internacional humanitari constitueixen una amenaça contra la pau. No obstant això, en absència d'un model jurídic d'intervenció i un mecanisme clar de presa de decisions sobre aquesta intervenció, i sobre l'adequació i proporció de l'ús de la força, la pràctica de la intervenció humanitària és discutida.

El debat se centra en la **legitimitat de la intervenció humanitària** i en com es diferencia de la voluntat d'un estat per a intervenir militarment i reconduir una situació en benefici propi.

Un primer aspecte que cal discernir és si les intervencions humanitàries haurien d'estar sempre legitimades o no per les Nacions Unides, i de quina manera. Les Nacions Unides poden decidir la creació d'una missió i enviar tropes (que sempre són de procedència nacional, ja que no hi ha un exèrcit de les Nacions Unides) o delegar en un estat o organització aquestes funcions. Les Nacions

Unides no preveuen que estats individuals o organitzacions regionals especialitzades en el camp de la seguretat puguin emprendre accions que impliquen l'ús de la força sense el consentiment del Consell de Seguretat.

- Quan la intervenció militar es duu a terme amb l'autorització del Consell de Seguretat ens estem referint a una **intervenció col·lectiva**.
- La **intervenció unilateral** és la que es produeix sense aquesta autorització.

No obstant això, la realitat és complexa per diverses raons:

1) El Consell de Seguretat està **hipotecat per la voluntat política** dels seus membres, com es va fer evident en el cas del genocidi a Rwanda.

A més, la intervenció humanitària només és possible si s'ajusta al consens d'interessos **entre els cinc membres permanents** del Consell de Seguretat, que tenen poder de veto, i amb freqüència s'origina una acció incoherent davant les crisis humanitàries.

El poder de veto

Exemples d'accions incoherents davant crisis humanitàries són la impossibilitat de debatre la situació a Txetxènia, a causa de l'oposició russa, o de tractar la situació de Kosovo, quan la paràlisi del Consell de Seguretat motivada per l'oposició russa i xinesa va derivar en una intervenció de l'OTAN, sense el consentiment previ de les Nacions Unides.

2) Un segon aspecte que cal destacar és el de les **motivacions polítiques** que indueixen alguns estats a promoure i a acceptar, amb autorització o sense del Consell de Seguretat, una intervenció humanitària. La intervenció humanitària s'hauria d'encaminar sempre a mitigar el sofriment de les víctimes, però és indubtable que qualsevol intervenció armada comporta un pla polític. La intervenció humanitària hauria de ser desinteressada, però els estats, els únics que la poden practicar, mai no actuen desinteressadament, i molt menys exposen la vida dels seus soldats per causes humanitàries. Els estats actuen en funció dels seus interessos nacionals i, per tant, amb un criteri selectiu. No intervindran per motius estrictament humanitaris, sinó per una barreja de raons que inclou els objectius humanitaris i els interessos nacionals. Aquests es defineixen àmpliament, ja que les polítiques nacionals de seguretat actuals superen l'estret marc de l'estat, s'interrelacionen en un conjunt d'aliances, i identifiquen amenaces i riscos militars i no militars, com l'accés a recursos naturals, l'existència d'estats fallits, la inestabilitat socioeconòmica, les ideologies radicals o la seguretat de les seves esferes d'influència.

De fet, la intervenció humanitària pot conduir a una **pràctica abusiva** si no es defineixen amb precisió on es duu a terme la intervenció, com es fa la intervenció i per què es practica aquesta intervenció. La justificació moral esgrimida per l'OTAN per a intervenir en el conflicte de Kosovo no ha estat aplicada a circumstàncies similars, com el Sudan o Etiòpia. És més, com va succeir en aquest i en altres casos, l'ús de la força com a mesura de pressió per a forçar

Condemna al Consell de Seguretat

L'Organització de la Unitat Africana va condemnar en una investigació el mateix Consell de Seguretat perquè no va prevenir el genocidi.

la voluntat política és indissociable de l'actuació contra objectius no militars, com les infraestructures econòmiques i de comunicacions, i difícilment no afecta la població civil, el que s'ha anomenat danys col·laterals.

L'absència d'un mecanisme imparcial que dirimeixi quan és necessària aquesta intervenció provoca que els estats la poden utilitzar com a pretext per a assolir altres finalitats no tan evidents. A més, genera un ús selectiu de la intervenció humanitària que serveix als interessos de les potències.

Segurament el cas més paradigmàtic dels riscos que comporta l'ús indiscriminat del qualificatiu d'intervenció humanitària és el de la **intervenció unilateral**, raonablement criticada per molts com a nova forma d'imperialisme. Llevat dels Estats Units, pocs països al món la poden practicar. Es pot argumentar que els esdeveniments de l'11 de setembre de 2001 han transformat absolutament el debat sobre la intervenció humanitària. De fet, hi ha hagut moltes intervencions armades des de la Segona Guerra Mundial, amb l'autorització o sense del Consell de Seguretat, que s'han realitzat sobre la base de la necessitat de prevenir violacions dels drets humans. El tema important després de l'11 de setembre és que els Estats Units, com a poder hegemònic en el sistema internacional, han encunyat una nova doctrina de seguretat, que identifica la seguretat internacional amb la dels Estats Units i està basada en l'autodefensa anticipada, una política que porta a la intervenció militar, com la realitzada a l'Iraq a partir del 2003, molt allunyada dels trets que caracteritzen les intervencions humanitàries.

2.2.2. El problema de la seguretat internacional

El debat sobre la intervenció humanitària es relaciona amb la pregunta central de les relacions internacionals, la de **com prevenir la guerra i com aconseguir la pau**, que constitueix així mateix el centre de la preocupació sobre la seguretat internacional.

El terme seguretat forma part del llenguatge polític, especialment de l'estat, que vetlla per la seguretat dels ciutadans; també és un qualificatiu usat pels governs que reclamen un dret especial sobre determinades qüestions, per a les quals mobilitzen recursos i sobre les quals redueixen els nivells d'informació i demanen el control de la gestió política. D'aquí sorgeix la seguretat nacional o seguretat de l'estat, que significa la protecció davant l'exterior i la pacificació interior.

La consecució de la **seguretat internacional** ha estat íntimament lligada originàriament al paradigma realista. Se sobreentén, doncs, que la seguretat no es refereix estrictament a tot el sistema internacional sinó al sistema

interestatal i als seus actors clau, els estats. Atesa l'existència d'anarquia internacional, la seguretat en el sistema internacional s'expressaria en termes d'**estabilitat**, mitjançant l'equilibri de poder entre les principals potències. Aquesta és l'aproximació tradicional o aproximació convencional a la seguretat.

Aproximació tradicional a la seguretat

Durant la Guerra Freda, aquesta visió de la seguretat internacional estava indissolublement associada a la possessió de capacitats militars i a l'existència d'equilibris militars entre els estats, que es convertirien en garantia de la seguretat.

Als anys setanta, en l'època de la distensió, es van iniciar altres aproximacions a la seguretat que van generar un pensament no convencional. Per a aquest últim corrent, hereu de l'ètica cristiana i del marxisme i que incorpora teòrics de l'interdependentisme i la investigació per a la pau, la seguretat és una qüestió més complexa, que només es pot assolir mitjançant la creació d'institucions que harmonitzin els interessos entre els estats. Denunciant l'aproximació tradicional per considerar-la una ideologia conservadora que condueix a l'armamentisme i un subproducte de les necessitats de la política de defensa del món occidental, i essencialment del món anglosaxó, la **seguretat no convencional** va subratllar els aspectes no militars de la seguretat, però va constituir una visió marginal en un panorama internacional dominat per la cursa d'armaments i l'existència de les armes de destrucció massiva, ja que no va resoldre adequadament el problema del poder militar en un món anàrquic.

Fins i tot als anys vuitanta, els armaments i la dissuasió van dominar el discurs de seguretat. Això no significa que no es desenvolupessin problemes de seguretat al món: guerres i conflictes regionals, inestabilitat política i social, crisis econòmiques. Però va implicar que aquests temes no s'integraven en l'agenda de seguretat internacional. Tanmateix, a finals d'aquella dècada va reemergir una agenda més àmplia i van aparèixer els **aspectes no militars de la seguretat**. Ja abans que finalitzés la Guerra Freda, l'emergent comunitat de seguretat formada per un grup d'estats (Europa Occidental, Japó i Amèrica del Nord) va fer que s'adquirís consciència que la guerra –en el sentit de guerra interestatal– estava desapareixent. Si la possibilitat de guerra en aquests termes desapareixia, la primacia que els realistes donaven al militar quedava qüestionada. A més, dos temes que escapaven al control dels estats (l'economia internacional –a causa de la crisi internacional, la pèrdua de poder nord-americà i la liberalització econòmica– i el medi ambient), generalment tractats com a assumptes de baixa política, van passar a formar part de l'agenda de seguretat després del col·lapse de la Unió Soviètica, amb el qual es va enfonsar part de l'entramat intel·lectual que havia dominat l'aproximació a la seguretat les dècades precedents.

L'evolució del concepte de seguretat i el final de la Guerra Freda feia necessària l'adaptació de les estructures de seguretat i les agendes de les organitzacions internacionals. Des de les Nacions Unides fins a l'OTAN o l'FMI, les instituci-

ons i organitzacions s'havien de reformar per a apropar-se a les **preocupacions de seguretat politicoeconòmica** de la postguerra freda. Les Nacions Unides havien d'aprofundir en la seva funció com a sistema de seguretat col·lectiva, no solament pel que fa al compromís de no utilitzar la força entre els seus membres, sinó a la necessitat que els estats s'haurien d'implicar en la potenciació del dret internacional prohibint l'agressió, amb el benentès que el recurs a aquesta és la causa principal de les guerres i la inseguretat internacional.

La revolució tecnològica i la naturalesa diferent de les guerres modernes van provocar una revolució en els assumptes militars –el final de la guerra tradicional– i es va començar a fer atenció a altres temes. La **revitalització de l'idealisme** va posar l'èmfasi en la cooperació multilateral i en la deslegitimització de la força. I els **conflictes intraestats** van evidenciar que ja no era possible justificar els problemes de seguretat internacional per l'existència de la confrontació bipolar, i es van realçar els factors socials, econòmics, polítics i mediambientals, ja que podien agreujar les tendències violentes i aguditzar els conflictes: l'ocupació iraquiana de Kuwait i la seva relació amb els preus del petroli; el conflicte de Txetxènia, els oleoductes i les tendències secessionistes; el tràfic de drogues i la desestabilització en alguns països de l'Amèrica Llatina; la violència als Balcans i els factors culturals. El nou fenomen dels conflictes armats interns va provocar un cert èxode en l'enfocament dels estudis de seguretat, des del control d'armaments, els equilibris militars i la dissuasió nuclear (en el pla internacional) fins al conflicte ètnic i els problemes d'identitat (en el pla intern i transestat).

La combinació entre l'anàlisi de les causes d'aquests nous conflictes i l'equació bàsica de l'amenaça –l'existència combinada de capacitats i voluntat política– va fer aparèixer nova amenaces i riscos en l'escena internacional, entre els quals cal destacar el terrorisme i la proliferació d'armes de destrucció massiva, el nacionalisme exacerbant, l'extremisme religiós i el crim transnacional organitzat. En aquesta bateria de problemes encara caldria afegir-hi els conflictes sobre recursos, com la degradació mediambiental, la competència per recursos escassos i el creixement demogràfic.

Aquesta bateria àmplia de problemes de seguretat (de naturalesa molt diferent entre si) es va associar al **fenomen de la globalització**, entenent que aquesta globalització tenia un impacte en la seguretat. Les transaccions transfronteres havien augmentat espectacularment de manera paral·lela al creixement de la interdependència global, però aquests fluxos a través de les fronteres no sempre eren iniciats pels governs nacionals o estaven sota el control d'aquests governs. Si bé molts d'aquests fluxos transnacionals eren beneficiosos, alguns són perillosos ja que violen les lleis nacionals i les normes globals, i creen efectes potencialment devastadors en els àmbits politicomilitar, econòmic, social

o mediambiental. Són difícils de monitoritzar i prevenir, trenquen amb la divisió clàssica entre la seguretat interior als estats i la seguretat exterior, la del sistema internacional.

Per primera vegada des de l'emergència de l'estat nació, hi ha més **armes** en poder dels ciutadans privats que a les mans dels governs nacionals (tràfic clandestí d'armes petites, proliferació incontrolada d'armament convencional) i s'assisteix a un procés de creixent **privatització de la violència** (implicació creixent de mercenaris en les guerres que hi ha al món, activitats terroristes, delinqüència i crim organitzats). Aquests fenòmens, units a l'existència d'estats que no són capaços d'assegurar la seguretat dels seus ciutadans, se'n despreocupen o són ells mateixos els que generen inseguretat, van posar en evidència la pèrdua del monopoli legítim de la força per part de l'estat.

Això apunta al fet que, per oposició a la idea tradicional de seguretat –com fer front a les amenaces militars–, els nous reptes de seguretat es podien caracteritzar com a procedents de diversos tipus d'actor (estats i no estats, transnacionals) i com a resultat de canvis estructurals globals, en un sistema militarment unipolar, hegemonitzat pels Estats Units, però amb característiques heteropolars, en què emergeixen actors de naturalesa diferent connectats nodalment (els estats, les empreses, els grups, els individus).

L'ampliació *de facto* de l'agenda de seguretat va comportar l'emergència de diverses visions, que no sempre es relacionen de manera fluida, sobre el que constitueix la seguretat internacional.

D'una banda, per a les **Nacions Unides** la seguretat internacional està vinculada a la seguretat humana, que visualitza un nou ordre mundial basat en l'humanisme global. El tema central és resoldre les necessitats bàsiques de la població en el marc de la globalització i la interdependència. L'*Informe de desenvolupament humà de 1994* del PNUD ja va establir noves dimensions de la seguretat humana i les va definir sobre la base de dos components: alliberar-se del temor i alliberar-se de la misèria –*freedom from fear and freedom from want*– que van ser esmentats per primera vegada en el preàmbul de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948.

Tots dos conceptes –alliberar-se del temor i alliberar-se de la misèria– s'integren en els objectius del Mil·lenni i formen part de l'agenda de seguretat de les Nacions Unides per al segle XXI.

- "**Alliberar-se de la misèria**" considera un greuge per a la humanitat la combinació d'extrema pobresa i extrema desigualtat entre països, una situació que contribueix a agreujar els conflictes.
- "**Alliberar-se del temor**" es basa en la protecció de la gent, en un context internacional en què, encara que les guerres interestatals ja no siguin tan

freqüents, les guerres internes han causat la mort de més de cinc milions de persones la dècada passada.

La seguretat humana és la protecció de les vides humanes de manera que es protegeixin les seves llibertats fonamentals. Els sistemes polítics, socials, mediambientals, econòmics, militars i culturals han de garantir de manera combinada la supervivència, el manteniment i la dignitat de les persones. Seguretat humana és prevenir i resoldre els conflictes, però també inclou el respecte pels drets humans, la bona governança, i l'accés a les oportunitats econòmiques, a l'educació i a tenir cura de la salut. És una aproximació que integra els components polítics, econòmics, socials i culturals de la seguretat.

D'altra banda, la vinculació entre seguretat humana i l'amenaça que representa el conflicte violent permet reintroduir aspectes vinculats a l'**ús de la força** com a forma de garantir la seguretat. L'èmfasi es posa en la **prevenció**, entenent que els conflictes són més freqüents als països pobres, especialment en els que estan mal governats i allà on hi ha grans desigualtats entre grups ètnics i religiosos.

La millor manera de prevenir els conflictes és **promoure un desenvolupament econòmic equilibrat**, combinat amb un respecte pels drets humans i les minories per mitjà d'acords polítics en què tots els grups hi estiguin representats.

Però, a més, la prevenció del conflicte posa l'èmfasi en:

- La **protecció dels vulnerables**, argumentant que s'han de trobar formes millors per a posar en pràctica el dret internacional i els drets humans i assegurar que les greus violacions d'aquests drets no quedin impunes.
- La **intervenció**, en el sentit que la sobirania nacional no ha de ser usada com a escut pels qui obertament violen els drets i les vides dels éssers humans.

És indubtable que els atemptats terroristes de l'11 de setembre de 2001 han marcat un abans i un després en la preocupació per garantir la seguretat internacional, i que han revalorat i relegitimat la seva dimensió militar. Per tant, partint de la base que aproximar-se als problemes de seguretat internacional integra, de vegades, l'ús eventual de la força militar, aclarir **què és seguretat internacional** en l'era de la globalització ha d'abordar dos tipus de problemes.

1) En primer lloc, explorar què és el que diferencia la seguretat d'altres polítiques. Si es conclou que seguretat és el que afecta la supervivència de les persones, de les unitats col·lectives i de principis fonamentals, caldrà dilucidar què constitueix una amenaça per a aquests. No és un exercici exempt de contradiccions.

- **Per als militars**, tradicionalment han estat l'estat i alguns tipus d'entitat política, o fins i tot la pròpia supervivència corporativa (la raó de ser dels cops d'estat), però en l'actualitat moltes de les missions encomanades als militars (operacions de pau, humanitàries, policials...) no són fruit d'una amenaça per als seus estats ni es corresponen amb mesures d'emergència que suspenguin les regles normals.
- **Per als polítics**, una amenaça és el que atempta contra el principi constitutiu de l'estat (la sobirania, el benestar i la manera de vida i, de vegades, la ideologia). En aquest sentit, els estats i les organitzacions internacionals s'han d'enfrontar constantment a esdeveniments que soscaven les seves regles, normes i institucions.
- **En el terreny econòmic**, les amenaces són més difícils de precisar, però rares vegades situacions d'extrema gravetat (la bancarrota nacional, la incapacitat per a assegurar les necessitats bàsiques de la població) arriben al nivell de la seguretat, llevat de quan està en perill la supervivència de la població.
- **En el sector societari**, és difícil diferenciar entre amenaces existencials d'altres de menors. Les identitats col·lectives evolucionen, però a causa de la naturalesa conservadora de la identitat, els canvis poden ser entesos com a amenaces. El fet que temes relacionats amb la migració o amb l'existència d'identitats rivals siguin *seguritzats* pot dependre de l'amplitud o l'estretor de mires d'un col·lectiu.
- I, finalment, en el **terreny militar**, la irrupció de la violència exercida per grups privats, com els terroristes, que actuen transnacionalment i sense base territorial clara, ha afegit noves amenaces de seguretat que paradoxalment no es poden abordar amb l'instrument militar.

Ampliar l'agenda de seguretat pot tenir diverses lectures. Es pot entendre com un **moviment retrògrad**, ja que amenaça les grans consecucions del liberalisme, que va desseguritzar l'economia i la política (la força és a les mans de l'estat i la política i l'economia es regulen sense recórrer a la força militar) en el sentit que els va desmilitaritzar; però també es pot veure com un **moviment de progrés**, ja que desvincula la seguretat de l'esfera militar i permet que es seguritzin temes vitals per a estats i pobles situats a la perifèria del sistema internacional, com el problema del desenvolupament.

2) El segon problema relacionat amb l'aclariment de què és seguretat internacional es refereix a **quins són els actors de la seguretat**. Tradicionalment, l'actor principal ha estat l'estat, especialment pel que fa als aspectes de seguretat relacionats amb l'ús de la força. No obstant això, avui en dia l'estat no és l'única referència en cap aspecte. Al costat té les organitzacions internacionals i regionals, i el conjunt de regles, règims i institucions que constitueixen l'ordre internacional (les institucions econòmiques i financeres internacionals, el règim de protecció del medi ambient, el règim de protecció dels drets humans, el règim de control d'armaments). Però en una via paral·lela

estan els actors transnacionals, els actors armats no estatals, o les empreses, que tenen una participació menor o inexistent en l'entramat institucional i normatiu que defineix i gestiona els problemes de seguretat.

2.2.3. L'erosió de l'estat i el fenomen transnacional

En el món actual hi ha prop de dos-cents estats, més de dos centenars d'organitzacions intergovernamentals, més de cinc mil organitzacions no governamentals internacionals, més de deu mil ONG nacionals que tenen activitat internacional i més de seixanta mil empreses transnacionals. Aquests números mostren el declivi de la visió estatocèntrica de les relacions internacionals i la consolidació del fenomen transnacional, en el sentit que les relacions internacionals contemporànies no es limiten únicament a les relacions governamentals.

És evident que el fenomen de la globalització ha tingut un fort impacte en l'actor més important de les relacions internacionals, l'estat. El seu poder ha declinat, tant en el control de la política interna com en la seva primacia en l'esfera exterior.

Susan Strange és l'autora que ha definit millor el problema de l'**erosió de l'estat** com a fruit de la globalització. En el sistema internacional contemporani hi ha diferents fonts d'autoritat que competeixen entre si.

En el terreny econòmic, l'**autoritat** de l'estat ha disminuït com a conseqüència dels canvis tecnològics i de les finances, i les economies nacionals s'han integrat a una economia mundial global. Part de l'autoritat, doncs, s'ha traslladat als actors no governamentals, específicament a les corporacions multinacionals. En aquest sentit, les corporacions multinacionals serien, a més d'actors econòmics, **actors polítics** que mantenen relacions polítiques amb la societat; el poder no es limitaria als cercles polítics i de govern, sinó que també l'exerciria de forma impersonal el mercat, on actors que no són estat exercirien l'autoritat: és el cas de les telecomunicacions, les assegurances i els càrtels (on la tecnologia exigeix aliances transnacionals entre les grans empreses). No és que l'estat hagi desaparegut, sinó que el sistema internacional s'està transformant com a conseqüència del canvi estructural en l'economia mundial. La competició pel mercat global ha reemplaçat la competició pel territori.

A causa del fet que l'economia és global, l'autoritat no es basa en la territorialitat; per tant, aquesta no és l'única font de poder i autoritat i pot no ser un dels factors determinants de la prosperitat d'una societat nacional.

Des d'aquest prisma, mentre que el poder de l'actor, en la visió clàssica, es basava en les capacitats i els recursos, ara el poder es basaria en l'habilitat d'un actor per **influir en els resultats**, de manera que les seves preferències siguin les més importants a tenir en compte i per sobre de les preferències dels altres actors. Les decisions importants, les prendrien els actors econòmics en un context de mercats impersonals.

El declivi de la territorialitat i de pèrdua de poder de l'estat no es deu únicament a l'actuació dels actors transnacionals, econòmics o d'una altra naturalesa, com els grups terroristes o el crim organitzat. Els **actors subestats** són un fenomen emergent que s'origina en els processos de regionalització i en l'emergència d'organitzacions interregionals iniciats als anys seixanta, amb la creació de l'Associació de les Regions Frontereres Europees, i que ha continuat amb la creació d'altres comunitats, com la dels Alps o la dels Pirineus, o el més recent Comitè de les Regions de la Unió Europea o les xarxes de ciutats. Totes aquestes iniciatives tenen en comú les mateixes característiques transfrontereres, agermanaments de ciutats, unes estructures que animen els seus membres a actuar conjuntament i una activitat exterior legitimada pel principi de subsidiarietat, que trenquen amb el monopoli estatal d'acció exterior, en un fenomen que s'anomena de "soberanies perforades".

Encara hi ha un altre tipus d'actors sense relació de subsidiarietat amb l'estat i més o menys vinculats a la idea general de nacionalisme, com les **ètnies**, els **clans** o les **minories**, vinculats a la idea d'existència de valors i identitat particulars i diferenciats de la resta de la comunitat d'un estat. S'entenia que el nacionalisme i les identitats particulars quedarien obsolets a causa de la creixent cooperació entre estats i organitzacions internacionals, i que la globalització encara contribuiria més a desenvolupar aquest procés de difuminació per l'augment de la cooperació i el comerç, que reduirien les identitats i lleialtats nacionals i subnacionals.

De fet, ha ocorregut el contrari: més demanda en tots els països, desenvolupats o en via de desenvolupament, de secessió o de més quotes d'autonomia, que, en alguns casos, han conduït al conflicte ètnic. Algunes de les causes d'aquest fenomen es poden trobar en la mateixa globalització, que genera resistències, per exemple, a la migració o a la llibertat de comerç.

Així doncs, el nacionalisme seria una reacció a la globalització, però també és una conseqüència d'aquesta globalització, en el sentit que els pobles busquen posicionar-se en el sistema internacional d'una forma que els sigui més avantatjosa.

Com veiem, la realitat imposa la superació dels models tradicionals d'anàlisi basades en l'estat. Avui, l'estat compartiria poder amb altres actors i amb les organitzacions internacionals, en una xarxa de relacions de regles difuses.

Una xarxa de relacions de regles difuses

D'alguna manera, la situació actual seria similar a la de l'època medieval (el nou medievalisme), en què múltiples autoritats (l'emperador, el príncep, l'església, el senyor feudal) coexistien i practicaven una política de múltiples lleialtats.

A començaments dels anys noranta, James Rosenau ja va desenvolupar la idea que la globalització i la transnacionalització conduirien a un **període de turbulències**, en què l'estat perdria la seva capacitat de control sobre els esdeveniments. Fins i tot la funció més tradicional de l'estat, la seguretat, ha estat posada en qüestió pels grups terroristes i les màfies, de manera que el principi del monopoli legítim de la força s'ha vist erosionat.

No obstant això, cal tenir en compte que no hi ha cap estat que hagi exercit mai la seva sobirania de forma absoluta a causa de les migracions i el comerç, de la circulació d'idees i de credos. Les fronteres sempre van ser poroses durant la Guerra Freda, i alguns dels fenòmens que avui es destaquen com a nous –el terrorisme i el crim organitzat– ja existien a l'era de la confrontació est-oest. El mateix es pot dir del fenomen de les màfies, ja que la màfia italiana, els yakuza japonesos o la tríada xinesa existeixen des de fa molt de temps. Addicionalment, el món dels actors transnacionals no és coherent i no tots els actors lesionen el poder de l'estat ni de la mateixa manera (per exemple, no són el mateix les màfies que impulsen el tràfic de drogues que les ONG que col·laboren amb els governs en assumptes relacionats amb el desenvolupament i l'ajuda humanitària). De fet, el món dels actors no estatals és heterogeni i competitiu.

També és cert que el món dels estats tampoc no és homogeni i és evident que la turbulència generada pels fenòmens de l'era de la globalització no afecta de la mateixa manera un estat poderós que un estat feble. Una aproximació que ajudi a dimensionar-ho es pot basar en la **classificació de Robert Cooper**, que distingeix entre:

- **Estats premoderns** (o fallits en una altra terminologia): els que no són estat nació, no tenen fronteres definides i no tenen un govern que monopolitzi legítimament l'ús de la força, com Somàlia o l'Afganistan.
- **Estats moderns**, que concedeixen gran importància a l'interès nacional i a la sobirania i les fronteres, com la Xina o el Brasil.
- **Estats postmoderns**: són les democràcies consolidades que han renunciat a l'ús de la força com a mètode per a resoldre les seves diferències i que basen la seva seguretat en la interdependència de les seves economies. Són aquestes últimes les que estan més ben equipades per a fer front a l'erosió del poder de l'estat.

L'erosió de la sobirania no afecta igual tots els estats, ni tots els estats tenen el mateix grau de sobirania. El nivell més baix pel que fa a la fortalesa de l'estat per a afrontar els problemes és el de l'**estat fallit**, un estat a punt de col·lapsar-se, que ja no pot exercir les seves funcions bàsiques de seguretat i desenvolupament, i que no és capaç d'exercir un control efectiu sobre el seu territori i les seves fronteres. La terminologia pot variar i a aquests estats també se'ls anomena "estats fràgils".

Els estats fallits s'han col·locat en el període posterior a la Guerra Freda al centre de la política internacional. Si abans preocupaven essencialment el poder i la consecució de més poder, ara preocupa la seva absència. Els estats fallits no són un fenomen recent, sempre n'hi ha hagut. El problema és que la seva existència s'entén ara com a problemàtica, ja que són font de riscos: exporten inestabilitat i són terreny adobat per a l'actuació dels grups transnacionals que duen a terme activitats delictives (terrorisme, narcotràfic, comerç il·legal d'armes). L'estat fallit no és només aquell estat les institucions del qual fracassen i es tornen inoperants. També es pot crear un estat fallit a causa d'una **intervenció estrangera** que esfondra l'aparell de l'estat.

El mapa dels estats fallits es pot considerar un dels indicadors més importants del **nou desordre mundial** i anuncia situacions de violència que poden no haver-se manifestat encara. Prop de dos mil milions de persones (un terç de la població mundial) viuen en estats fallits. El mapa resultant recorda l'arc d'inestabilitat o arc de crisi, que va utilitzar Zbigniew Brzezinski als anys setanta per a indicar una zona de turbulència que travessa el planeta i que va més enllà dels límits del món musulmà, considerat per molts el focus on es desenvolupen les màximes tensions.

Mapa d'estats fallits

El Fons per a la Pau elabora un índex i un mapa d'estats fallits que en 2017 assenyalava vint països del món amb alta vulnerabilitat: Sudan del Sud, Somàlia, la República Centreafricana, el Iemen, Sudan, Síria, República Democràtica del Congo, el Txad, l'Afganistan, l'Iraq, Haití, Guinea, Nigèria, Zimbabwe, Etiòpia, Guinea Bissau, Burundi, el Pakistan, Eritrea, el Niger. Com s'observa, catorze d'aquests països són a l'Àfrica.

Taula 21. Indicadors d'inestabilitat dels estats

Indicador	Conseqüència
Pressió demogràfica	Competència pels recursos entre els diferents grups
Moviment de refugiats i desplaçats causat per un conflicte violent, la penúria econòmica o la climatologia adversa	Emergències humanitàries
Existència de greuges col·lectius i injustícies derivades de l'existència d'atrocitats, persecució, repressió o exclusió	Ruptura de la convivència social; desigs de revenja
Fugues humanes cròniques	Exili i emigració; fuga de cervells
Desigualtat en l'accés a l'educació, al treball i a l'estatus econòmic	Empobriment generalitzat; exclusió
Empitjorament dels indicadors econòmics	Empobriment generalitzat

Font: Adaptat de l'índex d'estats fallits del Fons per a la Pau (<http://www.fundforpeace.org/>).

Indicador	Conseqüència
Deteriorament dels serveis públics	Reducció o desaparició de les responsabilitats bàsiques de l'estat respecte als ciutadans
Corrupció, resistència a la reforma i increment de l'activitat criminal vinculada als grups dirigents	Pèrdua de legitimitat de l'estat; criminalització de l'estat
Autonomia de les forces de seguretat	Emergència d'una elit armada impune; paramilitarisme; risc de guerra civil
Suspensió o aplicació arbitrària de l'imperi de la llei i violacions dels drets humans	Repressió política; violència política
Divisions entre les elits	Faccionalisme; irredemptisme
Intervenció externa	Debilitament o pèrdua de la sobirania

Font: Adaptat de l'índex d'estats fallits del Fons per a la Pau (<http://www.fundforpeace.org/>).

2.2.4. Ordre internacional, anarquia i hegemonia en un sistema internacional en canvi

En el període de la Guerra Freda van dominar dues imatges del món.

- La que el veia com una taula de billar, pròpia del realisme polític, amb boles (els estats) que entrexoquen (per la recerca de poder) de manera no regulada sobre un tapet (l'anarquia internacional).
- L'altra visió entenia el món com una teranyina d'interconnexions (entre actors i les seves interaccions), pròpia de la interdependència i de les últimes fases de l'era bipolar.

Cap d'aquestes imatges no és vàlida en l'actualitat i això significa que cap de les aproximacions teòriques a les relacions internacionals no aconsegueix aprehendre en la seva globalitat i complexitat la realitat internacional. La difusió del poder mundial en l'era de la globalització ha portat Joseph Nye a intentar plasmar una imatge nova del món que es correspondria amb un **tauler tridimensional**.

- El primer nivell representa el **poder militar**, fonamentalment unipolar i dominat pels Estats Units.
- El segon nivell és el **poder econòmic**, en què prevalen tres potències, els Estats Units, el Japó i la Unió Europea.
- El tercer nivell és el de les **relacions transnacionals** i els **actors no estatals**, on flueix un poder que escapa al control dels governs i que integra aspectes propis del poder militar, econòmic i polític.

Aquest tauler tridimensional planteja un problema fonamental: el de **quin és l'ordre internacional**. O d'una altra manera: el de dirimir si els estats continuen controlant i regulant o no les principals interaccions, i quant. Es tracta del debat entre globalització i sobirania. Les relacions internacionals s'han transnacionalitzat, han penetrat en els estats nació i hi ha moltes dificultats

per a governar el sistema internacional. Hi ha un problema per a definir l'ordre internacional, en el sentit de com es regula la interacció entre dues societats i dues lògiques que coexisteixen en el sistema internacional.

- D'una banda, hi ha una **societat d'estats** que té pautes de comportament basades en els conceptes de sobirania i no-ingerència.
- De l'altra, hi ha una **societat transnacional**, dominada per actors transnacionals i on també apareixen actors subestats, que tenen unes regles i unes normes menys clares que la societat d'estats.

Relacionades amb la societat d'estats, però amb marges d'actuació propis, les organitzacions internacionals i regionals i els diferents règims internacionals existents en diversos àmbits (el medi ambient, els drets humans, i els armaments i el desarmament) configuren el complement necessari de la societat d'estats en l'ordre internacional. Si bé és cert que les organitzacions internacionals intergovernamentals són essencialment un terreny de l'activitat estatal i, per tant, no és anòmal que no puguin oferir elements d'ordre més enllà dels que emanen de la voluntat dels estats que les conformen, també és cert que algunes d'aquestes organitzacions transcendeixen, per la seva missió i les seves funcions, el marc estricte de les accions interestatals.

La Unió Europea

Evidentment, la Unió Europea, pels seus amplis àmbits d'actuació, no es pot concebre únicament com un exemple de mera cooperació regional, sinó que n'emanen normes i pautes de comportament que han estat extremament eficaces per a ordenar el subsistema europeu i molt útils per a l'aproximació de la Unió Europea al seu veïnat més immediat, ja que proporciona un model que aspira a ser imitat.

Entre les organitzacions internacionals, l'**Organització de les Nacions Unides** és la gran organització internacional de referència, ja que té com a missió assegurar la pau i la seguretat internacionals i proporcionar elements d'ordre en el sistema internacional. Com ja es va analitzar en apartats precedents, les Nacions Unides van sorgir per a cobrir una doble missió: d'una banda, servir de fòrum de debat i d'establiment de normes per a les accions de la comunitat mundial d'estats; de l'altra, crear un mecanisme de decisió davant els problemes relacionats amb la pau i la seguretat de característiques restringides i que conté elements propis d'un directori mundial, ja que les grans potències tenen dret de veto. Precisament aquest últim aspecte ha estat llargament i àmpliament criticat, perquè és un **mecanisme no democràtic de decisió** sobre assumptes que competeixen a tot el sistema internacional i perquè a més reflecteix una situació de poder que es correspon amb un període històric ja llunyà en el temps, el final de la Segona Guerra Mundial.

Tot esperant l'anhelada reforma de les Nacions Unides i del seu Consell de Seguretat, l'**ordre internacional emergent**, bona part del qual va sorgir a la Guerra Freda per la mateixa evolució del sistema internacional, té diverses característiques principals:

- Un **sistema de seguretat** col·lectiva que inclou les Nacions Unides però també organitzacions regionals com l'OTAN, que disposen de comandaments i forces integrats.
- Un **sistema de cooperació econòmica** global, per la via de les institucions econòmiques internacionals, com el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional.
- Un **sistema de cooperació regional**, amb diversos acords de diferent abast en matèria econòmica i comercial.
- Una rudimentària **estructura judicial global**, que inclou el Tribunal Internacional de Justícia, el Tribunal Penal Internacional o el Tribunal Especial per a jutjar els crims de guerra a Bòsnia i a Rwanda.
- Uns **procediments** que subratllen la presa de decisions per consens, encara que mediatitzada per les grans potències, especialment els Estats Units.
- I uns **règims internacionals**, com el de control d'armaments, el medi ambient i els drets humans.

Moltes de les característiques que avui en dia s'imputen al sistema internacional ja existien durant la Guerra Freda: el terrorisme internacional de matriu religiosa-identitària ja té tres dècades; el mateix succeeix amb la relació entre conflictes, guerres i drets humans, i quelcom de similar es pot afirmar respecte a les guerres contemporànies, la majoria de les quals no són entre estats, que obren una crisi respecte als dispositius jurídics sobre les guerres (*ius in bello* i *ius ad bellum*) en el dret internacional i sobre l'existència de valors morals per sobre de les altres consideracions, jurídiques o polítiques.

El debat sobre quins són els trets específics del sistema internacional contemporani, la identificació del qual seria tan necessària per a reduir les incerteses actuals, és un debat amb prou feines iniciat. Francis Fukuyama i la seva tesi sobre l'adveniment del "fi de la història" i Samuel Huntington, i la seva tesi sobre el "xoc de civilitzacions" van centrar els primers debats que es van desenvolupar als anys noranta sobre com era el món de la postguerra freda.

Fukuyama va sostenir que el final de la Guerra Freda havia convertit en projecte universal les idees de democràcia liberal i capitalisme de mercat, els dos components essencials de l'aproximació liberal, ja que no hi hauria cap altre projecte ideològic alternatiu després de la caiguda del bloc soviètic, excepte en el terreny cultural per part de l'Islam.

Fukuyama apuntava a una qüestió central per a entendre el sistema internacional contemporani: **quin és l'adversari**, si n'hi ha, del model de democràcia representativa i economia de mercat que va triomfar en la Guerra Freda. Precisament, Huntington va intentar resoldre aquesta pregunta, en plantejar que les línies de fractura a escala global no es correspondrien amb conflictes entre estats, sinó entre àrees geopolítiques definides partint de criteris relacionats amb la cultura i la religió: occidental, islàmica, hindú, confuciana, budista, eslavoortodoxa, llatinoamericana i africana.

Huntington va expressar, amb la idea de xoc de civilitzacions, el que ell entenia com a emergència d'un nou paradigma en què la cooperació i el conflicte derivarien de la cultura i, per extensió, de la civilització, o, en altres paraules, de la política basada en percepcions i valors culturals.

Per a Huntington, les diferències entre les "civilitzacions" serien grans respecte a la forma d'entendre la vida: les relacions entre l'home i Déu, els homes i les dones, els ciutadans i l'estat. Els estats continuarien sent igual d'importants com a actors internacionals, però la proximitat de civilitzacions faria que uns estats i uns pobles se sentissin més identificats amb aquells de percepcions i valors similars, i més distanciat respecte a estats i pobles amb percepcions i valors diferents. D'aquesta tendència derivaria, per a Huntington, el xoc de civilitzacions entre l'occidental hegemònica i la resta, en particular les més resistents o reticents a la penetració occidental, com en el cas de l'Islam.

Les tesis de Huntington van provocar un intens debat, encara no finalitzat, i han estat criticades durament, pel seu tractament superficial dels temes culturals i, sobretot, per facilitar la construcció de nous enemics (l'Islam) per al món occidental una vegada havia desaparegut el comunisme. No obstant això, tenen el valor de subratllar la tensió existent entre la visió hegemònica i el món musulmà en una època de revitalització, a escala global, del fenomen religiós.

El mèrit de Huntington és apuntar que les dinàmiques de conflicte que genera aquesta hipòtesi no es poden abordar amb l'arsenal normatiu i institucional de la comunitat internacional, i especialment de les Nacions Unides, ja que està pensat pels estats i per als estats i per a les relacions, pacífiques o no, entre aquests estats. És per això que adquireix sentit la tesi de Laïdi, que afirma que les dificultats de comprensió del sistema internacional contemporani segurament estan relacionades amb la crisi estructural del sistema mateix: crisi del dret internacional, debilitament de l'estat, i crisi dels objectius i dels instruments de les organitzacions internacionals.

Així, si abans afirmàvem l'existència d'un cert ordre internacional, ara hem d'afirmar que aquest coexisteix amb el desordre i l'anarquia, però d'una manera essencialment diferent de com la van entendre des del realisme polític. Els elements d'ordenació del sistema existeixen pels estats i per als estats, un dels actors, i des de les organitzacions internacionals, però actors i organitzacions són immersos en una greu crisi.

L'hegemonia dels Estats Units en el sistema internacional, en el sentit gramscian, té un abast global. El seu poder, que alguns autors qualifiquen de poder imperial, es deriva de dos factors principals.

- En primer lloc, de la seva capacitat única per a mobilitzar grans recursos econòmics i tecnològics amb propòsits militars; és l'únic país del món amb capacitat de projectar poder militar a qualsevol racó del planeta.
- En segon lloc, de l'atractiu i la capacitat de penetració dels seus models i les seves pautes culturals.

El seu poder és visible en **quatre àmbits de poder**: la seva supremacia militar; el seu paper central, juntament amb el Japó i Alemanya, en l'economia internacional; el seu lideratge tecnològic, i el seu atractiu cultural. Com afirma Brzezinski, aquests quatre àmbits fan dels Estats Units l'única potència global extensa.

Però no som en un món unipolar, sinó en un món amb diversos centres de poder, militar, econòmic i ideològic, que no estan sotmesos a regles formals. Per tant, el sistema no disposa d'una jerarquia clara. En tot cas, som en una etapa en què els actors, especialment les grans potències, estan abordant la identificació temptativa de noves regles de funcionament i noves àrees d'influència, com mostren les relacions entre els Estats Units, Rússia, la Xina i la Unió més vacil·lant Europea.

Paral·lelament, no hi ha elements d'ordre que serveixin per a modelar les accions de la resta d'actors del sistema, els actors transnacionals, sigui en el terreny econòmic i financer, sigui en el terreny del crim transnacional, que interactuen de manera anàrquica.

La globalització, doncs, seria la característica del sistema internacional contemporani, però no en el sentit que expliqui per si mateixa el món, sinó que és el context en què es desenvolupen els fenòmens que expliquen el món.

L'estat ha minvat el seu poder, però continua sent un actor central en el sistema internacional, ja que és una organització política que no sembla que hagi de ser substituïda per una altra, i dóna sentit i controla les organitzacions internacionals. Les ideologies continuen tenint un pes central en el sistema internacional, però ja no es tracta de les ideologies seculares de la Guerra Freda, sinó de construccions ideologicoculturals de naturalesa religiosa, cultural o ètnica. Tot això acompanyat de la crisi del concepte de seguretat. La seguretat del sistema bipolar ja no és vàlida, però les bases de la nova seguretat internacional continuen sent molt difuses.

Exercicis d'autoavaluació

1. Per què s'afirma que la globalització econòmica no és global?

- a) Per no ser un procés multidimensional.
- b) Perquè inclou la globalització dels serveis.
- c) Perquè el nou regionalisme queda al marge.
- d) Perquè aguditza les desigualtats.

2. Podeu distingir les raons que expliquen el fracàs dels models de desenvolupament impulsats per les institucions econòmiques i financeres internacionals?

- a) No es va tenir en compte que la Guerra Freda havia finalitzat.
- b) Facilitava una guia per transformar el model d'economia liberal de mercat en un model d'economia més centralitzada.
- c) La liberalització comercial i la privatització no eren instruments adequats.
- d) El model no va arribar a desenvolupar-se, ja que es va substituir immediatament pel Consens de Monterrey.

3. Què significa que el poder de l'Estat s'ha erosionat en l'era de la globalització?

- a) La globalització ha facilitat l'emergència d'institucions supranacionals que tenen més poder que l'estat.
- b) Hi ha actors i fenòmens que escapen al control dels estats.
- c) La sobirania ja no té importància en l'actualitat.
- d) En l'era de la globalització els actors més importants són els transnacionals.

4. Per què s'afirma que en el sistema internacional contemporani coexisteixen elements d'ordre i anarquia?

- a) Les organitzacions internacionals aporten ordre i compensen l'anarquia en què operen els estats.
- b) Les Nacions Unides, que integren a la majoria d'estats del món, proporciona elements d'ordre; per contra, la tendència unilateral dels Estats Units incrementa l'anarquia.
- c) La societat d'estats funciona amb elements d'ordre, mentre que la societat transnacional no els té.
- d) Els tribunals internacionals ordenen el sistema, però els actors -estats i altres- interactuen en un medi anàrquic.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. d

2. c

3. b

4. c

Bibliografía

En castellà i català:

- Brzezinski, Z.** (1998). *El gran tablero mundial*. Barcelona: Paidós.
- Castells, M.** (1996, 1997, 1998). *La era de la información* (3 vol.). Madrid: Alianza.
- Fukuyama, F.** (1992). *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta.
- García Segura, C.; Rodrigo, Á.** (eds.) (2004). *El imperio inviable. El orden internacional tras el conflicto de Iraq*. Madrid: Tecnos.
- George, S.** (2001). *El Informe Lugano*. Madrid: Icaria.
- Held, D.; McGrew, A.** (eds.) (2003). *Globalización/Antiglobalización. Sobre la reconstrucción del orden mundial*. Barcelona: Paidós.
- Huntington, S.** (1997). *El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- Judt, T.** (2010). *Algo va mal*. Barcelona: Taurus.
- Judt, T.** (2008). *Sobre el olvidado siglo XX*. Barcelona: Taurus.
- Kaldor, M.** (2001). *Las nuevas guerras*. Barcelona: Tusquets.
- Münkler, H.** (2005). *Viejas y nuevas guerras. Asimetría y privatización de la violencia*. Madrid: Siglo XXI.
- Nye, J. S.** (2003). *La paradoja del poder norteamericano*. Madrid: Taurus.
- Sánchez Cano, J.** (1999). *El debate sobre el concepto de seguridad(1980-1997)*. Barcelona: ICPS.
- Stiglitz, J.** (2002). *El malestar en la globalización*. Madrid: Taurus.
- Strange, S.** (2001). *La retirada del Estado. La difusión del poder en la economía mundial*. Barcelona: Icaria.
- Woodward, B.** (2003). *Bush en guerra*. Barcelona: Península.
- Zaldívar, C. A.** (1996). *Variaciones sobre un mundo en cambio*. Madrid: Alianza.

En altres idiomes:

- Baylis, J.; Smith, S.** (eds.) (1997). *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Buzan, B.; Weaver, O.; Wilde, J.** (1998). *Security. A new framework for analysis*. Boulder : Lynne Rienner.
- Cohen, S.** (2003). *La Résistance des états: les démocraties face aux défis de la mondialisation*. París: Seuil.
- Cooper, R.** (2000). *The Post Modern State and the World Order*. Londres: Demos.
- Held, D.; McGrew, A.** (eds.) (2003). *The Global Transformation Reader. An Introduction to the Globalization Debate* (2a. ed.). Cambridge: Polity Press.
- Hurrell, A.** (2008). *On Global Order. Power, Values and the Constitution of International Society*. Oxford: Oxford University Press.
- James, H.** (1998, desembre). "From Grandmotherliness to Governance. The Evolution of IMF Conditionality". *Finance & Development* (vol. 35, núm. 4). <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/12/james.htm>
- Laidi, Z.** (dir.) (1998). *Geopolitique du sens*. París : Desclée de Brouwer.
- Lundestad, G.** (2014). *East, West, North, South. International Relations since 1945* [7a ed.]. Londres: Sage Publications.

Naim, M. (1999, octubre). "Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?". *Foreign Policy Magazine*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM#top>

Nye, J. S.; Donahue, J. D. (eds.) (2000). *Governance in a globalizing world*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Rosenau, J. N. (1990). *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton: Princeton University Press.

Weapons of Terror. Freeing the World of Nuclear, Biological and Chemical Arms . (2006). Informe final de la Comissió sobre Armes de Destrucció Massiva. Estocolm. <http://www.wmdcommission.org/>

White, B.; Little, R.; Smith, M. (eds.) (1997). *Issues in World Politics*. Nova York: St. Martin's Press.

Williamson, J. (2004). *A Short History of the Washington Consensus*. <http://www.iiie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>

Adreces d'interès a Internet

Banc Mundial

<http://www.worldbank.org>

Comissió sobre Armes de Destrucció Massiva

<http://www.wmdcommission.org>

Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament

<http://www.unctad.org>

Fons per a la Pau

<http://www.fundforpeace.org>

Fons Monetari Internacional

<http://www.fmi.org>

Nacions Unides

<http://www.un.org>

Organització Mundial del Comerç

<http://www.wto.org>

Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic

<http://www.oecd.org>

Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord

<http://www.nato.int>

Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa

<http://www.osce.org>

Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament

<http://www.pnud.org>

Unió Europea

<http://www.europa.eu.int>